

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Tereza Štochlová

Jazykový posun u českého společenství v Srbsku
Language shift in a Czech minority in Serbia

2017

Vedoucí práce: Mgr. Jan Chromý, Ph.D.

Děkuji Mgr. Janu Chromému, Ph.D. za odborné vedení práce, přínosné konzultace, cenné rady i soustavnou motivaci, Mgr. Markétě Světlíkové za zprostředkování kontaktů i pomoc s organizací výjezdů, paní Josefině Irovič a Jarmile Bůžek za poskytnuté zázemí během výzkumu v Srbsku, Tatianě Šolaja za pomoc s přepisem srbských částí rozhovorů, Tereze Bittnerové za konzultace při práci s odbornými anglickými texty, FF UK za poskytnutí účelového stipendia.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 8. 8. 2017

.....

Tereza Štochlová

Abstrakt

Práce se zabývá současnou jazykovou situací české menšiny žijící v srbské části Banátu se zaměřením na jazykový posun jakožto důležitý sociolingvistický fenomén, který odkazuje k mezigenerační jazykové ztrátě. První část má v širší perspektivě představit základní teoretické principy a nastínit aktuální představy o průběhu jazykového posunu, vycházející z výzkumů nejrozličnějších bilingvních společenství. Druhá část práce se soustředí na analýzu dat sesbíraných v průběhu několika výjezdů do oblasti Vojvodina na severu Srbska (Vršac, Bela Crkva, Česko Selo). Na základě formulovaných hypotéz je zjišťováno, jaký postoj k menšinovému jazyku mluvčí napříč generačním spektrem zaujímají, jak se jednotlivé sociolingvistické faktory odráží na jejich jazykové kompetenci a jakým způsobem probíhá mezigenerační komunikace v konkrétních interakcích, přičemž bude brán zřetel zejména na jazykovou volbu respondentů, která podmiňuje střídání jazykových kódů. Cílem výzkumu je podat o průběhu jazykového posunu v srbské části Banátu částečný obraz, který je sestavován na základě přímého pozorování uvnitř konkrétní rodiny, i analýzy interakcí jejích jednotlivých členů.

Klíčová slova: sociolingvistika, jazykový kontakt, bilingvismus, menšinový jazyk, jazykový posun, mezigenerační komunikace, střídání jazykových kódů

Abstract

This thesis deals with contemporary language situation of Czech minority living in Serbian part of the region of Banat, focusing on the language shift as a significant sociolinguistic phenomenon which refers to intergenerational language loss. In the first part of the thesis, basic theoretical principles are presented and an outline of present conceptions of the language shift, based on research of various bilingual communities, is given. The second part concentrates on the analysis of the data gathered during several excursions into Vojvodina located in the northern part of Serbia (Vršac, Bela Crkva, Češko Selo). On the basis of formulated hypothesis, it is investigated what attitude to minority language speakers through generational spectrum occupy, how particular sociolinguistic factors are reflected in their language competence and how the intergenerational communication happen in particular interactions. The goal of the research is to give a partial picture of the development of the language shift in Serbian part of the Banat, compiled on the basis of the direct observation inside the specific family as well as the analysis of the interactions between the family's particular members.

Keywords: Sociolinguistics, language contact, bilingualism, minority language, language shift, intergenerational communication, code-switching

Obsah

Úvod.....	7
1 Jazykový kontakt a bilingvismus.....	9
1.1 Jazykový kontakt.....	9
1.2 Definice bilingvismu.....	10
2 Sociální aspekty bilingvní komunity.....	11
2.1 Vymezení etnické a jazykové menšiny.....	11
2.2 Jazyk a jeho role při vytváření identity menšin.....	12
3 Jazykový posun.....	14
3.1 Definice.....	15
3.2 Proces jazykového posunu.....	16
3.2.1 Přepínání mezi jazyky.....	17
3.3 Výzkum jazykového posunu.....	20
3.3.1 Garrettův výzkum na ostrově Svatá Lucie.....	21
3.3.2 Výzkum He zaměřený na jazykový posun u čínské komunity v Americe.....	23
3.3.3 Hulsen a její výzkum jazykového posunu u holandských migrantů na Novém Zélandu.....	24
4 Faktory ovlivňující zachování jazyka.....	26
4.1 Koncept sociálních sítí.....	26
4.2 Koncept etnolingvistické vitality.....	29
4.2.1 Status.....	29
4.2.2 Demografie.....	30
4.2.3 Institucionální podpora.....	33
4.3 Koncept deseti hypotéz zodpovědných za vývoj zděděného jazyka.....	35
5 Česká menšina v Srbsku.....	38
5.1 Historicko-společenský kontext.....	38
5.1.1 Původ Čechů v Banátu a kontakty mezi menšinami.....	39
5.1.2 Ablián (Češko Selo).....	40
5.1.3 Bela Crkva.....	41
5.1.4 Další sídla české menšiny v Srbsku.....	43
6 Jazykový posun u české menšiny žijící v Srbsku	44
6.1 Cíle a metodologie.....	44
6.2 Lokalizace terénního výzkumu, jeho průběh a problematika.....	45
6.3 Respondenti.....	46
6.4 Sociální sítě a jazykové chování nejstarších mluvčích.....	47
6.4.1 Vliv sociálních sítí na jazykovou kompetenci nejstarší generace.....	49
6.5 Jazyková volba.....	55
6.6 Nejmladší generace.....	59
6.7 Mezigenerační komunikace.....	65
Závěr.....	72
Bibliografie.....	74
Přílohy.....	77

Úvod

Jednadvacáté století bývá označováno jako věk jednotné světové civilizace (Šatava, 2009, s. 10). Proces globalizace boří hranice mezi kontinenty, jednotlivými státy i etnickými skupinami, vlivem čehož dochází ke splývání specifických kulturních prvků, k průniku jednotlivých svěbytných společností. Ačkoliv bývá kulturní pluralismus viděn jako něco obohacujícího, nevyhnutelně vede k úbytku diverzity jednotlivých etnických skupin. To se týká i menšinových jazyků, které mohou být při kontaktu s dominantnějším majoritním jazykem vytlačovány na periferii funkčního užití, v extrémních případech mizí úplně. Tento sociolingvistický fenomén se označuje jako jazykový posun a v současné době mu je věnována značná pozornost. I tato práce se jím bude zabývat. Pokusí se přiblížit současnou jazykovou situaci české menšiny žijící na severu Srbska, na území označovaném jako Banát. Na základě sociolingvistické analýzy dat sesbíraných v průběhu několika výjezdů do této oblasti se budu snažit popsat aktuální průběh jazykového posunu češtiny směrem k majoritnímu jazyku.

Práce je formálně rozdělena na teoretickou a praktickou část. V úvodu vymezím základní termíny, které se zkoumanou problematikou bezprostředně souvisí. Poté se zaměřím na vztah jazyka a etnické identity, která ovlivňuje postoj mluvčích k minoritě i jejich potřebu sdílet s tímto společenstvím tradice, hodnoty a normy. Následně svou pozornost obrátím k samotné problematice jazykového posunu. Budou představeny základní teoretické principy vycházející z vědeckých studií, které na tento proces hledí z různých úhlů pohledu. Blíže charakterizují koncept sociálních sítí a etnolingvistické vitality, vymezují konkrétní faktory, které nemalou měrou ovlivňují zachování menšinového jazyka.

Teoretická část bude sloužit jako odrazový můstek k praktické části, v rámci které nejprve blíže představím zkoumanou oblast, formuluji základní výzkumné hypotézy a následně přistoupím k rozboru sesbíraných dat. Poslední, šestá kapitola by měla být největším přínosem ve zkoumané problematice, protože se na základě autentických nahrávek a přímého pozorování vybraných respondentů snaží podat informaci o aktuální jazykové situaci v srbské části Banátu. Při hledání reliabilní odpovědi na otázku, v jaké fázi posunu se český jazyk nachází, se zaměřuji na jazykové chování respondentů s ohledem na jejich vazby uvnitř sociálních sítí. Dále sleduji jejich aktuální postoje k minoritnímu jazyku, jejich jazykovou preferenci i průběh mezigeneračních interakcí. Pracuji s hypotézou, že jazyková volba respondentů do jisté míry souvisí s jejich generační příslušností. Jedním ze specifických ukazatelů právě probíhajícího jazykového posunu je i mísení dvou jazyků a volné přecházení mezi nimi. Proto se v samém závěru práce zaměřím na

mezigenerační komunikaci a pokusím se ukázat, že k přepínání jazyků nemusí docházet pouze z důvodu omezené kompetence v českém jazyce, ale rovněž za účelem uskutečnění specifických konverzačních funkcí.

Ve výzkumné části metodologicky vycházím ze studie Liho Weie et al. (1992), od něhož rámcově přejímám tabulku jazykové preference, která přehledně sumarizuje zjištěné výsledky. Do výzkumu zahrnuji dvacet osm respondentů patřících do tří různých generací. Jedná se o jednu rozvětvenou rodinu, jejíž jednotliví členové pochází z různých oblastí (Vršac, Jasenovo, Bela Crkva, Češko Selo). Získala jsem tak generačně i oblastně různorodý vzorek, který by měl zajišťovat, že výsledky zaznamenané u této konkrétní rodiny budou alespoň částečně zobecnitelné na celou komunitu.

Podnětem k napsání této práce nebyl jen zájem o tuto lokalitu, kterou jsem v minulosti opakovaně navštívila, ale také snaha alespoň částečně zachytit současnou jazykovou situaci, která se v důsledku silné asimilace neustále mění, a tak lze s nadsázkou říci, že čeština, kterou jsme zaznamenali včera, není tou, kterou slyšíme dnes.

I TEORETICKÁ ČÁST

V první kapitole nejprve stručně definuji základní pojmy: jazykový kontakt a bilingvismus. Otázkou, zda je jazyk pouhým nástrojem komunikace, nebo má hlubší sociální význam a výraznou měrou formuje naši etnickou identitu, se bude zabývat kapitola druhá. Následující dvě kapitoly budou, s ohledem na vlastní výzkum, představovat klíčový oddíl teoretické části, protože pojednávají o sociolingvistickém fenoménu jazykového posunu a faktorech, které mohou vývoj směřující k postupné ztrátě menšinového jazyka zpomalit, nebo naopak zrychlit.

Tato část práce má tedy v širší perspektivě ohraničit oblast, do které se pokusím v praktické části na základně terénního výzkumu alespoň částečně proniknout. Má vymezit klíčové termíny, stanovit základní teoretické principy a nastínit možné způsoby, jak k problematice jazykového posunu v konkrétní oblasti přistupovat.

1 Jazykový kontakt a bilingvismus

Na světě je okolo dvou set států, na jejichž území se mluví více než pět tisíc nejrozličnějšími jazyky, které si osvojilo přes sedm miliard lidí, aby se mohlo vzájemně dorozumět, sdílet své postoje a názory, duševně se identifikovat s kolektivem. Z těchto hrubě zaokrouhlených cifer jasně vyplývá, že počet jazyků mnohonásobně převyšuje počet územních celků a bilingvismus a multilingvismus tak musí být podstatně rozšířenějším jevem než monolingvismus (Štefánik, 2000, s. 8).

1.1 Jazykový kontakt

O jazykovém kontaktu hovoříme v případě, že mají mluvčí, patřící k nějakému jazykovému společenství, k dispozici alespoň dva odlišné jazyky. Nastane tedy mezijazyková kontaktní situace (Lanstyák, 2002, s. 77). V současné době lze teorii kontaktu jazyků chápat jako samostatnou lingvistickou subdisciplínu v rámci sociolingvistiky či psycholingvistiky, nebo jako interdisciplinární obor, který při zkoumání jazykového kontaktu integruje metody a poznatky z různých disciplín (vedle již zmíněných např. z antropologie, neurologie, jazykového práva). Centrálním pojmem je zde bilingvismus, a to jak u jednotlivce, tak u jazykových společenství (Nekula, dostupné na: www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÝ20KONTAKT, [cit. 2017-04-17]).

Jazykový kontakt může mít dvojí podobu. V případě, že se oba jazyky v důsledku izolace vyvíjí zcela rozdílně, mluvíme o divergenci. Tato izolace je často podmíněna společenskými, náboženskými či etnickými rozdíly. Jejím motivem je snaha vymezit se vůči skupině, se kterou se mluvčí dostávají do kontaktu. Pokud dochází ke sblížování jazyků prostřednictvím vzájemného kontaktu, hovoříme o konvergenci. Kontaktní situace se liší poměrem bilingvních mluvčích, historií, frekvencí kontaktů, kulturní, ekonomickou a politickou dominancí jedné z jazykových komunit. Pokud je postavení jazyků rovnocenné nebo mezi nimi existuje tradiční hierarchie, dochází k rovnovážnému jazykovému kontaktu. Opačným případem je vytěsňující jazykový kontakt, který vede ke ztrátě specifických rysů, případně k úplnému ústupu méně dominantního jazyka. V případě expanzí způsobené jazykové změny (ovládnutí území, masivní imigrace ap.) označujeme jazyk původního obyvatelstva jako substrát, jazyk přistěhovalců jako superstrát (Pokorný, 2010, s. 123–124).

1.2 Definice bilingvismu

Termín bilingvismus se dnes objevuje v nejrozličnějších komunikačních sférách a na první pohled se tak může zdát, že jeho jednoznačné vymezení nebude problematické. Nicméně v odborné literatuře existuje celá řada definic a při určování obsahu a rozsahu tohoto pojmu mezi vědci nevládne názorová jednotnost. Bloomfield například hodnotí dvojjazyčnost jako ovládání druhého jazyka na úrovni mateřského jazyka. Zároveň ale dodává, že úroveň jazykové znalosti, po jejímž dosažení budeme moci mluvčího označit za bilingvního, nelze přesně definovat, protože rozdíly v míře osvojení jsou relativní (1933, s. 56). Macnamara na druhé straně navrhuje, aby za bilingvního byl považován každý, kdo disponuje minimální jazykovou kompetencí alespoň v jedné ze čtyř základních jazykových dovedností (poslech, mluvení, čtení, psaní) v jiném jazyce než mateřském (1967, s. 58). Pokud bychom přijali tento názor, mohli bychom „nálepkou“ bilingvní mluvčí označit většinu lidí. Charakter definic tedy souvisí s tím, z jakého úhlu pohledu se budeme na danou problematiku dívat a které kritérium upřednostníme. Jestliže upřednostníme míru jazykové kompetence, dostaneme jakousi stupnici, na které jeden její krajní bod bude reprezentovat jedince ovládající oba jazyky na úrovni monolingvních mluvčích (Bloomfield) a druhý bude zastoupen mluvčími, kteří ovládají druhý jazyk jen pasivně (Macnamara) (Štefánek, 2002, s. 61).

V souvislosti s výzkumem jazykového chování bilingvních mluvčích je možné rozlišovat dva hlavní přístupy: tzv. monolingvní přístup, který předpokládá, že mluvčí dokonale ovládá oba jazyky, je tedy možné testovat jeho jazykovou kompetenci tak, jako by se jednalo o monolingvního jedince, a tzv. bilingvní přístup, který se snaží v mluvčím vidět integrovaný specifický celek, jenž není

složený ze dvou monolingvních mluvčích, předpokládá se tedy, že oba jazyky nutně nemusí být ovládány na stejné úrovni (Grosjean, 1985, 467–477).

Tato práce bude vycházet z definice Štefánika, která se v zásadě shoduje s Weinreichovým chápáním bilingvismu jako alternativního používání dvou jazyků (1953, s. 1). „*Navrhuji nazývat bilingvními ty osoby, které mají schopnost alternativně používat dva (nebo více) jazyků při komunikaci s ostatními v závislosti na situaci a prostředí, ve kterém se tato komunikace uskutečňuje. Znamená to, že takový člověk je schopný uspokojovat svoje komunikační potřeby v jednom či druhém jazyce (resp. v jejich rozličných formách), přitom jejich použití bude závislé na tom, s kým, kde a o čem se mluví*“ (Štefánik, 2002, s. 62). Podle Štefánika rovněž není nezbytné, aby mluvčí, kterého označíme jako bilingvního, používal oba jazyky každodenně nebo je ovládal na stejné úrovni.

Můžeme také rozlišovat mezi individuálním a společenským bilingvismem. Hamers a Blanc vysvětlují individuální bilingvismus jako psychický stav jedince, který má přístup k více než jednomu jazykovému kódu jako prostředku sociální komunikace, a pracují s ním jako s konceptem bilingvity. Sociální bilingvismus chápou jako stav jazykové komunity, ve které jsou v kontaktu dva jazyky a tím pádem mohou být v rámci jedné interakce použity dva kódy, protože se předpokládá, že členové komunity jsou bilingvní (1989, s. 6). Tyto dva druhy bilingvismu jsou velmi úzce spojeny. Společenský je tvořen individuálním a nemůže bez něho existovat, ale existence individuálního bilingvismu ještě nemusí nevyhnutelně vést ke vzniku společenského. Jedná se např. o výchovu dětí v bilingvních rodinách uvnitř monolingvního společenství (Štefánik, 2000, s. 19).

2 Sociální aspekty bilingvní komunity

Jazyk není pouhým nástrojem pro předávání informací. Obzvlášť v multilingvních komunitách je dobře pozorovatelné, že se od sebe jednotlivé skupiny liší kulturními normami a hodnotami, které jsou přenášeny právě prostřednictvím jazyka. Nabízí se tedy předpoklad, že jazyk nese sociální význam a konotace a výraznou měrou formuje naši kulturní a etnickou identitu (Appel a Muysken, 2005, s.12).

2.1 Vymezení etnické a jazykové menšiny

Termín etnická menšina je mnohovýznamový a vágní, bývá užíván při zařazování různých typů etnických společenství. V této souvislosti Šatava rozlišuje čtyři hlavní typy etnických menšin (2009,

s. 31–32):

1. Malá etnika, která nemají svůj vlastní autonomní stát (např. Velšané, Baskové, Lužičtí Srbové)
2. Části národů žijící mimo rodnou zemi na území jiného státu (např. Němci v Dánsku, Maďaři v Rumunsku, Češi v Srbsku)
3. Etnická společenství, kterým chybí atributy klasických národů: vlastní území či jazyk (např. Romové, Židé mimo Izrael)
4. Specifické případy stojící mezi etnickou a etnografickou skupinou: náboženské či sociální skupiny (např. Pomaci v Bulharsku, Irish Travellers)

Pokud jde o vymezení národnostní menšiny, často bývá citována definice Francesca Capotortiho z roku 1977: „*Menšina je skupina početně slabší než zbytek obyvatelstva státu, nacházející se v nedominantním postavení, jejíž příslušníci mají etnické, náboženské nebo jazykové rysy, kterými se odlišují od zbytku obyvatelstva, a vykazují smysl pro soudržnost zaměřený na uchování své kultury, tradic, náboženství nebo jazyka*“ (cit. podle: Šatava, 2009, s. 32). V současné době ale může být termín menšina chápán až pejorativně, proto bývá v odborné literatuře často nahrazován pojmem etnikum nebo etnická skupina (Šatava, 2009, s. 33). Menšina se nepojí pouze s etnicitou, ale také s náboženskou, rasovou, společenskou a další rovinou. Tato práce se orientuje na jazykové hledisko, a proto bude užíván termín jazyková menšina (resp. česká menšina).

2.2 Jazyk a jeho role při vytváření identity menšin

Rozdíly, kterými se jedna skupina odlišuje od druhé, určují skupinovou identitu. Ačkoliv nejsou pevně fixována kritéria, která by jasně vymezovala pojem etnikum, existence vlastního mateřského jazyka (vedle rasy, životního stylu a svébytné kultury) je klíčovým komponentem, podle kterého můžeme určovat etnicitu. Například námořníci jistě tvoří určitou jedinečnou skupinu, která se mnohými rysy odlišuje od ostatních, ale nebudou kvalifikováni jako etnická skupina. Naproti tomu španělsky mluvící Mexičané, kteří emigrovali ze své země do USA a nyní zde dlouhodobě žijí (často jsou nazýváni Chicanos), svébytnou etnickou skupinu představují (Appel a Muysken, 2005, s. 12).

Definovat koncept etnicity se snažilo mnoho vědců, mezi nimi i Fishman, vymezující tři aspekty, které jsou charakteristické pro etnickou skupinu. Na prvním místě uvádí paternitu (otcovství), což v tomto kontextu znamená určitý soubor zkušeností, předávaný z generace na generaci a zajišťující pocit rodové kontinuity. Druhým aspektem je kulturní dědictví (patrimonium),

kteře sdílí daná komunita, což se promítne do chování i názorů daného společenství (oblékání, typická jídla, folklorní tradice). Jako třetí uvádí fenomenologii, která má co do činění se subjektivními postoji lidí k jejich příslušnosti k potenciální etnické skupině. Pro Fishmana je nejdůležitějším symbolem etnicity právě jazyk. Jeho důležitost zvyšuje skutečnost, že příslušnost k určité skupině a sounáležitost s ní prožíváme často prostřednictvím rituálů, které obvykle není možné vyjádřit jinak než našim prvním jazykem (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 12).

Existuje řada dalších studií, ve kterých byla prokázána souvislost mezi etnickou příslušností a jazykem. Mercer et al. (1979, 15–26) zkoumal bilingvní skupinu studentů v Leicesteru, kteří ovládají gudžarátštinu (indoárijský jazyk indoevropské jazykové rodiny, který je jedním z oficiálních jazyků Indie) a angličtinu. Jednalo se buď o imigranty, nebo o potomky první generace přistěhovalců z indického subkontinentu. S ohledem na jejich identitu je Mercer rozdělil do tří skupin podle toho, zda se považují za Indy, Brity, nebo cítí stejnou přináležitost k oběma etnickým skupinám. Ukázalo se, že jedinci, kteří se přihlásili k indické národnosti, měli ze všech informátorů nejvíce pozitivní vztah ke gudžarátštině a projevíli největší snahu o udržení svého mateřského jazyka, což se odrazilo i na množství kontaktů, které ve své zemi původu udržovali. Ti, kteří se přihlásili k britské národnosti, měli postoj ke svému mateřskému jazyku spíše negativní, což výrazně urychlí asimilaci s většinovou společností a nevyhnutelně povede k jazykovým změnám. Třetí skupina v tomto ohledu měla neutrální postoj k oběma jazykům.

Guboglo (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 14) se na konci osmdesátých let dvacátého století zabýval jazykem a etnickou identitou Udmurtské republiky, která v té době byla součástí Sovětského svazu. Podle něho má jazyk důležitou integrační funkci a determinuje naši etnickou a kulturní identitu, což dokazuje zjištěním, že si 33 % městských obyvatel a 46,3 % vesničanů mluvících udmurtštinou zvolilo tradiční udmurtský porodní rituál, zatímco lidé s jiným mateřským jazykem se pro něj rozhodli jen v 13,4 % a 21,2 % případů. Nicméně tato data ještě nutně nemusí znamenat, že je jazyk klíčovým elementem vytvářejícím skupinovou sounáležitost (Appel a Muysken, 2005, s. 14). Podle názoru Edwardse (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 14) je jazyk sice nejvýraznějším symbolem identity a je zároveň nejnáchylnější ke změnám, ale bylo by mylné se domnívat, že se jedná o nejdůležitější součást naší skupinové identity. Jazyk tedy může pomoci udržet rituály a kulturní zvyklosti daného společenství, ale existují i další aspekty (např. náboženství, sociální třída, politická příslušnost), které mohou stejně dobře udržovat pocit skupinové sounáležitosti a zabraňovat tak asimilaci s většinovou společností, pokud jsou pevně zakotveny v osobním životě jednotlivců.

Při diskuzích o vztahu jazyka a identity je důležité si uvědomit, že jazyky nejsou homogenní, v rámci jednoho jazyka můžeme často rozlišovat několik variet. Etnické skupiny postupem času

mohou upustit od užívání vlastního menšinového jazyka a začít užívat jazyk (či varietu jazyka), který původně patřil jiné etnické skupině. Příkladem může být angličtina italských přistěhovalců v USA, kteří se úspěšně integrovali do americké společnosti a drtivá většina z nich začala v každodenní komunikaci užívat pouze angličtinu. Uvnitř italské komunity ale mluví odlišnou intonací, jinak vyslovují určité vokály a konsonanty a řídí se některými syntaktickými pravidly, která jsou typická pro italštinu (např. vynechávání osobního zájmena na začátku věty) (Appel a Muysken, 2005, s. 15).

Jazyk jako distinktivní znak vymezující etnikum tedy nelze aplikovat bezvýhradně. Označení etnické skupiny nemusí vždy korespondovat s označením společného jazyka. V Evropě svým původním jazykem nemluví mnoho etnických národnostních skupin, například Irové tvoří svébytný národ i přesto, že společenský význam irštiny klesá a v současné době má tento jazyk spíše symbolickou roli. Podle sčítání lidu z roku 2006 je pouze 39 % Irů schopných se domluvit irsky (převzato z: www.cso.ie/en/, [cit. 2017-04-20]). Můžeme tedy na závěr tohoto oddílu konstatovat, že vztah mezi jazykem a etnicitou není přímočarý. Jazyk může, ale nemusí být zahrnut do souboru komponentů formujících naši etnickou a kulturní identitu. Přesto členové jednotlivých národnostních skupin mají často více či méně vědomě spojenou etnicitu na prvním místě právě s jazykem. Ten je také považován za „kulturní kapitál“, je nedílně propojen s ideologiemi a politickými snahami a ve většině případů tak hraje mimořádně silnou (i emocionální) roli (Šatava, 2007, s. 37).

3 Jazykový posun

Jednadvacáté století bývá označováno jako „věk globalizace“. Odstraňují se hranice mezi jednotlivými národy, následkem čehož dochází k míšení kultur. Kulturní pluralismus bývá vnímán jako něco obohacujícího, ale zároveň může vést ke stírání rozdílů mezi jednotlivými společnostmi. Po celém světě se setkáváme se situacemi, kdy se na určitém území do kontaktu dostávají dva i více jazyků. Toto interlingvální prostředí je „živnou půdou“ pro jeden komplexní sociolingvistický fenomén: jazykový posun. S ohledem na to, že s tímto termínem v praktické části často pracuji, považuji za nezbytné jej v následující kapitole vymezit.

3.1 Definice

Jazykový posun či jazyková směna (language shift) nastává ve chvíli, kdy komunita mluvčích (ne nutně vědomě a záměrně) upustí od užívání jednoho jazyka a začne ho nahrazovat jazykem jiným (Garrett, 2012, s. 515). Termín jazykový posun (na rozdíl od termínu jazyková směna) nutně nevzbuzuje dojem, že jeden jazyk je plně vytlačen druhým ve všech společenských strukturách, a proto ho považuji za vhodnější a dále budu pracovat pouze s ním. Pojem jazykový posun má velmi blízko k pojmu jazyková asimilace, který však apriori zdůrazňuje připodobňování se jedné skupiny k druhé, proto s ním pracovat nebudu (Sloboda, dostupné na: www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÝ%20POSUN [cit. 2017-04-15]).

V současném migrantském kontextu se rozlišuje distance mezi jazykovým posunem a přirozeným jazykovým úbytkem (language attrition). Jazykový posun odkazuje k mezigenerační jazykové ztrátě, což znamená, že z jedné generace na druhou je jazyk přenášen nedokonale. Přirozený jazykový úbytek vede k individuální jazykové ztrátě v rámci jedné generace. U první generace mohou být problémy s vybavováním si slov v mentálním lexikonu zapříčiněny například nedostatkem kontaktů v menšinovém jazyce, u druhé generace tato nesnáz může být způsobena nedokonalým, neúplným osvojením. Oba procesy, tedy jazykový posun i přirozený jazykový úbytek, sice vedou k problémům se zpracováním jazyka, nicméně důvody jsou pravděpodobně odlišné (Hulsen et al., 2002, s. 30).

Jazyk, který mluvčí přestanou užívat, je obvykle ten, jenž sloužil jako rodný jazyk a jazyk etnické identity. Pokud nebude dále osvojován a uplatňován v každodenní komunikaci členů následujících generací, může být postupně zcela ztracen. V takovém případě mluvíme o ztrátě jazyka (language loss) či jazykové smrti (language death). I když komunita přestane mluvit menšinovým jazykem, ještě to nutně nemusí znamenat jeho „smrt“. Například v situaci, kdy by všichni členové užívající ve Spojeném království gudžarátštinu začali komunikovat výhradně v angličtině, by se gudžarátština nestala mrtvým jazykem, protože v jiných částech světa žijí miliony jejich mluvčích. Jazyková smrt by nastala pouze v Anglii (Appel a Muysken, 2005, s. 32).

Může se zdát, že posun vždy nevyhnutelně směřuje k většinovému jazyku, ale ve skutečnosti se jedná o neutrální koncept. Posun se děje i opačně: po periodě změn směrem k majoritnímu jazyku mají členové komunity mnohdy tendenci situaci změnit a pokouší se podpořit svůj mateřský jazyk. Těmito obránci menšinového jazyka jsou často mladí, aktivní členové kulturních a politických organizací, kteří dokáží prosadit sociální, hospodářské a kulturní zájmy menšinové skupiny. Například v Quebecu francouzština v posledních desetiletích svou pozici posílila na úkor angličtiny (Appel a Muysken, 2005, s. 32).

3.2 Proces jazykového posunu

Jazyková asimilace není novým jevem, nicméně ve druhé polovině dvacátého století se trend jazykového posunu mimořádně rozšířil a urychlil. Pokud se předávání jazyka nejmladším generacím přeruší, tempo asimilačních procesů se mimořádně zvýší. V současné době se počet živých jazyků rychle zmenšuje, více než desetina jazyků světa se již nachází v poslední fázi své existence a dalších 80 % z nich je vážně ohroženo (Šatava, 2009, s. 41).

Jazykový posun může vyústit do několika podob (cit. podle: Šatava, 2009, s. 41–42). Menšinový jazyk může:

1. vymizet a být nahrazen jazykem kulturně dominantnější populace, a to buďto plně, nebo v kreolizované formě tohoto jazyka
2. být vyhoštěn do kulturně nevýznamných, podřadných funkcí a rolí
3. být silně ovlivněn jazykem agresivnější populace (zejména ve slovní zásobě)
4. ztratit řadu svých charakteristických rysů a do jisté míry se stát imitací dominantnějšího jazyka

Je ale třeba brát v potaz, do jaké míry byla jazyková asimilace oboustranná. Může se totiž stát, že i jazyk užívaný většinovou populací bude v rámci daného teritoria ovlivněn jazykem menšinovým (Šatava, 2009, s. 42).

Postupná eroze menšinového jazyka tak může vyústit v řadu situací. O jejich bližší typologickou specifikaci se pokusil Wmffre (cit. podle: Šatava, 2009, s. 43), který vymezil dva odlišné kontexty (jazykově sourodé prostředí, jazykově nesourodé prostředí) a tři možné typy nabytí rodinného/domácího (typ A) a společenského/sousedského (typ B) jazyka (rodilí mluvčí, nerodilí mluvčí, částečná kompetence rodilého mluvčího):

1. plná nativní způsobilost AB+ : rodilí mluvčí v jazykově sourodém prostředí
2. střední nativní způsobilost A+ B- nebo A- B+ : rodilí mluvčí v jazykově nesourodém prostředí či nerodilí mluvčí v jazykově nesourodém prostředí
3. nenativní způsobilost AB- : nerodilí mluvčí v jazykově sourodém prostředí

Krauss (cit. podle: Šatava, 2009, s. 42) uvádí typologii životaschopnosti jazyků podle věku uživatelů, kteří ještě daný menšinový jazyk ovládají:

1. jazykem hovoří všechny generace, včetně nejmladších dětí
2. menšinový jazyk ovládají téměř všechny děti

3. hovoří jim všichni dospělí v rodičovském věku, ale pouze malý počet dětí, či vůbec žádné
4. hovoří jim dospělí starší třiceti let, ale ne mladší mluvčí
5. ovládají ho pouze osoby od čtyřiceti let výše
6. osoby starší padesáti let
7. osoby starší šedesáti let
8. osoby starší sedmdesáti let
9. osoby starší sedmdesáti let, jejichž počet nepřesáhne deset mluvčích

Pro definitivní zánik jazyka jako prostředku komunikace bývá užíván výše jmenovaný termín jazyková smrt (language death). Často ale nelze zcela jednoznačně určit, kdy k tomuto jevu došlo. Přesto někteří vědci mají tendenci stanovit konkrétního posledního mluvčího a zánik daného jazyka tak datovat podle letopočtu jeho úmrtí. Nicméně i po úplném vymizení komunikativní funkce může jazyk přetrvávat v řadě obrátů, např. v modlitbách, říkankách, písničkách (Šatava, 2009, s. 44).

3.2.1 Přepínání mezi jazyky

Jedním ze specifických ukazatelů právě probíhajícího jazykového posunu je míšení dvou jazyků a volné přecházení mezi nimi. Tento druh projevu je známý jako přepínání kódů (code-switching) a v centru pozornosti vědců stojí již od sedmdesátých let dvacátého století. Na tento fenomén se můžeme dívat z několika úhlů pohledu. Ze sociolingvistického: proč ve vzájemných interakcích bilingvních mluvčích dochází k přepínání mezi dvěma jazyky; z psycholingvistického: jak toto přepínání souvisí s mentálními procesy mluvčích; a z jazykového: jak víme, že jde skutečně o přechod mezi jazyky, že nejde jen o výpůjčku ze systému jiného jazyka (Appel a Muysken, 2005, s. 117).

Přepínání kódů je termín, jenž se běžně aplikuje v situacích, kdy dochází ke změně jazyků v rámci konverzace. Dřívější studie na tento fenomén tradičně pohlížely jako na poškození jazyka. Současné výzkumy, věnující pozornost této oblasti, nicméně dokazují, že přechod mezi dvěma jazyky není náhodný, ale má určité zákonitosti. Badatelé se proto soustředí na strukturní charakteristiku přechodů, podobně jako na situační a kontextuální důvody přepínání mezi jazyky. Toto míšení totiž může sloužit různým účelům, a to i v rámci jedné konverzace (Matras, 2009, s. 101). Otázku, proč lidé v průběhu jedné konverzace přepínají mezi jazyky, si položili i Appel a Muysken, kteří si při hledání odpovědi pomohli Jakobsonovým komunikačním modelem

(Jakobson, 1995, s. 77–78). Přepínání mezi jazyky může plnit následující funkce:

1. Referenční funkci, jedinci mají často nedostatky ve znalostech prvního jazyka, proto si v průběhu konverzace pomohou jazykem druhým (nemusí to tak být vždy, někdy je slovo z druhého jazyka pro daný kontext sémanticky vhodnější).
2. Přepínání mezi jazyky podporuje konativní funkci, často je daný jazyk použit proto, aby byl přímo osloven posluchač, kterému je řeč určena, nebo aby se z konverzace vyloučila nenáležitá osoba (rodiče se mezi sebou baví jiným jazykem, protože nechtějí, aby jim dítě rozumělo ap.), nebo chce mluvčí přepnutím jazyka donutit svého konverzačního partnera, aby užíval jeho jazyk.
3. Expresivní funkce střídání kódů se projevuje například tím, že řečníci prostřednictvím užití dvou jazyků zdůrazňují svou smíšenou identitu. Tato funkce ale nemusí být přítomna v každém jazykovém přepnutí.
4. Přepnutí často přispěje ke změně tónu konverzace a má tedy i fatickou funkci. Gumperz a Hernandez-Chavez tento typ přepínání označili jako metaforický. Nabízí srovnání s komikem, který vypráví vtip ve standardní varietě jazyka, ale vloží do něho úsek v lidovém nářečí, aby si získal větší pozornost publika (cit. podle Appel a Muysken, 2005, s. 119).
5. Pokud chce mluvčí demonstrovat své jazykové dovednosti a udělat tak dojem na účastníky komunikace, přichází do hry metajazyková funkce.
6. Přepínání, které zahrnuje slovní hříčky, vtipy, verše ap. podporuje poetickou funkci.

Je třeba mít na paměti, že střídání jazykových kódů má v každé komunitě i každé jednotlivé interakci jiné funkce. Zatímco teoreticky může být daná situace pomocí lingvistických termínů popsána poměrně přímočaře, na konkrétní konverzace uvnitř komunity se dané sociolingvistické definice nemusí vztahovat. Proto je třeba se při výzkumu míšení kódů zaměřit nejen na to, kdo mezi jazyky přepíná, ale z jakého důvodu tak činí (Appel a Muysken, 2005, s. 118–121).

Značná pozornost byla rovněž věnována rozdílu mezi jednoslovným vložením a vypůjčkou. V širším kontextu lingvistiky vypůjčení obvykle odkazuje na diachronní proces, kterým jazyky rozšiřují svůj slovník (či další oblasti strukturní roviny), zatímco jednoslovné vložení je vyhrazeno pro případy spontánního míšení jazyků v konverzaci bilingvních mluvčích. Vymezení kritérií, podle kterých by se mělo rozlišovat ustálené vypůjčení od spontánního vložení, je problematické. Některé studie spoléhají na hodnoty frekvence, věrohodnost těchto údajů je ale narušena absencí

jakéhokoliv jednotného standardu, podle kterého by frekvence výskytu mohla být porovnávána. Dalším kritériem, které by mělo přispět k rozlišení těchto dvou jevů, je stupeň integrace. Poplack et al. (cit. podle: Matras, 2009, s. 106) konstatují, že slovní vložení spadají do dvou skupin: buď jsou strukturně integrovaná, nebo nejsou. Strukturní integrace může v řeči bilingvních mluvčích nastat nezávisle na frekvenci užití daného výrazu. Za tímto účelem byl zaveden pojem jednorázové vypůjčení pro označení slov, jež jsou sice strukturně integrovaná, ale byla do promluvy zapojena aktuálně a spontánně, nedosáhla v rámci mluvy komunity širší propagace. Appel a Muysken pro rozlišení jazykového míšení a vypůjčky z jiného jazyka používají terminologii Ferdinande de Saussura: abstraktní termín vypůjčení představuje integraci dvou jazyků na úrovni langue a míšení dvou kódů je začleněno na úroveň parole (2005, s. 121).

Další, částečně teoretickou, částečně metodologickou, otázkou je, jak při konkrétní analýze míšení dvou jazykových kódů rozlišit základní jazyk od hostitelského. Pro psycholingvistiku je základní jazyk ten, který je u bilingvního mluvčího dominantní a je spouštěčem přepínání. Sociolingvistika definuje základní jazyk jako nepoznamenaný jazykový kód vyvíjející se v konkrétním jazykovém prostředí. Po stránce gramatické je potom základním jazykem ten, jenž si pro konkrétní případy přepínání diktuje omezení (Appel a Muysken, 2005, s. 122).

Gramatické možnosti jazykového přepínání na rozhovorech mexických Američanů zkoumal i Gumperz a Hernandez-Chavez (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 122). Zjistili, že přechod mezi jazyky je možný v následujících případech: a) mezi substantivem a na něm závislé vedlejší vztahné klauzi; b) mezi subjektem a složeným slovesným predikátem se sponou. Vědci ale spíše věnovali pozornost konkrétním gramatickým omezením, která brání přepínání mezi jazyky. Timm (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 122) navrhl následující restrikcí: subjekt a objekt musí být ve stejném jazyce jako hlavní sloveso, stejně jako musí být ve stejném jazyce spolu s hlavním slovesem i pomocné sloveso či infinitiv. Lipski (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 123) zaznamenal, že je velmi těžké přepnout uvnitř předložkové fráze, mezi členem a podstatným jménem je to však zcela nemožné.

Studie zaměřené na přepínání jazykových kódů, které byly provedeny v sedmdesátých letech dvacátého století, poskytují množství analyzovaných dat, ale dopouštějí se řady zobecnění, velké mezery byly shledány v teoretické perspektivě, což se snaží napravit pozdější studie poskytující univerzální omezení, která souvisí s linearitou a závislostí. Lineární omezení se týká přepínání z jednoho jazyka do druhého uvnitř věty. Přepnutí je možné jen v případě, pokud v obou jazycích zůstane linearita věty neporušena. Jinými slovy: pokud jsou strukturní pravidla obou jazyků stejná, je přepnutí možné, v jiném případě ne (Appel a Muysken, 2005, s. 123).

Třetí fáze vývoje zkoumání střídání jazykových kódů, která začala kolem poloviny

osmdesátých let dvacátého století, je charakterizována pátráním po neutrálních prostředcích, které by v konkrétních specifických interakcích míšení jazyků dovolovaly, a to bez ohledu na výše jmenovaná omezení. Dosud byla vyžadována lineární neutralita a gramatická nezávislost, aby k míšení dvou jazyků mohlo dojít. Lineární neutralita zahrnuje souběžný slovosled dvou jazyků okolo bodu přepnutí a gramatická nezávislost absenci silných syntagmatických propojení přes bod přepnutí. Avšak existují určité lingvistické prostředky, které dané spontánně použité slovo z druhého jazyka integrují do věty pronesené v prvním jazyce tak, aby nedošlo k narušení její sdělné hodnoty. Týká se to např. jazyků, které jsou si velmi podobné, neutrality v tomto případě může být dosaženo slovem, jež je foneticky identické nebo velmi podobné v obou jazycích. Neutrality lze dosáhnout i morfologickými prostředky, např. když je ke slovu převzatému z druhého jazyka přidána koncovka jazyka prvního. Pokud je slovní zásoba původního jazyka nahrazena slovy z jiného jazyka při zachování původní gramatiky, hovoříme o relexifikaci (Appel a Muysken, 2005, s. 126).

3.3 Výzkum jazykového posunu

Výzkum jazykového posunu je obvykle založen na třech hlavních otázkách: proč posun nastal, jakým způsobem se to stalo a jak se proměnily jazykové dovednosti. Otázka, proč k posunu došlo, bývá spojována se sociopsychologickými a sociolingvistickými faktory, kterých je užíváno k vysvětlení chování jedince v bilingvním prostředí. O těchto faktorech bude pojednáno ve čtvrté kapitole.

Typ výzkumu, v rámci kterého shromažďujeme údaje o sociolingvistických činitelích urychlujících nebo zpomalujících jazykový posun, se obvykle provádí ve větším měřítku a jeho nástrojem je sociolingvistický dotazník. Pokud se ale chceme zaměřit na jazykové postoje jednotlivých členů komunity a poznat jejich skutečné jazykové chování, bývá za nejlepší metodu výzkumu považováno přímé pozorování informátorů uvnitř dané komunity při jejich každodenních aktivitách, protože se předpokládá, že pouze tímto způsobem mohou badatelé získat reálný vhled do procesu jazykového posunu. Takto zaměřené studie jsou prováděny v menším měřítku, protože se badatel musí seznámit s jednotlivci a jejich společenským životem v komunitě. Tato kapitola se bude věnovat třem studiím, které k problematice jazykového posunu přistupují rozličným způsobem.

3.3.1 Garrettův výzkum na ostrově Svatá Lucie

Konfigurací metod, analytických přístupů a teoretických pohledů Garrett (2012, s. 515–535) ve svém výzkumu zaměřeném na jazykový posun na ostrově Svatá Lucie v Karibském moři přispěl k porozumění nejen jazykovému posunu, ale rovněž příbuzným fenoménům: ohrožení, zachování a revitalizace jazyka. Zaměřil se na to, jak mladí rodiče, první generace bilingvních mluvčích z řad místních obyvatel, socializují své děti do společnosti různými způsoby, které přinesly širokou škálu výsledků od monolingvismu po různé stupně bilingvismu.

Jedním ze dvou jazyků je antilská kreolština, africko-francouzský kreolský jazyk, mezi mluvčími známý jako patwa, která odkazuje k francouzskému koloniálnímu období (1651–1814). Druhým jazykem je zde angličtina, zavedená za britského kolonialismu (1814–1979). V roce 1979 se Svatá Lucie stala nezávislým státem a členem Commonwealthu. Angličtina je od té doby uznávána jako jediný oficiální jazyk, tím pádem je proces jazykového posunu v plném proudu již několik desetiletí. Antilskou kreolštinu ovládá stále nižší počet mluvčích, většina ostrovanů užívá ke každodenní komunikaci angličtinu, resp. její nestandardní podobu, připomínající spíše její varietu. Celkem 96 % ze 160 000 obyvatel je primárně afrického původu a živí se zemědělstvím. V posledním desetiletí se ale tamní ekonomie začala výrazně orientovat na služby, a tak je ostrov stále více turisticky oblíben. Tento vývoj napomáhá urychlení posunu směrem k angličtině. V době, kdy Garrett prováděl výzkum, byla většina obyvatel ostrova bilingvních. Jako v mnoha společnostech, kde probíhá jazykový posun, i na Svaté Lucii bilingvismus zahrnuje širokou škálu variací (Garrett, 2012, s. 523).

Garrett prováděl svůj výzkum v malé vesnické komunitě v Morne Carré, kde se ještě nachází množství starších obyvatel, kteří mluví pouze antilskou kreolštinou. Příslušníci střední generace jsou v různé míře bilingvní, znalost antilské kreolštiny u nejmladší generace je velice limitována. Tyto generační rozdíly mohou být částečně zapříčiněny vzrůstajícím zájmem o vzdělání. Mnoho členů nejstarší generace školu vůbec nenavštěvovalo, jejich děti ale tuto možnost již měly a pro dnešní mládež je základní vzdělání automatické. Následkem toho se mnoho dětí i jejich rodičů nachází na odlišných koncích škály bilingvismu podle toho, jaký jazyk členové domácnosti užívají. V některých domovech rodiče na své děti mluví pouze anglicky, jinde, zejména pak ve vícegeneračních domech, kde jsou prarodiče a jiní starší příbuzní, se hovoří pouze antilskou kreolštinou. Většina dospělých mezi sebou mluví jazykem patwa, nicméně v komunikaci se svými dětmi preferují angličtinu, protože zde panuje domněnka, že antilská kreolština má škodlivý vliv na osvojování angličtiny. Děti tedy nejprve musí ovládat dobře angličtinu, teprve potom jim je dovoleno mluvit antilskou kreolštinou. Zatímco angličtinu se děti musí učit, svůj mateřský jazyk

nikoliv, dospělí věří, že ho děti začnou postupem času samy dobrovolně užívat. Tento předpoklad by mohl velmi rychle vést k úplnému zániku antilské kreolštiny. Garrett při svém zkoumání každodenních interakcí dospělých a dětí ale vypožoroval kulturní zvláštnost, díky které jsou děti již od narození jazyku patwa vystavovány. Rodí se do bohatého verbálního prostředí a jsou neustále uváděny do nejrozličnějších sociálních shromáždění, zahrnujících mluvčí různého věku. Obecně je spíše mluveno o nemluvnatech než na ně. Ačkoliv nejsou považovány za členy konverzace, dospělí vůči nim vyjadřují emoce, postoje a záměry. Neklidná, živější a hlučnější nemluvnata mohou být obviňována z nevhodného chování, z přílišné tvrdohlavosti a asertivnosti pro někoho tak malého a závislého na okolí. Takové děti jsou označovány za „příliš mužské“ či „příliš ženské“ (Garrett, 2012, s. 524).

Z Garrettova příkladu konkrétní interakce mluvčích střední generace s tříměsíčním kojencem je patrné, že matka, mluvící v interakci za své dítě infantilním hlasem, připisuje své dceři antisociální citění a nespolupracující, nesouhlasný postoj k dalším členům konverzace. Toto pozorování je důležité hned ve dvou ohledech: jednak konverzace naznačuje předpoklad matky, že kdyby její dítě bylo schopné mluvit, použilo by antilskou kreolštinu, jednak je tomuto mateřskému jazyku přisouzena specifická emocionální a afektivní funkce jazyka, prostřednictvím kterého místní obyvatelé vyjadřují nadávky, vtipy, škádlení, zkratka mluva, za níž si dítě vyslouží označení „příliš mužský“, „příliš ženský“ (Garrett, 2012, s. 525).

Používání antilské kreolštiny k interakci s malým dítětem tedy není považováno za nežádoucí (jako je tomu u starších dětí), protože se předpokládá, že nemluvně není schopné imitovat to, co slyší. Jakmile ale děti začnou ukazovat známky porozumění jazyka a samy ho začnou používat, změní se způsob komunikace rodičů a na prvním místě je při interakci s dítětem užívaná angličtina. Pokud dítě školního věku antilské kreolštině nerozumí, nikoho to nepřekvapuje, staví se k tomu jako k problému, který se postupem času sám od sebe vyřeší. Jestliže dítě jazyk patwa užívat nechce, zpravidla to znamená, že si o to lépe osvojí angličtinu a bude méně užívat vulgarismy. Eliminace prvního jazyka je tedy považována za normální a dobrou výchovu dítěte (Garrett, 2012, s. 528).

Garrettova studie ukazuje, že děti v Morne Carré jsou socializovány k rozlišování dvou různých kódů a vedeny k poměrně striktnímu dodržování norem jazykového užití v souladu s jejich věkem. Skutečnost, že dospělí lpí na odlišování kódů, by mohla napomáhat ztrátě antilské kreolštiny a ustálení angličtiny, přesněji řečeno její specifické variety, která obsahuje nespočet slov z jazyka patwa odvozených.

Z tohoto výzkumu je tedy patrné, že vedle sociolingvistických faktorů, jako je v tomto případě probíhající posun od zemědělství ke službám, větší důraz na vzdělání a osobní růst mladší generace,

mají na jazykový posun zásadní vliv i konkrétní kulturní normy a hodnoty sdílené jedinečnou etnickou skupinou. Proto by kultura daného společenství i sociální vztahy mezi jednotlivými členy neměly být pojímány jen symbolicky, nýbrž jako důležité okolnosti ovlivňující jazykový posun.

3.3.2 Výzkum He zaměřený na jazykový posun u čínské komunity v Americe

Weiyun He (2012, s. 587–609) se již několik desetiletí zabývá vymezením složitého procesu jazykové socializace v konkrétním čase a prostředí u čínské menšiny žijící v Americe. Ve své studii prezentovala na základě poznatků sesbíraných v období od školky po vysokou školu profil čínského studenta v jednotlivých vývojových stádiích, aby zjistila, jak probíhá jazykový posun a jak se mění postoj k menšinovému jazyku v prostoru a čase. S ohledem na její záměr získat obecný vzorec vývoje jazykových postojů studenta z menšinové komunity jednak pozorovala aktuální vývoj u množiny studentů, jednak se zaměřila na jedince, který se učil menšinový jazyk, a po určitý čas ho sledovala. V tomto případě pozorovala, kde a jak často daný student užívá čínštinu. Tímto způsobem získala dva výsledky: analýzu celé skupiny v konkrétním časovém bodě a analýzu jedince v různých vývojových stádiích. První výsledek by nemusel být dostatečným ukazatelem pro delší časový úsek, zatímco druhý výsledek by nemusel vypovídat o celé skupině studentů. He, na rozdíl od typického přístupu založeného na průřezových datech, věnuje pozornost změně probíhající v čase. Částečně se překrývá s přístupem diachronní rekonstrukce užíváním v lingvistice, metaanalýzou v aplikované lingvistice a také snahou zaměřit se na socializaci jedince v delším časovém úseku v lingvistické antropologii.

Weiyun He na základě rozhovorů a přímého pozorování představila profil devatenáctiletého studenta Jasona, který umí kantonštinu (prestižní čínský dialekt) a rozumí mandarínštině (označení standardní čínštiny), ale psát a číst čínsky neumí. Narodil se v Kantonu a se svou rodinou imigroval do Queensu v New Yorku, když mu byly tři roky. Než v šesti letech začal chodit do školky, mluvil doma s rodiči, prarodiči a tetou kantsky. Celá rodina ovládá kantonštinu, rozumí standardní čínštině, ale má pouze limitované znalosti angličtiny. Jason se učil majoritní jazyk z televize a od dětí, se kterými si hrál. Když začal chodit do školy, učitelé považovali jeho angličtinu za velmi slabou a přidělili mu bilingvního asistenta. Díky němu velmi brzo mluvil plynule anglicky a na střední škole se stal jedním z nejlepších studentů. Jak se ale jeho schopnosti v angličtině zlepšovaly, méně často komunikoval se svou rodinou, interakce v čínštině se pro něho staly méně podstatnými. Po čase se svými rodiči i tetou začal mluvit anglicky, jen s babičkou, se kterou komunikoval minimálně, hovořil kantsky. Rodiče ho dokonce poslali do víkendové komunitní čínské jazykové školy, ale podle slov Jasona byl učitel nudný a nic ho nenaučil. Studium čínštiny začal brát vážně až

v době, kdy nastoupil na univerzitu. Na otázku, proč se učí čínsky, odpověděl: „*Jsem Číňan, připadám si hloupě, že neznám svůj vlastní jazyk. Také bych jednou chtěl začít obchodovat v Číně.*“ (He, 2012, s. 605) Jason může tedy představovat typický prototyp čínského univerzitního studenta. Byl vychován v prostředí, kde se mluvilo jeho mateřským jazykem, čínštinu na určité úrovni ovládá, nebo jí alespoň rozumí, je tedy do určité míry bilingvní, i když u něho angličtina jasně dominuje (He, 2012, s. 598–599).

Mohlo by se zdát, že pokud se jedinec dobře naučí mateřský jazyk, obnoví se podobnost s menšinovou kulturou, a zároveň se prohloubí rozdílnost mezi členy menšiny a členy většinové společnosti. Zdědění menšinového jazyka neznamena pouze přijetí a udržení etnické identity, ale také její přetvoření a spolu s ní i transformaci zděděného jazyka (změna přízvuku, jazykových norem a chování atd.). Když Jason přichází do školky, přináší si s sebou jazykové vzory a chování, které byly zformovány v domácím prostředí, kde získal bohaté zkušenosti s interakcemi v čínštině. Jestliže v době středoškolského studia přichází do čínské jazykové školy, přináší si určitá očekávání verbálního i neverbálního chování čínského učitele a spolužáků. Na vysokou školu si s sebou nese své sny o práci v Číně a představy o tom, co znamená být čínským Američanem. V průběhu celého života se stále učí porozumět okolnostem, akceptovat či odmítat jazyk a kulturní chování každé komunity, se kterou se za svůj život setkal. Představuje tak jakýsi kompilát složený ze střípků jeho různých jazykových zkušeností, které se proměňují jak časově, tak místně. Což je také důvod, proč se stane jedinečným čínským Američanem, člověkem jiným, než jsou jeho rodiče, prarodiče a sousedé (He, 2012, s. 606).

Weiyun He ve svém výzkumu došla k závěru, že vývoj menšinového jazyka je ovlivněn jedincovou adaptací do různých sociálních a komunikačních světů, které v různých fázích života člověk obývá a jež formují jeho identitu a s ní i postoje k menšinovému jazyku. Z toho vyplývá, že proces jazykové socializace není uniformní, ale u každého jedince probíhá specificky, protože jazyková kompetence i postoje k jazyku a jeho volba se mohou v průběhu času měnit, což závisí na motivaci, sociální síti a dalších proměnných. I tento aspekt bychom měli při zkoumání jazykového posunu brát v potaz.

3.3.3 Hulsen a její výzkum jazykového posunu u holandských migrantů na Novém Zélandu

S konceptem sociálních sítí ve své studii pracovali autoři Hulsen, Bot a Weltens (2002, s. 27–52), kteří zkoumali jazykový posun u tří generací holandských migrantů na Novém Zélandu. Do svého výzkumu zahrnuli celkem devadesát informátorů ze tří generací (třicet informátorů z každé). Nástrojem šetření byl jednak sociolingvistický dotazník, pomocí kterého se zjišťovalo množství

uživatelů menšinového jazyka, jejich věk, dosažené vzdělání, profese, jazyk rodičů ap., jednak dotazník na sociální síť, zjišťující především okruh lidí, s nimiž se informátoři dostávají do kontaktu, intenzitu těchto kontaktů a typy situací, ve kterých budou respondenti daný okruh lidí kontaktovat (informační podpora, emocionální podpora ap.). Cílem výzkumu byl nejen popis jazykového posunu menšinového jazyka k angličtině, ale i podrobnější analýza průběhu jazykového zpracování. Za tímto účelem byla použita metoda, v rámci které měli informátoři pojmenovávat obrázky a spojovat je se slovy. U každého obrázku byl zaznamenán čas reakce a odpověď. Byla rovněž vytvořena kontrolní skupina s deseti monolingvními mluvčími z Holandska. Třetí generace byla z analýzy vyřazena, protože tento experiment pro velmi nízkou znalost holandštiny mohlo absolvovat jen velmi malé procento mluvčích (Hulsen et al., 2002, s. 35–38).

V sociolingvistickém dotazníku se projevil významný posun směrem k užívání angličtiny. To jasně ilustruje výsledek, že většina informátorů první generace (58 %) užívá při komunikaci se svým partnerem střídavě angličtinu i holandštinu, 80 % informátorů druhé generace mluví na své děti pouze anglicky, znalost holandštiny je tak u třetí generace velmi omezená. Dotazník na sociální síť odhalil, že nejvíce kontaktů v holandštině mimo nejbližší rodinu mluvčí udržují prostřednictvím dopisů psaným příbuzným a kamarádům do Holandska. Pro zachování menšinového jazyka u první generace se ukázalo být velmi podstatné členství v holandském klubu, u druhé generace byla důležitou doménou církev, protože množství informátorů se přihlásilo k reformované církvi, ke které se hlásí většina členů holandské menšiny. V experimentu pojmenovávání obrázků byla s ohledem na procentuální správnost i rychlost odpovědí nejlepší první generace. Druhá generace na tom byla o něco hůře (Hulsen et al., 2002, s. 40–43).

Celý výzkum potvrdil rychle probíhající jazykový posun směrem k většinovému jazyku. Schopnost komunikovat v menšinovém jazyce klesá s každou další generací. V rámci první generace byl zaznamenán poměrně malý přirozený úbytek v oblasti slovní zásoby, a ačkoliv informátoři dělali poměrně málo chyb, v porovnání s kontrolní skupinou monolingvních mluvčích si vedli hůře. Poměr L1/L2 uvnitř sociálních sítí rovněž demonstruje jazykový posun směrem k angličtině. Nezávisle na generaci platí, že čím více kontaktů v menšinovém jazyce respondenti mají, tím větší snahu o zachování tohoto jazyka projevují. Výsledky Hulsen et al. se však rozcházejí s předem stanovenou hypotézou, že množství kontaktů v L1 v neprimárních sítích (pracoviště, škola, sousedství...) je lepším indikátorem snahy o jazykové zachování než kontakty v L1 v primární síti. Ukázalo se totiž, že interakce s nejbližší rodinou mají zásadní vliv na užívání holandštiny. Možným vysvětlením může být i to, že členové druhé a třetí generace mají mimo primární síť pravděpodobně velmi málo příležitostí k užívání menšinového jazyka. Zcela klíčovým faktorem pro udržení jazyka členů holandské menšiny se ale ukázaly být kontakty, které informátoři

udržují se členy žijícími v Holandsku. Nezáleží přitom tolik na jejich množství, ale na jejich kvalitě (Hulsen et al., 2002, s. 43–46).

4 Faktory ovlivňující zachování jazyka

Nestačí však konstatovat, že v dané oblasti proces jazykového posunu probíhá, je třeba si klást otázku, co tento proces spouští a ovlivňuje. Proto se v následujících kapitolách pokusím, s oporou v odborné literatuře, vyjmenovat klíčové faktory, které mohou jazykový posun více či méně ovlivňovat.

4.1 *Koncept sociálních sítí*

Jazyk hraje důležitou roli i při utváření vztahů s ostatními členy společenství. Povaha těchto jazykových vztahů je složitá a závislá na mnoha (někdy i protichůdných) faktorech. Jazyková menšina je uzavřena v jakémsi vakuu a vztahy uvnitř této skupiny i vztahy vně, s většinovou společností, jsou často ovlivňovány a determinovány sociální sítí či sítěmi, v nichž se daný mluvčí pohybuje (Hulsen et al., 2002, s. 30). Koncept sociálních sítí vzešel z antropologie a v sociálních vědách je ve větší míře zkoumán od šedesátých let dvacátého století. Základním postulátem je, že si jedinci vytváří osobní komunity, které jim poskytují smysluplný rámec pro řešení každodenních problémů. Sociální síť může být viděna jako bezmezná pavučina vazeb, které se táhnou skrz celou společnost a spojují lidi k sobě. Tento princip spojování umožňuje efektivně vymezit zkoumané pole jedinců (Wei, 1992, s. 65).

Jako metodologický koncept sociální sítě do sociolingvistiky poprvé zahrnula Lesley Milroy. V bilingvním prostředí byl tento koncept často využíván při výzkumu střídání jazykových kódů (Milroy), etnolingvistické vitality a jazykové zdatnosti (Cenoz a Valencia) a jazykového zachování a posunu (Li) (Hulsen, et al., 2002, s. 31). Sociální sítě tedy jazykový posun ovlivňují, a to díky svému silnému vlivu, který mají na lingvistickou a kulturní socializaci. Během procesu socializace se jednotlivci, většinou od narození, učí konkrétním vzorcům chování, které jsou typické pro dané společenství, tím pádem je zároveň odlišují od jiných kultur a dělají z nich identifikovatelné členy etnické skupiny. Aby se člověk stal plnohodnotným členem specifického společenství, musí se naučit škálu různých sociálních rolí, souvisejících s pohlavím, náboženským vyznáním, profesí ap. Tyto role jsou vytvářeny prostřednictvím interakcí s okolním prostředím, jenž role buď schválí, nebo ne (cit. podle: Stoessel, 2002, s. 96). Jinými slovy: jazyk je prostředkem socializace.

Stoessel (2002, s. 93–131) zkoumala, jakým způsobem přistěhovalci přizpůsobují své jazykové chování novému prostředí a jak si v nových sociálních sítích vytvářejí vztahové vazby. Je dobře zdokumentováno, že imigranti nejsou schopni se novému prostředí přizpůsobit okamžitě, nejprve si potřebují zvyknout na odlišná jazyková a sociální pravidla. Rovněž Polyzoi (cit. podle: Stoessel, 2002, s. 97) zastává názor, že přistěhovalci nejsou schopni se ihned po vstupu do nové země zařadit do společnosti, musí se nejprve vyrovnat se změnou kulturního prostředí. Často totiž zjišťují, že jejich rodné interakční praktiky jsou jiné, než od nich očekává dané společenství. Začlenění se do nové kultury s sebou tedy nese i změnu verbálního chování. Jazykové přizpůsobení a jeho schválení členy nové sociální sítě může být považováno za zásadní prvek ovlivňující skutečnost, zda bude mateřský jazyk zachován či ztracen. Je to jazyk, skrze který osoba získá, nebo má odepřen přístup k silným sociálním sítím, jenž dávají menšině možnost integrovat se. Právě jazyk je pojítkem mezi jedincem a jeho okolím. Za účelem zařazení se do většinové společnosti jako plnohodnotní členové, imigranti provádí volbu, zda přizpůsobí své jazykové chování. Pokud ne, musí najít jiné řešení, aby vyvážili potřeby nové komunity se svými vlastními potřebami (Stoessel, 2002, s. 98).

Existuje mnoho případů imigrantů, kteří se cítí při používání svého druhého jazyka, jazyka hostitelské společnosti, nezpůsobile. Často tvrdí, že lidé z většinové společnosti o nich nemohou vědět, kým skutečně jsou, protože jejich jazyk je kvůli nesprávné gramatice nebo nedokonalému vyjadřování vykresluje jinak. Necítí se jako členové nového společenství, což je vede k touze po vlastní skupině, kde by fungovali jako plnohodnotní členové jak kulturně, tak jazykově (Stoessel, 2002, s. 98). I přesto se musí vyrovnat se skutečností, že použití nového, druhého jazyka, je v mnoha každodenních interakcích nutností, a protože to přináší obtíže s náležitým prezentováním své osoby, jsou v novém jazykovém prostředí nuceni projít druhým procesem socializace. Pro některé imigranty není tento proces tak zatěžující, protože jsou v pozici, kdy stále mohou používat svůj mateřský jazyk ve svém okolí nebo na pracovišti. Pro všechny ale platí, že opustili svoji zemi, kde zanechali původní sociální síť, v rámci které bývají interakce vedeny v mateřském jazyce. V cizím prostředí si tedy postupně vytváří síť novou, v rámci níž užívají buď pouze majoritní jazyk, nebo jazyky oba, tedy mateřský i nově osvojený (Stoessel, 2002, s. 99).

Členství v několika jazykově rozdílných sociálních sítích bývá ale problematické, může se navzájem vylučovat. Jedinec je potom postaven před volbu, jaké skupině dá přednost, což souvisí i s přijetím jazykových pravidel. V rámci svého terénního výzkumu jsem poznala dvanáctiletou dívku Ankicu, která se přesto, že česky rozuměla a dokázala i produkovat jednoduché věty, mimo nejbližší rodinu k menšinovému jazyku vůbec nehlásila. Když jsem ji potkala na ulici s partou srbských kamarádů a začala na ni hovořit česky, předstírala, že mně vůbec nerozumí, ačkoliv v domácím prostředí jí jednoduché české otázky nečinily větší problémy. Užitím srbštiny (a po

mém neporozumění následně angličtiny) chtěla dát jasně najevo, že se v rámci této sociální sítě kamarádů distancuje od české menšiny. Tato reakce mohla být způsobena strachem z vyřazení z kolektivu, z ostrakizace a posměchu za to, že se liší.

Výzkumu sociálních sítí se vedle Stoessel a dalších vědců věnoval i Cochran a kolektiv (cit. podle Hulsen et al., 2002, s. 31). Zaměřil se na tři hlavní aspekty sociálních sítí: vztahové charakteristiky, strukturní vlastnosti a umístění v prostoru a čase. Vztahové charakteristiky odkazují jednak k samotné podstatě vztahů (blízká rodina, vzdálená rodina, sousedé, kamarádi, kolegové), jednak k intenzitě kontaktů (míra, do jaké je jedinec pro ostatní členy sítě důležitý) a k formě podpory, která z takovýchto kontaktů plyne (emocionální, materiální, informační). Zavedením proměnné intenzity kontaktů mohou být sítě dále děleny na primární, zahrnující ty nejdůležitější kontakty, a neprimární. Strukturní vlastnosti odkazují k velikosti sítě jako takové, k její hustotě a komplexnosti. Umístění menšiny v prostoru a čase podává informaci o jejím geografickém rozšíření a počtech členů.

Důležitost sociálních sítí vyzdvihuje i Gal (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 39), která v rámci svého výzkumu sledovala jazykový posun u maďarské menšiny žijící v rakouském Oberwartu. Zjistila, že posun je na jedné straně způsoben ekonomickými změnami, protože v polovině dvacátého století vzrostl význam industrializace a zemědělská práce začala být spojována s nedostatkem ekonomických příležitostí a nízkou sociální mobilitou. Pokud nechtěli obyvatelé Oberwartu zůstat na farmě, byla výborná znalost němčiny nezbytností. Na druhé straně je podle ní jazykový posun v této oblasti výraznou měrou ovlivňován právě sociálními sítěmi, kterých jsou členové maďarské menšiny součástí. Důležité jsou především ty sociální sítě, v rámci nichž mezi mluvčími vznikají neformální interakce. Je jasné, že například průmyslový pracovník s převážně rolnickou sítí bude používat maďarštinu více, než ten s nerolnickou sítí. Nicméně vztah mezi sociálními sítěmi a užitím jazyka není přímý. Při hodnocení situace v Oberwartu nelze jednoznačně konstatovat, že člověk patřící do sociální skupiny rolníků bude mluvit maďarsky a člověk, který do této skupiny nepatří, zase německy (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 40). Při pátrání po odpovědi na otázku, co způsobuje jazykový posun a jaké aspekty naopak přispějí k jeho zastavení, je třeba brát v potaz další sociální faktory, které se na výběru jazyka odrazí. O těch pojednává následující kapitola.

4.2 Koncept etnolingvistické vitality

V následující kapitole se budu zabývat konceptem jazykové vitality, který byl formulován Gilesem, Bourhisem a Taylorem v roce 1977. Pojem etnolingvistické vitality zavedli za účelem systematizace mnoha proměnných, které působí uvnitř jazykové skupiny a poskytují základ potřebný pro chápání vnitroskupinových i meziskupinových vztahů, jenž mají velký dopad na udržení menšinového jazyka. Autoři vymezují tři faktory: status jazykové menšiny, demografii a institucionální podporu, které podle nich mají zásadní vliv na zachování etnické vitality. Status lingvistické skupiny souvisí s prestiží, jakou má toto společenství mezi ostatními skupinami. Čím vyšší status je skupině přiznán, tím větší je šance na zachování jazyka. Proměnná demografie se vztahuje k počtu členů skupiny a jejich rozložení napříč teritoriálním územím, kde se daná menšina vyskytuje. Etnolingvistické skupiny, jejichž demografická reprodukce je příznivá, mají vyšší pravděpodobnost přežití. Institucionální podpora znamená možnost jazykové skupiny prezentovat se nejrůznějším způsobem v národních, regionálních či komunitních institucích (např. vládních, náboženských, obchodních atd.). Tyto tři typy strukturních proměnných utváří vitalitu etnolingvistických skupin. Pokud daná minorita disponuje velmi malou nebo žádnou skupinovou vitalitou, je zde předpoklad, že se menšinový jazyk posune směrem k většinovému, nebo že zanikne úplně. Giles et al. se domnívají, že na základě tohoto třífaktorového pohledu na vitalitu, mohou být lingvistické menšiny smysluplně rozděleny. Zároveň ale dodávají, že výčet faktorů, určujících vitalitu, není vyčerpávající a úplný (Giles et al., 1977, s. 309).

4.2.1 Status

V rámci statusu menšiny autoři dále vyčleňují ekonomický, sociální, sociohistorický a jazykový status. Ekonomické postavení menšiny je významným faktorem, který zohledňuje mnoho studií zaměřujících se na zachování jazyka. Pokud mají menšiny nízký ekonomický status, je zde silná tendence k posunu směrem k většinovému jazyku (Giles et al., 1977, s. 310). Například mnoho mluvčích španělštiny v USA vykonává zaměstnání s nízkými příjmy. Španělština tak v rámci minority dostane stigma „jazyka chudých lidí“, což vede rodiče k tomu, aby vychovávali své potomky v angličtině a poskytli jim tak lepší podmínky pro akademické a pracovní úspěchy. Podobnou situaci můžeme vidět u přistěhovalců v západní Evropě, kteří se sem odstěhovali za vidinou lepšího výdělků, nicméně neznalost většinového jazyka často způsobuje jejich nízké ekonomické postavení a brání jim v posunu na vyšší pozice. Imigranti, kteří chtějí ve společnosti uspět, musí nutně ovládat jazyk majority, což se ale může postupem času negativně odrazit na

znalosti jejich mateřského jazyka (Appel a Muysken, 2005, s. 33).

S ekonomickým statusem je velmi úzce spojen i sociální status, související s úctou a mírou sebevědomí, s jakým se lingvistická skupina ve většinové společnosti prezentuje. Nízká míra sebevědomí může nabourávat morálku uvnitř skupiny a vést k odmítavému postoji vůči vlastní menšině (Giles et al., 1977, s. 310).

Dalším faktorem je sociohistorický status. Pro každou etnolingvistickou skupinu jsou důležité dějiny, odkazující k bojům, které jejich předkové sváděli, aby ubránili, udrželi či prosadili existenci svého národa. Nezávisle na výsledku těchto soubojů může být sdílená minulost inspirací pro jedince, vedoucí ke stmelení celého kolektivu (Giles et al., 1977, s. 311).

Čtvrtou proměnnou je status jazyka užívaného komunitou uvnitř i vně sociální sítě. V současné době, kterou často nazýváme věkem globalizace, hrají některé jazyky, jako např. angličtina, francouzština, ruština, němčina, důležitou mezinárodní roli a jsou prostředkem komunikace mezi jednotlivými národy v oblasti obchodu, ale i ve vědě, médiích, kultuře ap. Z toho vyplývá, že některé jazykové menšiny jsou (alespoň co se vitality týče) do určité míry zvýhodněny oproti menšinám, jež mluví jazykem s nižší mezinárodní hodnotou (např. domorodé etnické skupiny v Keni, albánští imigranti v Řecku, řečtí imigranti v Kanadě). Na určitém území může být ale status jazyka ovlivněn i meziskupinovými vztahy. Francouzština má sice vysoký mezinárodní status, ale v rámci Quebecu má v porovnání s angličtinou status nízký.

Jazyková historie, prestiž i stupeň úrovně menšinového jazyka mohou být zdroji hrdosti či studu členů jazykové komunity a tím podpořit či potlačit vitalitu daných etnolingvistických skupin. Menšiny, jejichž jazyk je prestižnější než majoritní jazyk, budou mít nesporně vyšší míru vitality než ty, jejichž jazyk má oproti majoritnímu malou prestiž (Giles et al., 1977, s. 312).

4.2.2 Demografie

Demografie tvoří druhou hlavní kategorii v modelu Gilese et al. Týká se počtu členů jazykové menšiny a jejího geografického rozložení, které v sobě zahrnuje tři proměnné: teritorium, koncentraci a poměr členů většinové společnosti ku členům menšiny.

Čím více mluvčích ovládá menšinový jazyk, tím větší šance pro jeho zachování tu je, zároveň se zvyšuje i vitalita celé skupiny. Giles et al. nezohledňují pouze absolutní počty mluvčích patřících do etnolingvistické skupiny, ale do proměnné „počet“ zahrnují i porodnost, smíšená manželství, imigraci a emigraci (Giles et al., 1977, s. 313).

Natalita menšiny může být v hodnocení vitality rovněž důležitým faktorem. Zvyšování počtu členů u okolních etnických skupin může u minoritního společenství vyvolat pocit ohrožení

a potřebu proti této skutečnosti „zasáhnout“. Francouzští Kanadčané považovali v devatenáctém století za důležitou hodnotu mít velkou rodinu. Byla to částečně i obrana vůči britským imigrantům a snaha, aby někdy v budoucnu byla skupina alespoň stejně početná jako ta britská (Giles et al., 1977, s. 314).

Procento mluvčích menšinového jazyka může být silně ovlivněno smíšenými manželstvími. V těchto svazcích má obecně největší šanci na přežití prestižnější jazyk, což bývá obvykle ten většinový. Důležité je to zejména z toho hlediska, že tento jazyk převládne v domácím prostředí. Je tak přenesen na další generaci, což může vést k postupné ztrátě menšinového jazyka. Účinky jazykového chování členů smíšených manželství mohou být objektivně posuzovány tzv. poměrem jazykové retence. Tento poměr značí míru, do které je jazyk předáván z jedné generace do další. Pokud je poměr retence vysoký a výskyt smíšených manželství nízký, etnolingvistické skupiny mají vyšší vitalitu (Giles et al., 1977, s. 315).

Imigrace je dalším faktorem, který může zvyšovat či snižovat vitalitu jazykové menšiny. Imigrační zákony mohou být upravovány tak, aby určité jazykové skupiny zůstávaly minoritní a jiné zase majoritní. Může tedy docházet k tomu, že domorodé původní obyvatelstvo bude manipulováno dominantní jazykovou skupinou za účelem udržení nadřazenosti. Migranti, kteří se přestěhují na území, kde spolu dva jazyky soupeří o dominanci, často z ekonomických důvodů přijímají jazyk a kulturu dominantnější skupiny. V tomto smyslu se nově příchozí etnolingvistické skupiny stávající jazykové menšině jeví jako hrozba, která ohrožuje její budoucnost a postavení v meziskupinových kontaktech. Mnoho skupin imigrantů sídlících v Quebecu, včetně řecké komunity v Montrealu, bylo francouzskými Kanadčany považováno za hrozbu, protože preferovaly angličtinu před francouzštinou z důvodu možnosti zlepšení jejich socioekonomické situace v dané provincii. Migranti tedy mohou buď prospět jazykové menšině začleněním se do ní, nebo mohou přispět k jejímu oslabení začleněním se do většinové společnosti (Appel a Muysken, 2005, s. 36).

Na rozdíl od imigrace, emigrace vitalitu skupiny vždy snižuje. Nepříznivé sociální a ekonomické podmínky mohou vést mnoho mladých a aktivních členů jazykových menšin k rozhodnutí opustit jejich tradiční komunitu a hledat lepší podmínky k životu jinde. Tito emigranti často přijmou majoritní jazyk, což vede ke ztrátě jejich mateřského jazyka. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století mnoho mluvčích velštiny emigrovalo do průmyslově rozvinutých částí Anglie z důvodu lepších pracovních příležitostí. V průběhu dvou generací většina těchto emigrantů svůj jazyk ztratila. Tento typ depopulace a jejich jazykových následků byl zkoumán i jinde. Ekonomický tlak nebyl jediným důvodem skupinové emigrace, v osmnáctém století docházelo i k nuceným deportacím, britští důstojníci v jižní Kanadě vystěhovali mnoho francouzsky mluvících obyvatel, aby vytvořili místo pro nově příchozí anglické kolonizátory. Vyvolaná či

nucená emigrace může mít výrazný vliv na vitalitu jazykových menšin i dlouho poté, co se udála hlavní vlna depopulace (Giles et al., 1977, s. 315).

Teritorium národa souvisí s představou původní vlasti. V minulosti byly z důvodů válek, paktů a spojení územní celky často rozdělovány či rozšiřovány, aby vyhovovaly potřebám a ambicím vládců. S rozdělováním a spojováním území docházelo i k odstraňování či znovuvytváření jazykových menšin i většin v rámci nově utvořených celků a regionů. Takovéto rozdělení etnolingvistické skupiny či ztráta jejího původního území by mohly být důvodem menšího úspěchu v procesu zachování menšinového jazyka. Lieberson (cit. podle: Giles et al., 1977, s. 313) poukázal na skutečnost, že jazykové menšiny imigrantů se rychleji přizpůsobují většinové kultuře, což může vést ke ztrátě jejich mateřského jazyka, zatímco domorodé menšiny, které stále obývají svou původní vlast, vykazují větší odolnost proti vlivům většinové společnosti.

Koncentrace členů etnolingvistické skupiny na určitém územní a poměr mluvčích, kteří patří k dané menšině, ku těm, jež se hlásí k majoritní společnosti, jsou rovněž proměnnými ovlivňujícími vitalitu skupiny. Nižší hustota osídlení a široké rozprostření členů menšiny mohou snižovat motivaci k zachování mateřského jazyka. Časté to bývá např. v případě migrantů, kteří opustili uzavřenou komunitu kvůli zaměstnání. Naopak minoritám, které jsou koncentrovány ve stejné zeměpisné oblasti, ztráta menšinového jazyka hrozí méně, protože mezi jednotlivými členy etnolingvistické skupiny dochází k časté verbální interakci. V Kanadě mnoho izolovaných francouzských rodin žijících mimo Quebec při každodenním kontaktu s anglicky mluvícím obyvatelstvem ztratilo své znalosti francouzštiny v rozmezí jen několika málo generací (Giles et al., 1977, s. 313). Wei et al. (1992) ve své studii o jazykovém posunu čínských Angličanů zjistili, že se třetí generace, která žila uvnitř čínské komunity, k angličtině přihlásila v podstatně menším měřítku než jejich vrstevníci žijící mimo komunitu. Méně než 30 % obyvatel ve věku 20–39 let žijících uvnitř čínské komunity přijalo angličtinu jako svůj mateřský jazyk, zatímco u skupiny žijící vně této komunity to bylo přes 50 %. Důležitá je rovněž skutečnost, zda jsou členové menšiny koncentrováni na venkově, nebo ve městě. Obecně platí, že venkované inklinují ke svému menšinovému jazyku mnohem více než skupiny žijící ve městech. Hill (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 36) se zaměřila na jazykový posun u nahuatlské menšiny (jazyk Nahuatl bývá rovněž označován jako aztéčtina) v centrálním Mexiku. Její výzkum potvrdil hypotézu, že lidé žijící ve městech a průmyslových předměstích mají větší sklon k posunu směrem ke španělštině než venkované, kteří žijí v horských osadách. Proměnná koncentrace členů dané menšiny pravděpodobně přímo nezpůsobuje posun jazyka, ale má dopad na komunikační schémata, ovlivňuje tedy to, zda je na členy komunity každodenně vyvíjen sociální tlak, aby používali prestižnější většinový jazyk. Pokud je menšina koncentrována na malém a pro okolí relativně

uzavřeném území, kde jsou sousedé členy stejné jazykové menšiny, není potřeba hovořit většinovým jazykem. Lidé, kteří žijí ve městech, budou naopak nuceni v různých situacích denně používat majoritní jazyk, což logicky oslabí pozici jejich prvního jazyka.

4.2.3 Institucionální podpora

Třetí hlavní faktor navržený Gilesem et al. je institucionální podpora, která odráží míru zastoupení menšinového jazyka v nejrozličnějších institucích: vládních, církevních, kulturních ap.

Tato podpora může být formální i neformální. Neformální podpora vychází od samotné komunity, znamená ochotu menšiny organizovat se podle svých zájmů do nejrozličnějších krajských skupin. V rámci formální podpory se členové menšiny mohou sdružovat např. do politických hnutí či stran a rozhodovat o legislativě a chodu státu vedle členů většinové společnosti (Giles et al., 1977, s. 316).

Na jazykový posun mohou mít vliv i masmédiá. Tuto domněnku potvrzuje i výše uvedený výzkum jazykového posunu u nahuatlské menšiny v Mexiku (cit. podle: Appel a Muysken, 2005, s. 36), který ukázal, že posun aztéčtiny směrem ke španělštině byl výrazně uspíšen a podpořen zavedením elektřiny a radiového vysílání počátkem čtyřicátých let dvacátého století. V současnosti má většina obyčejných lidí ve studované lokalitě k dispozici televizi, která nadále podporuje užívání španělštiny. Na druhé straně vysílání, podobně jako vydávání novin a knih, v menšinovém jazyce může roli tohoto jazyka posílit (Appel a Muysken, 2005, s. 37).

Pokud v menšinovém jazyce probíhají náboženské obřady, je to další impuls pro jeho zachování. Například němčina si ve srovnání s ostatními jazyky přistěhovalců (holandštinou, švédštinou aj.) udržela v USA silnější postavení, protože to byl jazyk luteránské církve. Víra tedy může na danou menšinu působit stmelující silou a přispět k udržení minoritního jazyka. Kloss (1966, s. 206) studoval jazykovou situaci amišů a mennonitů žijících v Pensylvánii, kteří si jakožto svůj rodný jazyk osvojili pensylvánskou němčinu. Podle něho si tyto staré řády udržují svůj jazyk nikoli z národnostních důvodů, ale díky své víře. Ta jim přikazuje žít bez moderních technologií v duchu staré tradice (uniformní oděvy ap.), což zahrnuje i eliminaci jakýchkoliv cizích slovních vlivů z ostatních jazyků. Na prvním místě zde tedy není sám jazyk a touha po jeho udržení, ani pocit etnické sounáležitosti, ale náboženská víra.

Zásadní význam pro vitalitu etnolingvistické skupiny má zapojení jazyka menšiny do státního systému vzdělávání (Appel a Muysken, 2005, s. 37). Vzdělání je velmi důležité, protože pokud získávání znalostí v menšinovém jazyce není podporováno ve škole a děti se neučí psát ani číst ve svém mateřském jazyce, pravděpodobně první jazyk nebude zcela dokonale osvojen, což povede

k jazykovému posunu či ztrátě. Appel a Muysken (2005, s. 61–62) v kapitole věnované bilingvnímu vzdělávání dětí prezentují názory podporující jak vzdělávání v mateřském jazyce, tak opačně orientované pohledy, které jsou spíše proti výuce menšinových jazyků. Oba pohledy zde budu ve stručných bodech prezentovat.

Argumenty podporující vzdělávání dětí v menšinovém jazyce:

1. pedagogové souhlasí, že první jazyk dětí je nejlepším nástrojem pro učení, a to zejména na nižším stupni: čtení a psaní v prvním jazyce by mělo předcházet před získáváním gramotnosti v jazyce druhém
2. rozvoj dětí mluvících minoritním jazykem bude opožděn, pokud nezískají vzdělání v mateřském jazyce a pokud jejich mateřský jazyk nebude ve škole dále rozvíjen (za předpokladu, že ještě dostatečně nerozumí většinovému jazyku)
3. vyučování minoritního jazyka je podmínkou pro zdravý rozvoj dětské osobnosti
4. užívání minoritního jazyka jako prostředku vyučování dětem ulehčí jistý kulturní šok, který mohou prožívat při přechodu z domácího prostředí do školy
5. osvojení prvního (minoritního) jazyka je nezbytnou prerekvizitou pro osvojení si majoritního jazyka
6. učení minoritního jazyka se předejde nucené jazykové a kulturní asimilaci menšinových skupin
7. poznání jazyka a kultury minoritních skupin zlepší vztahy mezi menšinovými skupinami a zbytkem společnosti (speciálně v zemích třetího světa se zdá být vyučování minoritních jazyků nejlepší cestou, jak začlenit izolované skupiny do většinové společnosti: členové těchto skupin mohou získat gramotnost jak v jejich původním jazyce, tak v jazyce většinovém)

Argumenty proti podpoře vzdělávání dětí v minoritním jazyce:

1. pokud bude každý vzděláván ve stejném jazyce (tedy většinovém), podpoří to celistvost země
2. podpoří se politická jednotu
3. podpoří se společenská jednotu: když totiž každý bude užívat svůj jazyk, prohloubí se propast mezi jednotlivými skupinami
4. děti by se měly učit většinový jazyk, aby byla zajištěná pozitivní společensko-ekonomická budoucnost
5. jazyková situace na různých místech je tak komplikovaná, že nejsou finanční a jiné

prostředky na udržování výuky v menšinových jazycích

6. mnoho rodičů z minoritních skupin je proti vyučování v menšinovém jazyce, protože mají k tomuto jazyku negativní postoj
7. děti z menšinových skupin často mluví odlišnými varietami menšinového jazyka, který se vyučuje ve škole
8. užívání většinového jazyka odstraní sociální znevýhodnění a utlačování menšin

Appel a Muysken na základě různých studií věnujících se problematice bilingvismu i svého vlastního výzkumu bilingvního vzdělávání v Leydenu (2005, s. 68) učinili obecný závěr, že dvojjazyčné vzdělávání dětí z minoritních jazykových společenství má pozitivní výsledky v mnoha ohledech. V rámci svého bádání zkoumali dvě skupiny tureckých a marockých dětí. První skupina navštěvovala holandskou školu a během tří let měla jen 13 % výuky ve svém mateřském jazyce. Druhá výzkumná skupina byla zapojena do bilingvního programu, ve kterém měla v prvním roce 75 % výuky v prvním jazyce, ve druhém roce 40 % a v posledním jen 10 %. Průběžně bylo prováděno srovnávání obou skupin. V prvním roce na tom s holandštinou byly obě skupiny stejně, druhý rok tento jazyk ale výrazně lépe ovládala skupina z bilingvního programu a ve třetím roce dvojjazyčná skupina zcela převálcovala ve znalosti holandštiny skupinu první. U dětí, které měly výuku v mateřském jazyce jen minimálně, byla zjištěna zvýšená míra agresivity, strach z neúspěchu, odpor k místní kultuře i jazyku.

Faktory ovlivňující udržení menšinového jazyka jsou prezentovány i v dalších publikacích, např. Glazer (1978), Gaarder (1979) a Clyne (1982). Ve výzkumné části své práce budu ale převážně vycházet z modelu Gilese et al. Uvědomuji si, že hypotéza: „Čím větší vitalitu menšina má, tím je větší pravděpodobnost, že menšinový jazyk bude zachován“ je poněkud triviální a kruhová. Proto v následující podkapitole představím i koncept He, která na základě svého výzkumu čínské menšiny v Americe formulovala deset klíčových hypotéz zodpovědných za vývoj menšinového jazyka.

4.3 Koncept deseti hypotéz zodpovědných za vývoj zděděného jazyka

He ve své studii zavádí termín zděděný jazyk (heritage language) k odkazu na jazyk přistěhovalců, domorodý jazyk či původní jazyk, kterým už členové dané menšiny nemluví, ale stále k němu mají osobní vztah (He, 2012, s. 587). Souhlasí s tím, že udržení menšinového jazyka má co do činění se školním systémem, historií komunity, sociální prestiží jazyka, počtem mluvčích,

poutem k vlasti a množstvím interakcí v rámci dané komunity. Domnívá se, že socializaci s menšinou i osvojení si zděděného jazyka (dále uváděno jen HL) nelimituje žádné časové období, protože jazyková ideologie se v průběhu života jedince může měnit v závislosti na motivaci, sociální síti, možnostech uplatnění a dalších proměnných. Členové komunity jsou v různých prostředích a za různými účely zapojováni do odlišných jazykových situací. Jedinec si osvojuje HL skrze kontakt s dalšími lidmi, ať už se jedná o učitele menšinového jazyka, rodiče, prarodiče, sourozence a vrstevníky. Všechny tyto interakce pomáhají jedinci vytvářet si postoj k jeho HL (He, 2012, s. 594).

Vzhledem k mnohočetnosti konotací pojmu identita je nezbytné objasnit, jak s tímto termínem ve své studii pracuje He. Jazykovou identitu chápe jako proces, který určuje, jak se člověk bude v nastávajících interakcích chovat a čeho jejich prostřednictvím bude schopen dosáhnout. Identita podle ní tedy není jen sada statických vlastností či mentální konstrukt existující nezávisle na činech člověka. Slovy Lemkeho: „*Co jiného je identita než sdílení, verbální či neverbální, možných postojů, víry a hodnot, které jsou v souladu s kritérii určité komunity?*“ (2002, s. 72). He tedy s ohledem na postoj mluvčích k jejich HL zformulovala deset základních hypotéz, které podle ní ovlivňují vývoj tohoto jazyka (až už povede k jeho zachování či ztrátě). Tyto hypotézy vypracovala na základě vlastního výzkumu chování čínských studentů žijících v USA, ale jsou dobře uplatnitelné i v jiných bilingvních prostředích (2012, s. 595-597):

1. *Hypotéza zakořenění.* Stupeň úspěchu ve vývoji HL je závislý na zájmu mluvčího o zakořenění do dané menšiny a o zvýraznění podobností mezi ním a ostatními členy tohoto společenství. Proto někteří studenti uvádí, že když byli malí, netoužili zůstat svázáni s rodinným a komunitním prostředím, a proto měli k čínštině spíše odmítavý vztah. Ve chvíli, kdy dospěli, byli ale připraveni přijmout a předat své kulturní dědictví a začali mít o čínštinu seriózní zájem.
2. *Hypotéza benefitů.* Míra úspěchu v procesu zachování HL také souvisí s předpokládanými benefity a odměnami (sociálními a ekonomickými), které mluvčím ze znalosti menšinového jazyka plynou.
3. *Hypotéza interakce.* Výzkum He potvrdil, že silná a dlouhodobá motivace nemusí nezbytně vést k úplnému osvojení menšinového jazyka a k jeho udržení. Velmi důležitým aspektem jsou odměny za komunikaci v různých situacích (např. schopnost nezávisle cestovat po čínsky mluvících zemích, schopnost dorozumět se s prarodiči, porozumění článkům ap.).
4. *Hypotéza pozitivního postoje.* Úspěch ve vývoji HL souvisí i s postojem většinové společnosti k dané menšině. Čína byla dlouhou dobu chudou zemí a čínština tak nebyla v amerických školách uznávána jako důležitý jazyk. V době výzkumu He se ale postoj

k tomu jazyku proměňoval: mnoho amerických studentů si čínštinu zvolilo za svůj druhý jazyk, což velkou mírou motivuje studenty z čínské menšiny, aby znalosti svého prvního jazyka dále rozvíjeli.

5. *Hypotéza volby.* Bylo zjištěno, že pokud rodiny užívají HL jako jedinou možnost, protože jejich znalost většinového jazyka je limitovaná, děti budou menšinový jazyk vnímat jako něco omezujícího, nikoli obohacujícího. Pokud ale mluvčí v rodinném prostředí užívají HL, protože se tak sami rozhodnou, je motivem zachování jazyka jazykové, kognitivní a kulturní obohacení. To do určité míry vysvětluje skutečnost, proč některé děti, které se svůj HL naučily ve škole, cítí hrdost, ale děti, jež si HL osvojily v rodinném prostředí jsou poněkud nejisté.
6. *Hypotéza rozdílnosti.* Pokud má student přístup k bohatým a rozdílným zdrojům HL, zahrnujícím audiovizuální materiál, knihy a verbální interakce s čínsky mluvícími rodilými příslušníky, je zde větší předpoklad, že jedinec bude mít silnější motivaci si menšinový jazyk udržet.
7. *Hypotéza komunikačních norem.* Preferované komunikační normy, jako např. střídání mluvčích v dialogu, volba témat, způsob mluvy ad., se v závislosti na různých jazykových prostředích mohou lišit. Úspěch tedy bude závislý i na citlivosti čínských studentů ke komunikačním normám anglicky mluvící komunity.
8. *Hypotéza obohacení.* Čínští studenti ve většinové společnosti hledají uplatnění. Po zjištění, že čínština má v anglicky mluvícím světě své místo, si členové menšiny připadají jazykově a sociálně rovni s ostatními. Cítí se svobodní a vnímají znalost HL jako něco obohacujícího. Proto se domnívá, že děti, které po nástupu do školy hovoří pouze čínsky, mají větší předpoklad k získání negativního vztahu k čínštině než bilingvní mluvčí, kteří již dobře ovládají angličtinu, a tak nemají potřebu potlačovat čínštinu, aby si vytvořili postavení v anglické komunitě.
9. *Hypotéza mnohočetnosti.* Mluvčí v interakcích vstupují do různých rolí, které se někdy mohou překrývat či spolu soutěžit. Míra osvojení HL souvisí i s tím, jak jsou studenti schopni zvládat rozdíly a nesouvislosti vznikající různými sociálními rolemi v nejrůznějších komunitách.
10. *Hypotéza transformace.* Bilingvní jedinec je zapojen do dvojitého procesu socializace, tím pádem zdědí i dvojí soubor jazykových praktik, které jsou pro danou komunitu typické. Prostřednictvím HL se tyto specifické praktiky dědí, ale na základě znalostí z většinového jazyka mohou být transformovány. Tato transformace může vést k větší motivaci si HL osvojit.

II PRAKTICKÁ ČÁST

V této části práce se primárně zaměřím na analýzu dat sesbíraných v průběhu několika výjezdů do srbské části Banátu, které dokládají stupňující se asimilační procesy české menšiny a její jazykový posun směrem k srbštině, jenž bude při zachování tohoto trendu v průběhu několika desetiletí pravděpodobně zcela dovršen.

Než se ale dostanu k samotné analýze, stručně popíšu počátky českého vystěhovalectví na tomto území i současný stav české menšiny. Poté představím základní výzkumné otázky, na něž se pokouším hledat odpověď, popíšu použité metody a techniky a představím okruh informátorů, se kterými jsem v průběhu výzkumu přicházela do kontaktu.

5 Česká menšina v Srbsku

Banát je oblast ležící na jihovýchodě Evropy, rozdělená na tři části: východní se nachází v Rumunsku, západní v Srbsku a nejmenší část je na území Maďarska (viz příloha č. 1). Toto teritorium se rozkládá v Panonské rovině a je ohraničeno třemi řekami: Dunajem, Tisou a Mures, východní část je pak lemována jižními Karpaty (převzato z: www.banatul.com, [cit. 2017-07-20]).

Srbsko má osm milionů obyvatel a podobnou rozlohou jako Česká republika. Na severu země se nachází autonomní oblast Vojvodina, do které spadá i výše vymezené pásmo srbského Banátu. A zde, vedle jiných etnických skupin, žijí i čeští krajané.

5.1 Historicko-společenský kontext

Ačkoliv cílem této práce je podat aktuální obraz o jazykové situaci v srbské části Banátu, považuji za nezbytné stručně vykreslit i historicko-společenský kontext, který umožní současný stav lépe pochopit. Podrobněji se zaměřím na vývoj jediné etnicky homogenní české vesnice na území Srbska, Abliánu, a rovněž na důležité středisko české menšiny, město Bela Crkva. Číním tak z důvodu, že právě zde má mnoho mých informátorů trvalé bydliště. Pro každou etnolingvistickou skupinu jsou navíc důležité její dějiny a tradice, které utváří sociohistorický status minority, a mohou tak ovlivňovat i současnou vitalitu skupiny (Giles et al., 1977, s. 311).

Počátky kolonizace Banátu jsou spojeny s uzavřením míru v Požarevci v roce 1718, který znamenal konec turecké moci v jižních Uhrách. Za účelem obrany proti dalším možným nájezdům byla vytvořena Banátská vojenská hranice, kterou tvořil poměrně široký pás od Pančeva do Oršavy, s největšími městy Pančevo a Bela Crkva. Vznikla zde potřeba neosídlené a neobhospodařované

oblasti kolonizovat, proto habsburská vláda přizvala nejprve německé kolonisty (což vysvětluje pozdější germanizaci části české menšiny), později i osadníky z Čech, aby tuto nehostinnou krajinu v horách obýdleli a vykonávali zde hraničářskou službu. Češi do těchto míst začali přicházet ve dvacátých letech devatenáctého století. Podmínky, které byly vypsány, se zdály být výhodné, nicméně osidlování bylo prováděno příliš překotně a nepřipraveně. Nejhorší situace byla v rumunské vesnici Schönthal, která byla zcela izolována od okolních osad a značně vzdálená od trhovích míst. Z toho důvodu zdejší přistěhovalci několikrát žádali o to, aby se mohli přestěhovat do úrodnějších končin (kvůli vojenské hranici se nikdo nesměl samovolně přesouvat). Po několika neúspěšných žádostech byla nakonec osadníkům přidělena pláň Ablián v katastru obce Jasenovo. Tímto způsobem se tedy česká menšina sekundární kolonizací rozšířila z osad původně založených v dnešní rumunské části Banátu do Srbska (Štěpánek, 2005, s. 73–99).

5.1.1 Původ Čechů v Banátu a kontakty mezi menšinami

Za současného stavu bádání nelze jednoznačně určit, ze kterých oblastí Čech první kolonisté do Banátu přišli. Neprozrazují to ani nejstarší kroniky, a i když jednotliví členové české menšiny často uvádějí, odkud pocházeli jejich předkové, informace jsou tak rozporuplné, že je věrohodnost těchto údajů nízká. Jistým vodítkem by mohli být staré matriky, do kterých se zapisovalo místo narození oddaných či zemřelých, ale názvy jsou obvykle zkomolené. Dochovalo se zhruba dvanáct zápisů, v nichž je zaznamenáno, že osadníci pocházeli zejména ze středních Čech (Čáslavsko, Příbramsko, Berounsko) či z jihozápadních Čech (Plzeňsko, Klatovsko) (Štěpánek, 2003, s. 6). Toto tvrzení by mohla podpořit i skutečnost, že v rozhovorech s respondenty byly zaznamenány některé dialektismy typické pro oblasti západních Čech (s vysokou frekvencí se objevovalo zejména demonstrativum *tuten*, jak bude patrné v přepisu nahrávek).

Čechům z okolí města Bela Crkva je však skutečnost, že do Srbska jejich předchůdci přišli z horských obcí v Rumunsku, známá. Kontakty mezi oběma enklávami prošly několika etapami vývoje. Do konce první světové války nebyl Banát rozdělen hranicí, a tak mohli osadníci udržovat silné vazby. Velmi četné byly vzájemné sňatky, protože česká kolonie v okolí města Bela Crkva byla málo početná a najít partnera mimo příbuzenský okruh bylo téměř nemožné (v minulosti se poměrně striktně dodržovala endogamie). Tyto kontakty byly přerušeny v období druhé světové války a v rozmezí let 1948–1954. K obnovení vazeb došlo až v šedesátých letech, kdy v Jugoslávii nastal prudký ekonomický růst, a tak z rumunské části Banátu k bohatším sedlákům do Srbska přijížděly celé rodiny na sezónní práce. Tento profesní druh kontaktů byl přerušen recesí

jugoslávské společnosti na konci osmdesátých let. V současnosti dochází k obnovování vztahů, které ale mají výhradně kulturní ráz: spočívají ve vzájemných návštěvách folklorních skupin či muzik (Štěpánek, 2003, s. 7).

5.1.2 Ablián (Češko Selo)

Oficiální vznik ryze české vesnice Ablián, pojmenované podle vrchu, na kterém stojí, se datuje na 12. dubna 1837. Tato nejmenší obec v belocrkvanském regionu v průběhu své historie několikrát změnila jméno. Vlivem maďarizace byla v roce 1895 přejmenována na Csehfalva (v překladu česká ves), po první světové válce se oficiálním názvem stává Fabiján a po druhé světové válce obec získává název Češko Selo, pod kterým je známá dodnes. V obecní kronice i ve všeobecném povědomí krajanů však zůstal vrytý název Ablián, při vzájemné komunikaci nikdo z respondentů oficiální označení Češko Selo neužíval.

Prvních deset let po založení obce vyrůstala mládež ve vesnici bez vzdělání. Potřebu založit pro své potomky školu rodiče neměli. V obecní kronice se můžeme dočíst: „*Když i já jsem bez školy vyrostl a jsem živ, tak také můžou mé děti bez ní vyrůst a dobře živý bejt, jen když budou mít peníze! A basta! Učení a umění není tomu nic platné, kdo nemá žoldy*“ (Pamětní kniha založené české obce abliánské a její dějiny dle ústního podání pro potomky naše sepsána, 1870, s. 31). Přes počáteční zdráhání si krajané školu nakonec vybudovali, v českém jazyce se vyučovalo od roku 1847 až do roku 1971, kdy byla budova pro nedostatek žáků zavřena. Výuka v českém jazyce už zde nebyla nikdy obnovena, i tak se však česká škola v Abliánu udržela nejdéle ze všech obcí v srbském Banátu (Kokaisl et al., 2009, s. 264–266).

Ačkoliv byl Ablián po celou dobu své existence homogenní vesnicí, na přelomu 19. a 20. století prochází určitou krizí etnické identity. Na veřejnosti bylo zakázáno mluvit jinak než maďarsky, i ve školách byli čeští učitelé nahrazeni maďarskými. To byla patrně příčina toho, proč se při sčítání lidu v roce 1910 přihlásila ve vesnici Češko Selo k maďarské národnosti více než třetina obyvatel. Maďarizace byla naštěstí jen dočasná a na mluvě české menšiny vliv nezanechala.

Důležitým faktorem udržujícím soudržnost byla, a do velké míry stále je, katolická víra. V roce 1901 se místním podařilo dokončit stavbu kostela, která byla financována z darů od věřících (podle jmen v kronice se nejednalo jen o české krajané). Kostel byl zasvěcen svatému Janu Nepomuckému. V současné době se zde ale pravidelné bohoslužby nekonají, slaví se jen významné svátky, na které z nedalekého města Bela Crkva dojíždí srbský kněz (Kokaisl et al., 2009, s. 263–264).

Češko Selo bylo založeno jako etnicky homogenní sídlo, jeho obyvatelé nepociťovali takový strach o svou národní identitu, snad i proto neměli potřebu vymezovat se vůči majoritě tak, jak tomu bylo v okolních obcích. Spolkový život zde totiž nikdy nehrál výraznější roli. Zatímco v jiných sídlech české menšiny začaly poměrně brzy vznikat České besedy, Ablián si svou Českou besedu založil až v roce 2001 z potřeby existence formálního právního subjektu, aby bylo jednodušší žádat o finanční podporu (Kokaisl et al., 2009, s. 261–262).

Současná situace je taková, že vesnici obývá méně než čtyřicet obyvatel, věkový průměr je velmi vysoký, žije zde jediná rodina s dětmi. Mladí se totiž stěhují do větších měst za práci, protože místní lidé se téměř výhradně živí hospodařením na vlastní půdě. Několikrát do týdne dojíždí do města Bela Crkva (vzdálené asi šest kilometrů), kde na místním trhu prodávají své produkty. I když se na první pohled zdá, že je vesnice od moderními technologiemi zasaženého světa zcela izolovaná, spojení s okolím je intenzivní (na rozdíl od Čechů roztroušených v rumunských horských vesnicích), a tak i sem proniká srbský živel. Přesto se jedná o jedinou ryze homogenní českou vesnici v celém Srbsku, český jazyk i tradice se zde zachovaly v nejčistší podobě. I když mají místní lidé silný srbský přízvuk, zachovali si zvýšenou alveolární vibrantu ř, což je v jiných centrech české menšiny spíše výjimka.

5.1.3 Bela Crkva

Zájem českých kolonistů vzbuzovalo i samotné středisko celé oblasti Bela Crkva, kde v současné době žije asi deset a půl tisíc obyvatel. První zmínky o českém obyvatelstvu pocházejí již z osmnáctého století, šlo však zejména o lidi zámožné a vzdělané, popřípadě o důstojníky, které do těchto míst přivedla vojenská služba. Větší příliv Čechů nicméně nastal až v souvislosti se zrušením vojenské hranice, protože zmizely překážky, které znemožňovaly stěhování českých kolonistů do měst. Při sčítání v roce 1910 se tak k české národnosti přihlásilo 430 občanů (Štěpánek, 2003, s. 6).

V Bele Crkvi se prolínají dvě náboženství – římskokatolické a pravoslavné. Všichni obyvatelé hlásící se k české menšině jsou katolického vyznání, i když mladší generace již není tak nábožensky aktivní. Většina dětí navíc pochází ze smíšených manželství, nejsou nuceny k výběru určité konfese, některé rodiny se účastní jak pravoslavných, tak katolických bohoslužeb (Kokaisl et al., 2009, 251–252).

Zatímco v obci Ablián český jazyk v krátkém časovém období ohrožovala maďarština, ve městě Bela Crkva měli na českou etnickou menšinu zpočátku největší vliv Němci. Do druhé světové války

docházelo k častému prolínání kulturních prvků. V důsledku toho se část české menšiny germanizovala. Tito Češi potom byli po druhé světové válce spolu s Němci z této oblasti i okolních vesnic vysídleni (Štěpánek, 2003, s. 8). Po odchodu Němců se česká minorita začala mísit se srbským obyvatelstvem. Kvůli silné asimilaci množství členů českého společenství přijímá srbský jazyk. I když ve městě Bela Crkva žije mnoho etnických skupin, vlivy ostatních jazyků nejsou patrné.

Spolková činnost ve městě Bela Crkva má bohatou tradici. Nejdéle fungujícím českým spolkem je Česká beseda, která byla založena již v roce 1922 pod názvem Národní fronta. Disponuje rozsáhlou knihovnou čítající více jak tři tisíce knižních titulů (Kokaisl et al., 2009, 250). Dlouhou tradici zde má i český folklor. Místní soubor se účastní nejrůznějších vystoupení nejen na úrovni regionální, ale i mezinárodní. V rámci jedné ze svých návštěv jsem měla možnost s respondentkou Ankicou navštívit zkoušku folklorní taneční skupiny mladších dívek. Čeština zde nezazněla ani jednou, ale zpívaly se zde české lidové písně.

O tom, že s většinovou srbskou populací má česká menšina dobré vztahy, svědčí i skutečnost, že v místním rádiu BC-info vyčlenili Srbové pro krajany vysílací časy. Hodinové české vysílání Krajanka mohou místní poslouchat vždy v pondělí a ve středu večer, přičemž středeční vysílání se opakuje ještě v neděli (Kokaisl et al., 2009, 250).

Ve městě sídlí i Matice česká, založená v roce 2000, zastřešující České besedy v širokém okolí. Má usilovat o udržení českých kulturních tradic. Za tímto účelem Ministerstvo zahraničních věcí České republiky i srbská vláda poskytuje Matici české finanční podporu. V roce 2001 se od ní odštěpilo kulturně vzdělávací sdružení Češi jižního Banátu, které rovněž klade důraz na udržování jazyka i kulturních tradic. Toto sdružení například pořádá poznávací zájezdy do České republiky nebo organizuje festival Dny české kultury, jenž se snaží přiblížit českou kulturu ostatním členům většinové společnosti (Kokaisl et al., 2009, 251).

V současné době se stupňuje asimilační tlak, důsledkem čehož se česká identita i snaha udržet si menšinový jazyk začíná vytrácet. Jedním z hlavních faktorů, jenž jazykový posun velmi urychluje, je uzavírání smíšených sňatků, které značně snižuje vitalitu etnické menšiny (Giles, et al., 1977, s. 315). I když se zpočátku česká minorita snažila o udržení endogamie, s ohledem na početnost menšiny i četné příbuzenské vztahy nebyl tento model dlouhodobě udržitelný, a tak od padesátých let minulého století začal počet smíšených manželství vzrůstat. Všichni moji respondenti středního věku mají za manželku Srbku. V těchto párech má vyšší šanci na přežití prestižnější jazyk, což je v tomto případě z pohledu uplatnitelnosti ve škole, zaměstnání, společnosti ap. srbsština. Tento jazyk je pak v domácím prostředí dominantní, je přenesen na další generaci, což může vést k postupné ztrátě minoritního jazyka. Dnešní střední generace jako poslední navštěvovala

českou školu. Povinnost absolvovat na základní škole alespoň čtyři roky výuky českého jazyka byla zrušena v sedmdesátých letech minulého století. Na tomto místě můžeme připomenout Gilesem et al. navržený faktor institucionální podpory: zapojení jazyka menšiny do státního systému vzdělávání má zásadní význam pro vitalitu etnolingvistické skupiny. Pokud výuka menšinového jazyka není podporována ve škole, děti si první jazyk osvojí jen částečně, nebo vůbec, což nevyhnutelně povede k jazykovému posunu směrem k většinovému jazyku (1977, s. 315). Tento posun ale nemusí být nezvratný. Od roku 2000 v této oblasti působí čeští učitelé. Kromě kurzů menšinového jazyka pro nejrůznější věkové kategorie i úrovně znalosti se výrazně podílejí na organizaci kulturního dění. Jak moc jejich činnost dokáže zpomalit jazykový posun, není zřejmé. Více bude záležet na nejmladší generaci, jaký postoj vůči češtině i tradicím zaujme, zda bude chtít tento odkaz předávat dál, či se ho zřekne a zcela se asimiluje s většinovou srbskou společností.

5.1.4 Další sídla české menšiny v Srbsku

Češko Selo nebylo jedinou vesnicí, kam se z nehostinných rumunských hor stěhovali čeští rolníci. Podobně vznikla i **Kruščice**. Sem začali první obyvatelé přicházet v roce 1834. Tato téměř nejstarší banátská vesnice (první zmínky o ní pochází z roku 1690) je od města Bela Crkva vzdálena asi čtyři kilometry, v současnosti zde žije téměř tisíc obyvatel, a protože Češi tvoří téměř třetinu, je to největší komunita krajanů v srbském Banátu. I zde byla za přispění státu v letech 1854–1855 postavena škola, kde se vyučovalo česky. V roce 1964 však zanikla a od té doby dochází k nenásilnému posrbšťování. Bohoslužby se v místním kostele konají pravidelně, a i když sem dojíždí srbský kněz, který neumí česky, základní modlitby jsou odříkávány česky. Zajímavostí také je, že je zde tiskárna, kterou vlastní Češi (Kokaisl et al., 2009, 270–276).

Kromě těchto obcí ovšem vznikaly české kolonie také mimo rámec vlastní vojenské hranice. V roce 1838 dosídlil srbský šlechtic Golub Lazarevič na své panství ve **Velikém Središti** u Vršce prvních třicet katolických Čechů z rumunských vesnic. V roce 1852 sem přichází vlna kalvinistických kolonizátorů z okolí Klobouk u Brna. Jsou tak jedinými členy české menšiny, u kterých lze bezpečně určit jejich původ. V současnosti zde žije přibližně 1200 obyvatel, z toho asi padesát Čechů (Kokaisl et al., 2009, 270–276).

Poslední velký přesun obyvatelstva z rumunské části Banátu do srbské se udál roku 1920, kdy do obce **Gaj** přichází dvacet českých rodin. Přestože je počet Čechů v Gaji od roku 1992 stabilní, od padesátých let s nárůstem smíšených manželství klesá množství krajanů, kteří se k českému původu aktivně hlásí. Dnes jich zde žije zhruba sto patnáct (Kokaisl et al., 2009, 267–270).

Mezi vesnice, kde český živel zanechal částečně stopu, patří i **Jasenovo**, odkud pochází i jedna

rodinná větve mých respondentů. Češi sem přichází neorganizovaně a jednotlivě, i proto zde nikdy neexistovala škola. Byly snahy, aby i sem dojížděl český učitel, ale kvůli časové náročnosti i malému počtu zájemců se tak nikdy nestalo. Přestože zde byla založená Česká beseda, čeština z tohoto koutu již prakticky vymizela. V současné době v zde žije asi jedenáct Čechů (Kokaisl a kol., 2009, 282).

Na závěr této podkapitoly bych ráda zmínila i třiceti šesti tisícové město **Vršac**, v němž bychom také našli české rodiny, které však již netvoří svébytnou komunitu. Zmiňuji ho zejména proto, že zde mají trvalé bydliště další respondenti.

6 Jazykový posun u české menšiny žijící v Srbsku

V předchozí části jsem se pokusila stručně představit a přiblížit oblast srbského Banátu, v rámci kterého jsem prováděla sběr dat. Tato kapitola se bude zabývat samotným výzkumem. Nejprve se pokusím přiblížit jeho průběh, problémy, se kterými jsem se potýkala, okruh informátorů, ale především se zaměřím na analýzu dat na základě předem vytyčených cílů a metodologie. V závěrečné části bych ráda provedla sumarizaci poznatků, s ohledem na rozsah výzkumu a množství sesbíraných a zanalyzovaných dat se nicméně do zobecňujících závěrů pouštět nebudu.

6.1 Cíle a metodologie

Cílem výzkumu je podat částečný obraz o průběhu jazykového posunu v srbské části Banátu na základě mezigeneračního přenosu a oblastí užití českého jazyka. S ohledem na problematiku, kterou jsem se zabývala v teoretické části práce, mě bude zajímat, jaký postoj jednotliví mluvčí k češtině zaujímají, které sociolingvistické faktory u vybraných informátorů mohou ovlivňovat míru jejich jazykové kompetence a jak probíhá mezigenerační komunikace v konkrétních jazykových situacích, respektive zda mluvčí v rámci jediné konverzace přepínají mezi dvěma jazyky (češtinou a srbštinou). Za účelem hledání adekvátní a reliabilní odpovědi na otázku: „**V jakém stádiu se nachází jazykový posun u českého společenství žijícího v Srbsku?**“ jsem formulovala několik dílčích podotázek, kterými se budu v jednotlivých podkapitolách stručně věnovat:

- Jakým způsobem utvořené sociální sítě působí na jazykové chování mluvčích? Jaký vliv mají dílčí proměnné ovlivňující etnickou vitalitu na úroveň českého jazyka? Jakou roli zde hraje identita?
- Jaký vztah má k menšinovému společenství nejmladší generace? Jaká je jejich nynější

úroveň češtiny?

- Jaká je jazyková volba mluvčích? Jak funguje komunikace napříč generacemi? Kdy a proč dochází k přepínání mezi jazyky a k míšení kódů?

Terénní výzkum byl proveden prostřednictvím osobních kontaktů, které jsem s místními navázala při prvních dvou pobytech. K získávání dat jsem využívala kombinaci dvou metod: nahrávání nestrukturovaných či částečně strukturovaných rozhovorů v kombinaci s přímým pozorováním. Při získávání nahrávek mně šlo primárně o zachycení spontánní mluvy v co nejpřirozenější podobě, proto se ve většině případů jednalo o rozhovory neřízené. Jen v některých situacích jsem přistoupila k rozhovorům částečně řízeným, a to zejména z toho důvodu, že jsem potřebovala sekundárně získat informace například o tom, jak spolu jednotliví členové české menšiny komunikují, podle jakého klíče volí jazyk nebo jaký mají vztah ke své domovině a mateřskému jazyku, pokud to nevyplývalo ze samotného způsobu komunikace. Některých spontánních rozhovorů se účastnil i kolega, který mě doprovázel, v uvedených prepisech ho proto označuji *výzkumník 2*. Metodu přímého pozorování bylo možné provádět díky velké vstřícnosti respondentů, kteří nás vždy pohostinně přijali do svých domovů a na několik dní nás ubytovali. Nicméně z důvodu poměrně krátkého časového úseku, ve kterém byl výzkum prováděn (byť opakovaně), nebylo možné s informátory navázat tak důvěrný vztah, aby bylo dosaženo nejvyšší možné míry reliability. Přesto se domnívám, že efekt pozorovatele byl maximálně potlačen, většina účastníků výzkumu se po krátké době přestala na přítomnost diktafonu soustředit. Na skutečnost, že budou jednotliví rodinní příslušníci po dobu mého pobytu nahrávání pro účely výzkumu, byli respondenti dopředu upozorněni, souhlas s pořízením nahrávek jsem získala. Dalším (pro mé účely ne tak klíčovým) zdrojem informací byly materiály, které mně místními lidmi byly poskytnuty k nahlédnutí, ať už se jednalo o soukromé fotografie a dopisy, místní kroniky či v České republice nedostupné knihy zachycující zejména historický vývoj české menšiny.

6.2 Lokalizace terénního výzkumu, jeho průběh a problematika

První seznámení s oblastí Banátu (a to jak srbské, tak rumunské části) proběhlo v létě 2013, kdy jsem měla možnost díky magistře Markétě Světlíkové, která v tamních končinách několik let vyučovala češtinu, poznat jednotlivá centra české menšiny v rámci putování s našim divadelním souborem. Za stejným účelem jsme tuto oblast navštívili i v květnu 2014, kdy mě poprvé zaujala možnost blíže poznat život mých krajanů v této části Balkánského poloostrova. Sběr dat započal v červenci 2015 a pokračoval v létě následujícího roku. Celkem jsem tedy do této oblasti podnikla

čtyři výjezdy, z nichž poslední dva byly za účelem soustavného sběru materiálu. Výjezdy se mohly uskutečnit i díky poskytnutí účelového stipendia Filozofickou fakultou Karlovy univerzity.

Stěžejním místem se stalo město Bela Crkva, odkud pocházela většina mých respondentů. Z tohoto místa jsem dojížděla i do nedalekého Abliánu (Češko Selo). Dalším a posledním místem, kde jsem pobývala v rodině respondentů, byl Vršac. Za dobu svého pobytu jsem nahrála několik hodin rozhovorů. Vybrané části jsem dále analyzovala a použila pro svou práci. Atmosféra v rodinách byla velmi přátelská, návštěvy se uskutečňovaly v průběhu celého dne dle časových možností a programu informátorů. Vzhledem ke skutečnosti, že je mnoho členů českého společenství závislých na vlastní zemědělské produkci, snažila jsem se respektovat denní režim účastníků výzkumu, nebýt jim příliš na obtíž. U respondentů, u nichž jsem byla přímo ubytovaná, byl sběr dat ulehčen, měla jsem možnost s nimi trávit mnoho času, atmosféra byla méně oficiální. K nejzajímavějším interakcím docházelo ve chvílích, kdy se celá rodina sešla u společného oběda nebo odpolední kávy. Nahrávání těchto bohatých interakčních situací však bylo problematické. Často spolu jednotliví členové rozebírali odlišná témata, mluvili přes sebe a překřikovali se, což se odrazilo na kvalitě pořízeného záznamu. Vlivem tohoto překrývání různých sekvencí není často možné nahrávky přepsat do srozumitelné podoby. I přesto však poskytují cenný materiál pro analýzu (vypovídají například o jazykové preferenci jednotlivých mluvčích ap.).

Jak jsem již nastínila výše, největším problémem byla pracovní vytíženost některých informátorů. Z důvodů nedostatku volného času některých respondentů, špatné dostupnosti a délky mého pobytu jsem nebyla schopná navštívit několik účastníků výzkumu sídlících v Jasenově. Informace o jejich jazykové volbě, vztahu k České republice ap. jsem však získala od ostatních příbuzných, tím pádem jsem je z analýzy nevyloučila.

Jsem si vědoma i problémů a nedostatků vyplývajících z mé omezené znalosti srbstiny. I když nejsem schopná plně rozumět rozsáhlejšímu srbským projevům, absolvováním jednosemestrálního kurzu jsem si osvojila alespoň základy srbského jazyka. Při přepisu nahrávek a analýze dat mně navíc byla nápomocna Češka srbského původu Tatiana Šolaja, čímž by měla být zajištěna správnost přepisu srbských částí rozhovorů.

6.3 Respondenti

Výběr respondentů nebyl náhodný. Nahrávala jsem jednu rozvětvenou rodinu, čímž jsem získala poměrně rovnoměrné zastoupení tří generací. Členy čtvrté generace (pravnoučata) jsem z výzkumu zcela vyřadila pro jejich nízký věk a prakticky nulovou znalost češtiny. Všichni

informátoři jsou občany Srbska (jeden respondent donedávna pracoval v Praze, nyní pobývá v Německu, ale trvalý pobyt má stále v Srbsku) a ovládají srbštinu. Značná část je bilingvní s aktivní znalostí češtiny, zejména nejmladší generace však ovládá češtinu jen pasivně.

Protože usiluji o sociolingvistický kvalitativní výzkum, který je velkou měrou založen na přímém pozorování, pracovala jsem jen s velmi malým počtem informátorů. Rodina zahrnuje celkem dvacet osm členů. S valnou většinou těchto respondentů byl proveden alespoň jeden rozhovor. Od všech účastníků jsem zároveň získala souhlas s provedením nahrávek a jejich použitím pro účely výzkumu. Kvůli částečné anonymizaci dat neuvádím pravá jména respondentů a další bližší informace. Použitá křestní jména jsou tedy zcela smyšlená. Pravdivě uvádím pouze místo bydliště, které v takto vytyčeném výzkumném poli hraje nemalou roli, a věk respondentů. Pro snadnější orientaci v rodinných vazbách v příloze č. 2 poskytuji rodokmen. V praktické části pracuji s autentickými nahrávkami, které byly přepisovány podle pravidel transkripce korpusu ORAL2013. Domnívám se, že pro účely mého výzkumu je tento přepis verbálních projevů dostačující.

6.4 Sociální síť a jazykové chování nejstarších mluvčích

V této kapitole se budu zabývat jazykovým chováním nejstarších mluvčích uvnitř komunity, které je nepochybně ovlivněno různými typy sociálních vztahů, jež mluvčí navazují. Tyto vztahy jsou dobře popsitelné prostřednictvím konceptu sociálních sítí. Jak již bylo řečeno v teoretické části, tento koncept předpokládá, že jednotlivci si vytváří osobní síť různých vazeb, na které může být na ně nahlíženo jako na bezmeznou síť, která se proplétá celou společností a spojuje k sobě jedince. Pro účely výzkumu jazykového posunu je však vhodné zaměřit se na relativně silné vazby prvního řádu, tedy na kontakty s takovými jedinci, se kterými mluvčí běžně přichází do styku. Z toho vyplývá, že sociální vazby, které respondenta spojují s ostatními členy společnosti, lze rozdělit na silné a slabé. Milardo (cit. podle: Wei et al., 1992, s. 65) pro síť, uvnitř které jsou jedinci spojeny velmi silnými vazbami, užívá pojmu výměnná síť, protože ji tvoří příbuzní a blízcí přátelé, s nimiž jedinec nejen přichází běžně do styku, ale také si vyměňuje rady, kritiku, pomoc a podporu. Síť lidí, se kterými jedinec přichází do styku sice často, ale na nichž není závislý z hlediska osobní náklonnosti i jiných materiálních či emocionálních zdrojů, zase označuje jako interaktivní síť. Příkladem takové interaktivní vazby může být vztah, jaký navazuje majitel obchodu se svým stálým zákazníkem. Tuto klasifikaci přejímají i Li Wei et al. (1992) ve své studii zabývající se čínskou komunitou žijící v Anglii, kteří ale vedle výměnných a interaktivních vazeb odlišují ještě pasivní vazby charakteristické absencí pravidelného kontaktu, ale mající velký vliv na jedince. Příkladem mohou být příbuzní nebo přátelé žijící v domovské zemi. Takové kontakty jsou velmi podstatné

a do jisté míry mohou ovlivnit jazykový posun. O tom, jaký druh vazeb s Českou republikou udržuje okruh mých respondentů a jak se tyto kontakty odrážejí na jejich motivaci udržet si češtinu, pojednám níže.

Ve výzkumné části pracuji pouze se silným typem vazeb, s výměnnou sítí. Právě rodina je jednou z nejdůležitějších oblastí komunikace, má zásadní vliv na utváření etnické identity a ovlivňuje mezigenerační předávání menšinového jazyka. Protože faktor institucionální podpory je v Srbsku velmi nízký (české školy v centrech menšiny zanikají v sedmdesátých letech minulého století, podpora stran státu se týká obvykle jen malých krajanských organizací, jakými jsou právě České besedy), dítě má příležitost osvojit si menšinový jazyk pouze v rodině. Nabízí se možnost komparativní analýzy výměnných a interaktivních vazeb a jejich vlivu na zachování češtiny, ale s ohledem na délku mého pobytu nebyla síť interaktivních vazeb blíže zkoumána. V závislosti na vysokém stupni integrace české minority s většinovou společností lze předpokládat, že by interakce v tomto typu sociální sítě ve valné většině případů probíhala pouze v srbštině. Zřetel byl brán ale k sítím, které jsou úzce propojeny s teritoriem. Dělí se na uzavřené a otevřené. Obecně platí, že členové uzavřené sítě mají jen minimum vazeb vně této oblasti. Takovým příkladem je ve zkoumané lokalitě vesnice Češko Selo. Lidé sice příležitostně přichází do kontaktu se srbskou většinou (srbsky zde umí každý, nikoho monolingvního už ani zde nenajdeme), ale protože se obvykle jedná o starší obyvatele, kteří se živí obděláváním vlastní půdy a nemusejí tedy dojíždět do města za prací, většina interakcí probíhá v češtině. S touto uzavřeností bezprostředně souvisí i hustota sítě, která je ve vesnici Češko Selo velmi vysoká, protože všichni členové menšiny se znají se všemi a každodenně spolu udržují kontakty. Jazykovou situaci nejvíce ovlivňuje skutečnost, že vesnice je jedinou homogenní oblastí v celém Srbsku, tím pádem tu spolu všichni hovoří pouze česky. V průběhu svého výzkumu jsem se zde setkala s jediným případem smíšeného manželského páru, u něhož v každodenní komunikaci zcela dominuje čeština, a to takovou měrou, že jsem zpočátku vůbec nepoznala, že je manželka ze srbské majority. Tento fakt má rozhodující vliv na osvojení češtiny u dětí, které i přes nízký věk český jazyk ovládají na velmi dobré úrovni. Je to však jediná mladá rodina, která neodešla za lepšími podmínkami do města. Vymezená teritoriální síť má, jak se zdá, ve vesnici Češko Selo zvláštní schopnost udržet, a dokonce i prosadit místní zvyklosti a normy, včetně těch lingvistických. Takto nastavený mechanismus hraje v procesu jazykového udržení důležitou roli.

Členové otevřené sítě mají naproti tomu četné kontakty s členy jiných sítí. To je i případ města Bela Crkva, kde je i hustota sítě nižší, protože je zde česká menšina více rozptýlena, jednotliví členové se často blíže neznají a neudržují spolu četné kontakty. Interakce s většinovou společností jsou zcela běžné a nevyhnutelné. Respondenti srbštinu užívají denně na trzích, v obchodech,

v kostele, při komunikaci se sousedy. Česká minorita je většinovou společností velmi dobře přijímána, což je skutečnost, která asimilační proces do značné míry urychluje. Češi nemají potřebu se izolovat a udržovat přátelství pouze s krajany, protože jim podporu pro řešení každodenních problémů poskytují i sítě vzniklé vně společenství. Při pobytu u respondentky z nejstarší generace jsem měla možnost vyzkoušet důležitost kontaktů se srbskou sousedkou, která ji denně navštěvovala, aby si společně popovídaly u odpolední kávy. Takovéto druhy silných vazeb mohou naopak jazykový posun urychlit. I u střední generace respondentů žijících v Bele Crkvi bylo zaznamenáno, že je podporována plnější integrace. Pro rodiče je důležité, aby si jejich děti sjednocením s většinovou společností vytvořily lepší podmínky pro získání zaměstnání, které jim přinese i vyšší status. Jak je vidět, různé menšinové osady nejsou při udržování svého komunitního jazyka stejně úspěšné. Analýza sítí může tuto sociální dynamiku týkající se meziskupinových rozdílností přesvědčivě osvětlit. Nestačí se ale spokojit s faktem, že existuje sociální síť, která se chová určitým způsobem. Je třeba vyjít od jednotlivce a sledovat jeho vazby s okolím. V prvním případě by se totiž dalo konstatovat, že úroveň češtiny respondentů z vesnice Češko Selo bude nejvyšší, což by bylo ale velmi zjednodušené tvrzení, které by neodráželo reálnou situaci, jak se pokusím níže nastínit.

6.4.1 Vliv sociálních sítí na jazykovou kompetenci nejstarší generace

V následující kapitole se na konkrétních případech pokusím ukázat, jak se otevřenost či uzavřenost a hustota sítě odráží na jazykové kompetenci nejstarší generace. Jednotlivá tvrzení jsou podložena množstvím nahrávek, jejichž krátké úryvky zde pro větší názornost budu prezentovat.

Viktorie, Anna a Libuše jsou tři sestry, které se narodily a vyrůstaly ve vesnici Češko Selo. Všechny tři se provdaly za muže patřící do české menšiny. V domácnosti mezi sebou tedy komunikují výhradně česky. V rodné vesnici po svatbě zůstala jen prostřední z nich, Libuše. Její manžel Jakub pochází rovněž z této vsi. Společně se starají o malé hospodářství a přilehlé pole. Mají dva syny: Andreje a Martina, kteří si oba vzali srbskou partnerku a se svými rodinami se přestěhovali do města. Nejmladší ze sester, Anna, se odstěhovala se svým českým manželem Tomášem kvůli zaměstnání nejdál: do Vršce. Mají také dva syny, z nichž se mladší z nich oženil, rovněž se Srbkou. Celá rodina žije na společném místě ve dvou spojených domcích. Nejstarší ze sester, Viktorie, je vdovou a žije ve městě Bela Crkva. Jeden z jejích dvou synů se odstěhoval do Jasenova, druhý bydlel ve vedlejším domě, v současné době však přebývá v zahraničí, kam odešel za prací.

Pokud vyjdeme z výše nastíněné analýzy sociálních sítí, můžeme předpokládat, že největší

nedostatky ve znalosti češtiny se budou objevovat v projevu paní Anny. Bydlí sice s rodinou, ale vyjma interakcí v domácnosti češtinu neužívá. Vršac má přibližně 37 000 obyvatel, a i když zde českou komunitu najdeme, není koncentrována v jedné městské části, což prakticky znemožňuje udržovat s krajany soustavnější kontakt. V obchodech, v sousedství, při návštěvách, při bohoslužbách, při poslechu rádia či sledování televize jsou manželé neustále konfrontováni se srbštinou. To se odráží i na míře jejich jazykové kompetence. V rozhovorech s paní Annou jsem zaznamenala největší podíl lexikálních výpůjček ze srbštiny. Slovo bylo vypůjčeno ze srbštiny buď jako celek, jednalo se tedy jak o sémantickou, tak morfémičskou importaci („To je náká *psovka*.“), nebo bylo převzato částečně a zakomponováno do věty přidáním příslušné české pádové koncovky, jednalo se tedy pouze o sémantickou importaci s morfémičskou substitucí. V níže přepsaném úryvku konverzace tak můžeme vidět slovo *poznatej*. Respondentka patrně chtěla použít české slovo *známý* s užitím hovorové koncovky -ej, ale použila základ srbského adjektiva s významem známý: *poznat*. Obdobný případ je patrný ve spojení *do kafiču*, kdy bylo použito srbské hovorové slovo *kafić* (= kavárna) a k němu přidaná náležitá koncovka -u. V některých případech také nebyla použita správná forma pádové koncovky: *do mobilih* místo *do mobilu*. U nejstarší generace se neobjevovaly problémy s výslovností zvýšené alveolární vibranty ř. Pouze u manželského páru žijícího ve Vršci bylo v některých slovech zaznamenáno nahrazení spřežkou, kdy ř bylo vyslovováno jako *rž*. Zajímavé ale je, že konsonant ř, který srbská abeceda postrádá, nebyl nahrazován plošně ve všech případech, v některých slovech byla výslovnost standardní. Zmíněné jevy u ostatních respondentů patřících k nejstarší generaci nebyly zaznamenány vůbec, nebo jen v omezené míře.

Lze tedy tvrdit, že struktura jejich sociální sítě se odrazila na jazykové kompetenci, která je mnohem nižší než u ostatních respondentů patřících do generační skupiny prarodičů, udržujících vazby převážně se členy české komunity. I když manželé v rámci sociální organizace staví na první místo rodinu, uvnitř které hovoří střídavě česky i srbsky, během let strávených ve Vršci rozvinuli rozsáhlé sítě vazeb mimo ni a mimo českou komunitu, což je patrné na jejich českém jazykovém projevu. Co se identity týče, oba manželé se považují za Čechy, ale přináležitost k české menšině chápou spíše symbolicky. Nemají potřebu se aktivně zapojovat do krajanských aktivit, respektují jazykovou volbu svých dětí a vnoučat, češtinu jim v běžných interakcích nevnučují. Zároveň jsou si vědomi skutečnosti, že jejich český projev není dokonalý. Paní Anna v průběhu rozhovorů opakovaně upozorňovala na to, že řadu českých slov už zapomněla (například české názvy pro měsíce), že se jí do českého projevu mísí srbština, kterou užívá velmi často.

Výše prezentované jevy jsou patrné v přepisu úryvku nahrávky, která byla pořízena ve vesnici Češko Selo při návštěvě paní Anny a manžela Tomáše u sestry Viktorie:

Výzkumník: a jak ste se (.) seznámili ? jestli se můžu zeptat ?

Anna: jak sme se seznámili ? (smích) von žil ve Vajskyrku a já sem tady (.) tak jeho sestra žila taky tady (.) tak sme se viděli (.) von někdy chodil sem i tak sme se tu seznámili (..) to bylo každou neděli se tancování tady a družení

Tomáš: držív to bylo lepší (.) moc (.) teďka víc se tahají do tých kafičak (.) rozumíte ? i eee na takový místa jenom

Anna: to jak ržíka tuta (.) jeden náš poznamej (.) ržíká vodejdu na móře (.) sedim na pláži (.) všichni mobily (smích) sednu do kafiču vypit kafe nebo sok jeden (.) zas mobily všichni (.) každý kouká do mobilního žádnéj se žádnym nevypráví (.) to je dneska takovej čas (..) že sou víc obsednutý tým mobilnoma než družením

Nejčistší podoba češtiny by se s odkazem na analýzu sociálních sítí dala očekávat u manželského páru z etnicky homogenní vesnice Češko Selo. Paní Libuše a pan Jakub se většinu svého času starají o domácnost a hospodářství, vesnici opouští jen příležitostně, když si potřebují obstarat potraviny či jiné produkty, které si sami nevypěstují a nevyrobí. Jsou jedinými respondenty, u kterých je v každodenních interakcích poměr užívání češtiny oproti srbštině mnohonásobně vyšší. V celé vesnici mezi sebou lidé mluví pouze česky. Způsob obživy, založený na zemědělství, místním umožňuje udržet si velmi uzavřenou síť charakteristickou jen minimem vazeb vně této sítě, s většinovou společností. Tato skutečnost se odráží i na jazykové kompetenci. V rozhovorech s informátory (vyjma prozodie) nebyl zaznamenán větší vliv srbštiny. Pokud se objevovaly problémy s porozuměním, byly způsobeny zejména užíváním výrazů z rozdílných časových rovin, slovní zásoba manželů byla plná archaismů. Zajímavě se mechanismus uzavřené, od většinové společnosti poměrně izolované sociální sítě odrazil na identitě mluvčích. Zejména u pana Jakuba byl zaznamenán silný patriotismus projevující se zvýšeným zájmem o české knihy, české rozhlasové vysílání, důrazem na dodržování českých tradic a lpěním na užívání češtiny. S vnoučaty hovoří pouze česky, v přítomnosti srbských manželek svých synů však přistupuje k srbštině, jak nám v jednom z rozhovorů vysvětluje: *„Jak sme se naučili vod našich báb i dědůch, tak taky mluvíme. A já je zlobim, zvláště toho malýho: „Umiš česky?“ a von se jako urazí, že je malý. A pak se ho zeptám tuty věci, kerý nemluví, kerý se nepoužívaj, protože já tolik sem se učil ve škole... I srbsky musím mluvit, abych nebyl jako nacionalista, před nevěstama, když přijedou nevěsty. Ted’*

to chvíli pletu, tak musím mluvit srbsky, nebo řeknou, že je pomlouvám.“ Jeho velikým koníčkem je česká historie, jako jediný z respondentů se také dobře orientoval v současné společenské i politické situaci České republiky, o kterou se nepřestává zajímat. Nutno poznamenat, že se u tohoto respondenta v průběhu nahrávání nejvíce projevoval efekt pozorovatele. Pan Jakub nám nepřestával demonstrovat svoji znalost češtiny, což se projevovalo i tím, že mě v průběhů rozhovorů často opravoval: „*Hajde, co má zvíře, ocas, nebo ohon? Ohon! Protože se neocasuje! Ono se ohání.*“ Jak jsem již poznamenala, výraznější ovlivnění menšinového jazyka většinovým v tomto případě nebylo zaznamenáno, nicméně i v projevech tohoto páru se ojediněle objevovala slova srbsčinou zasažená. Ve výše citovaném úryvku to byl například turcismus *hajde*, který je velice běžný v srbstině i chorvatštině. V následujícím úryvku byl zaznamenán výraz *popular*, který patrně vychází ze srbského slova *popularan*.

Jakub: já vám teďka budu povídat (.) hodně hodně povídám (..)

Výzkumník: my rádi posloucháme (..) a i váš druhý syn má za manželku Srbku ?

Jakub: má Srbku za manželku i tuto je jeho cera (.) kdybyste přišli trochu dřív tak byste ho u mě našli (..) a on pracuje ve Bele Ckrvi (.) já zas to vždycky musím vysvětlovat co dělaj z masa ty takový (.) to dělaj taky u vás (..) čerstvej voběd (.) nejvíc mladý tam chodí (..) to veme rozřízne tak (.) něco jako dolek (.) a do toho to dají pak překloupí přes to a je to ! to je teď popular

Výzkumník: no to jo (.) hamburger

Jakub: nevím jak se tomu česky řekne

Nejstarší ze sester, paní Viktorie, žije v malém mnohonárodnostním městě Bela Crkva. Z celkového počtu deseti tisíc obyvatel zde česká minorita tvoří 4 %. V porovnání s Vrščem je tedy hustota sítě větší, krajané udržují pevnější vazby, sdružují se v nejrůznějších spolcích (folklorní, pěvecký, taneční). Přesto se nejedná o uzavřenou sociální síť, protože interakce s většinovým srbským obyvatelstvem tvoří nedílnou součást každodenního života. Paní Viktorie má v sousedství řadu srbských přítelkyň, se kterými tráví mnoho času. Několikrát týdně dochází na nedaleký trh, kde své produkty prodávají i členové české menšiny, kteří se často orientují na včelařství.

Z lingvistického hlediska bylo zajímavé, že zde mezi sebou krajané komunikovali v češtině. Když jsme přišli k srbskému prodávajícímu, který rozpoznal, že jsme Češi, pokoušel se do rozhovoru vnášet české výrazy, vysvětloval nám, že mu je tento jazyk blízký, protože jeho soused, dobrý kamarád, je Čech. Jak se zdá, soužití Čechů se Srby je v této oblasti nekonfliktní, jde o vzájemnou symbiózu. Tato skutečnost však může nemalou měrou ovlivňovat jazykový posun, protože česká minorita nemá potřebu vytvářet si uzavřená společenství a dochází k prolínání s většinovou společností, k přijímání jejich norem, včetně těch lingvistických. Kromě trhu, kde je občas slyšet i čeština, paní Viktorie pravidelně dochází na nedělní bohoslužby do katolického kostela. Čeští kněží zde sice v minulosti působili, ale v současné době probíhají mše pouze v srbstině. Protože je zde ale vysoká koncentrace etnických menšin (Srbové většinově vyznávají pravoslavné náboženství), jedna ze základních modliteb, Otče náš, je odříkávána třikrát: nejprve srbsky, poté česky a maďarsky.

Podle teoreticky nastíněného modelu sociálních sítí by se dalo předpokládat, že úroveň češtiny paní Viktorie bude vyšší, než byla zaznamenána u manželského páru z Vršce, ale nižší, než byla zachycena u manželů z etnicky homogenní vesnice Češko Selo. Jak se ale v tomto případě ukázalo, osobní síť vazeb, kterou má na sebe jedinec navázanu, je nadřazena teritoriálně vymezené síti, jež může být vztažena na celé společenství žijící v konkrétní lokalitě. Paní Viktorie druhou část domku poskytuje české učitelce vyslané do této oblasti Ministerstvem zahraničí České republiky. I když je její osobní sociální síť z podstatné části tvořená vazbami na srbské přátele, každodenní interakce s česky hovořící učitelkou výrazně ovlivňují její jazykovou kompetenci. Úroveň mateřského jazyka je vysoká, navíc disponuje slovní zásobou prostou archaismů, odrážející aktuální stav jazyka. K tomu přispívá i skutečnost, že paní Viktorie ze všech respondentů nejaktivněji udržuje písemné kontakty s příbuznými a přáteli žijícími v České republice, kde dlouhodobě pracoval i jeden z jejích synů. V tomto konkrétním případě jsem tedy došla k analogickému závěru jako Hulsén et al. (2002), kteří ve své studii o jazykovém posunu tří generací holandských migrantů na Novém Zélandu označili jako klíčový faktor ovlivňující udržení jazyka kontakty, které informátoři udržují se členy žijícími v zemi původu.

Pro možnost porovnání projevů respondentů patřících do generace prarodičů poskytují přepis úryvku rozhovoru i s paní Viktorií:

Výzkumník: a mše bývají pravidelně ?

Viktorie: každou neděli je mše a dělaj i přes tejden (.) každej večír v sedum hodin jsme měli protože byl tu i druhaj kněz (.) a teď už je to rok co přišel jiný (.) se proměnili (.) tak tuten nechce (.) je mu to

pozdě večír (.) tak má každý den v deset hodin dopoledne a nám je to nešikovný (.) v deset hodin dopoledne musíš máš nákou práci (.) něco začneš dělat nebo voběd nebo (.) a utíkej do kostela (..) v neděli už si to nák připravíme všechno předtim dnem a ten den se věnujem jen tomu (.) ale každý den nemůžeš utíkat v deset hodin do kostela

V následující podkapitole bylo na generaci nejstarších mluvčích češtiny naznačeno, jakou měrou sociální sítě, které respondenty spojují s ostatními členy společnosti, ovlivňují jazykový posun a odráží se na jejich jazykové kompetenci. Jazykové přizpůsobení se ostatním příslušníkům sociální sítě, kterou si jedinec navazováním různých vztahů v průběhu života vytváří, může být považováno za zásadní prvek ovlivňující skutečnost, zda bude mateřský jazyk zachován či ztracen. Pro přesnější identifikaci různých sociálních sítí a rozpoznání kontrastů mezi nimi (s ohledem na jejich etnickou orientaci) se nabízí možnost sestavit pro každého respondenta seznam lidí, se kterými se dostává do každodenního kontaktu, a tak získat etnický index vyjádřený podílem českých vazeb. Tento postup ve své analýze jazykového posunu u čínské komunity v Anglii použili i autoři Wei, Milroy a Ching (1992). Aby však bylo možné podobný index, spojený se třemi typy sítí (výměnnou, interaktivní a pasivní), vytvořit, bylo by třeba se s českým společenstvím dostatečně sžít a provést rozsáhlé pozorování uvnitř komunity. Z toho důvodu se do podrobnější analýzy pouštět nebudu. Výše uvedené informace jsem získávala přímým pozorováním a prostřednictvím rozhovorů. S ohledem na to, že jsem nejvíce času trávila s generací prarodičů, se v této podkapitole omezují pouze na ně. Střední generace se od nejstarších členů liší rozvinutím rozsáhlých sítí vazeb mimo rodinu a mimo českou komunitu. Je to dáno i vyšším ekonomickým statusem, jenž je ovlivněn vyšší úrovní vzdělání a skutečností, že nikdo z generace rodičů se již neživí zemědělstvím na vlastních pozemcích. Pracují v pohostinství, dílnách, továrnách, kde veškeré interakce probíhají výhradně v srbštině. U generace dětí je navazování vztahů a vazeb uvnitř sociální sítě nejméně vázáno na etnikum. Jazyková volba, kterou se budu zabývat v následující kapitole, tak do určité míry odpovídá těmto sítím, od různých podílů česko-srbského bilingvismu po srbsky dominantní bilingvismus až monolingvismus, typický pro nejmladší generaci respondentů.

6.5 Jazyková volba

V této části práce se zaměřím na analýzu vzorců jazykové volby, kterou se později pokusím dát do souvislosti se střídáním jazykových kódů. Metodologicky budu vycházet ze zkoumání Liho Weie et al. (1992), od kterého rámcově přejímám stupnici jazykové preference respondentů upravenou pro potřeby mého výzkumu (viz tabulka č. 1 prezentovaná na konci této kapitoly). Tato stupnice částečně vychází i z techniky použité Gal (1979) k prozkoumání sociálních dimenzí jazykové volby.

Zde prezentovaná data byla získána přímým pozorováním participantů. Omezila jsem se pouze na oblast rodiny jakožto primární jednotku sociální organizace. V situacích, kdy uvnitř rodiny nebyl navozen takový interakční kontext, abych bezpečně mohla říci, jakým způsobem probíhá mezigenerační komunikace, jsem si vypomohla částečně strukturovanými rozhovory, kdy jsem respondentům pokládala takové otázky, abych získala potřebné informace o preferenci jazyka a průběhu interakcí v rámci rodinného kruhu. Tato analýza několika hodin spontánních konverzací zahrnuje dvacet osm mluvčích ve třech rodinách (v podstatě se ale jedná o jednu rozvětvenou rodinu: viz rodokmen v příloze č. 2). Jednotliví respondenti jsou řazeni na vertikální ose, účastníci konverzace na ose horizontální. Ti, kteří jsou prezentováni v horní části tabulky, jsou mluvčí užívající při interakcích s různými členy rodiny převážně češtinu. Ti, co naopak ve většině případů volí srbštinu, jsou uvedeni ve spodní části. Na samém konci jsou monolingvní mluvčí srbštiny. Účastníci interakcí jsou podle jazykových voleb řazeni i na horizontální ose. Ti, se kterými je mluveno více česky (Č), jsou uváděni vlevo, zatímco ti, se kterými je mluveno převážně srbsky (S), jsou na straně pravé. V situacích, kdy je mluvčí v průběhu konverzace s konkrétním členem rodiny schopný použít ke komunikaci jak češtinu, tak srbštinu (Č/S), se může objevit (nikoli nutně) střídání jazykových kódů. Přitom platí, že v daném schématu Č značí, že mluvčí používá češtinu a jen zřídka vědomě užije srbského výrazu či přímo přepne do srbštiny. Zkratka S znamená, že je komunikantem upřednostňována srbština. Pokud mluvčí v dialogu zcela běžně užívá jak češtinu, tak srbštinu, bude v tabulce zaznamenána dvojice písmen Č/S nebo S/Č, jazyk uváděn na prvním místě před lomítkem je ten preferovanější. To znamená, že pokud respondent Milenko používá v komunikaci s prarodiči střídavě češtinu i srbštinu, ale srbštinu použije spíše, bude v tabulce zaznamenáno S/Č. Schéma jazykové volby každého jednotlivého respondenta lze vyčíst v příslušném řádku, zatímco rozdíly v jazykové volbě mezi mluvčími v rozhovorech s konkrétními členy jednotlivých generací lze vyčíst v rámci sloupců. Sloupec B poskytuje informaci o generačním zařazení, C udává konkrétní věk informátora. Li Wei et al. do své stupnice jazykové preference zahrnuje i etnický index vytvořený na základě pozorování sociálních sítí každého jednotlivce. Jak jsem již zmiňovala výše, z důvodu krátkodobého pobytu uvnitř komunity nemám dostatek dat, abych mohla tento faktor do analýzy zahrnout. Nicméně jsem se do schématu pokusila

zapracovat alespoň v širším slova smyslu chápané vazby s domovskou zemí, které jedinci navazují, či v minulosti navázali. Nejedná se tedy pouze o kontakty respondenta s konkrétními lidmi žijícími v České republice, ve sloupci D jsou zahrnuty i pracovní či studijní pobyty v naší zemi. Tento faktor by při analýze jazykového posunu neměl být opomenut, protože se ukázalo, že u některých jedinců nemalou měrou ovlivňuje motivaci k zachování menšinového jazyka. K této problematice se ještě později vrátím. Do analýzy byl nad rámec schématu používaného Weiem et al. zahrnut sloupec E, který má podávat informaci o míře kompetence v češtině. Za tímto účelem byla sestavena šestistupňová škála. Platí, že čím nižší číslo je respondentovi přiděleno, tím vyšší úroveň menšinového jazyka u něho můžeme očekávat. Sloupce označené čísly 1–6 značí účastníky dialogu, se kterými se respondenti dostávají do interakce.

Ačkoliv jsem se snažila, aby celá škála se všemi zahrnutými proměnnými maximálně odpovídala reálné situaci, určité zjednodušení bylo nevyhnutelné. Musíme tedy počítat s jistou mírou zkreslení. Obecně se dá však říci, že čeština je užívána především prarodiči a v komunikaci s nimi, zatímco srbštinu užívají zejména děti. Podle tohoto schématu by pořadí respondentů ve sloupci A ideálně mělo odpovídat věkovému rozvrstvení a generační příslušnosti: prarodiče budou na samém začátku, protože užívají nejvíce češtinu, generace rodičů bude tvořit střed, protože nejčastěji přepíná mezi češtinou a srbštinou a nejmladší generace, užívající ve většině případů srbštinu, bude na samém konci tabulky. Bližší zkoumání stupnic jazykové volby ale odhalí nepravidelnosti. Ne všichni mluvčí stejné generace totiž sdílí shodné schéma jazykové volby. Setkáme se s případy, kdy jsou respondenti řazeni buď výše, nebo níže než ostatní ze stejné generace. Tyto odchylky budu nyní blíže specifikovat.

Na první pohled nejmarkantnější odchylkou jsou ženy patřící ke střední generaci, které se nachází na samém konci tabulky. Je to z toho důvodu, že se jedná o respondentky patřící k srbské majoritě. Jasně patrný genderový nesoulad je způsoben tím, že generace prarodičů zahrnutých do výzkumu má pouze syny, kteří všichni vstoupili do smíšených manželství. Proto v řádcích tři až šest můžeme vidět, že zatímco respondenti z řad nejstarších mluví na muže ze střední generace pouze česky, při komunikaci se ženami ze stejné generace používají výhradně srbštinu. Výjimku v tomto případě tvoří pan Jakub z vesnice Češko Selo, který užívá vedle srbštiny při komunikaci se svou snachou i češtinu. Jak bylo ukázáno v předchozí kapitole, je to patrně způsobeno jeho etnickou identitou, která je pevně svázána s menšinou krajanů a užíváním českého jazyka. Tento rozpor by se dal odstranit vyřazením respondentek z analýzy s odkazem na to, že nespádají do české minority. Dle mého názoru by ale došlo ke zmatení, protože by například nebylo jasné, proč děti v komunikaci s rodiči užívají většinou srbštinu. I když respondentky ze srbské majority češtinu většinově vůbec neovládají, u Adrijany a Sandry můžeme ve sloupci jazykové kompetence

zaznamenat stupeň pět: výjimečně a s velkými obtížemi hovoří česky.

U respondentky Sandry je tato skutečnost vyvolána snahou rozumět ostatním při příbuzenských sešlostech, protože v rodině pana Jakuba je na znalost češtiny kladen velký důraz. Navíc, jak paní Sandra v jednom z rozhovorů s úsměvem vysvětluje, manžel často česky vyjadřuje nesouhlas, nelibost a rozčilení a ona by mu ráda rozuměla. Vidíme, že její motivace vychází z úsilí do určité míry porozumět ostatním členům rodiny, pro něž je etnická identita silně spojena s menšinovým jazykem. Při rodinných setkáních je na ni vyvíjen určitý tlak, aby přijala a respektovala hodnoty a normy sdílené touto etnicky odlišnou skupinou, včetně těch lingvistických. Mohlo by se tedy zdát, že v rodině pana Karla, kde hraje česká identita důležitou roli, budou mít členové nejmladší generace vytvořeno nejvhodnější prostředí pro udržení menšinového jazyka. V následující kapitole se pokusím ukázat, že tento předpoklad spíše neplatí.

U paní Andrijany byla její snaha naučit se česky motivována více pragmatickými důvody. Když se manžel rozhodl pracovat v České republice, kde dostal možnost lepšího výdělku, odstěhovala se za ním. Žili zde dva roky, a protože po nějakém čase našla zaměstnání v mladoboleslavské nemocnici, musela si osvojit alespoň základy češtiny. Dalo by se tedy očekávat, že její kompetence v menšinovém jazyce bude dobrá. Po návratu do Srbska však češtinu přestala zcela užívat, s dětmi mluví pouze srbsky. V průběhu mého výzkumu se nicméně pokoušela výjimečně komunikovat česky, ale není jisté, zda to nebylo vyvoláno ohleduplností k mé osobě.

Další výraznou odchylku představuje hned první mluvčí tabulky, patřící do střední generace. Jeho pozice na prvním místě před generací prarodičů je způsobena skutečností, že se po rozvodu se ženou pan Antonín odstěhoval do Prahy, kde pracoval tři roky jako truhlář. Trvalý pobyt má však stále v městě Bela Crkva, kam se chce jednou vrátit. Se zbytkem rodiny i přáteli v Srbsku udržuje pravidelné kontakty, nicméně oproti ostatním mluvčím jeho generace byl po příchodu do České republiky nucen vytvořit si novou sociální síť, která byla tvořena pouze českými vazbami. Tato nová síť ale není ve schématu zachycena, proto ani údaje zaznamenané na pravé straně neodpovídají skutečnosti, že by tento respondent měl být umístěn v čele tabulky. Jak je vidět, v rodinném kruhu se ženami střední generace komunikuje pouze srbsky, s dětmi střídavě česky a srbsky. Tyto primární vazby jsou však v současné době omezeny na minimum. Každodenní interakce byly navazovány jen s česky hovořícím obyvatelstvem, což se také odrazilo na vysoké míře kompetence v českém jazyce. Pan Antonín však na začátku letošního léta získal práci v Německu, dá se tedy předpokládat, že si spolu se socializací do nového prostředí vytvoří novou síť vazeb, které budou zcela odlišné od těch navazovaných v srbštině či češtině.

Jak se ukázalo, při analýze vzorců jazykové volby je zapotřebí (vedle souhrnné tabulky zachycující jazykové preference respondentů) provést hlubší rozbor založený zejména na přímém

pozorování participantů. Zaznamenané difference v jazykové volbě mluvčích, vymykající se předpokládanému schématu, dokládají, že proměnné věk a generační příslušnost nepostačují, a proto musí být brána v potaz i proměnná sociální síť. Výše rozebírání „anomální“ mluvčí mají osobní sociální vazby odlišné od těch, které jsou charakteristické pro jejich generační vrstevníky. Proto by bylo velmi zjednodušené rozhodovat o dominanci češtiny či srbštiny pouze na základě zařazení do generace, se kterou je respondent spjatý.

Proměnná pohlaví byla do analýzy zařazena na základě hypotézy, že úroveň češtiny nejstarší generace žen by mohla být vyšší než u mužů, protože se předpokládá, že tyto ženy tráví více času v domácnosti, pěstují jen omezeně vztahy vně rodinný kruh. Jak se ale ukázalo, nehrála tato proměnná roli, úroveň češtiny byla u obou manželů srovnatelná. Jen u páru z vesnice Češko Selo byla situace opačná: pan Jakub se dokázal v českém jazyce vyjadřovat o něco lépe, což přičítám faktu, že oproti jiným respondentům češtinu používá mnohem častěji než srbštinu, navíc jako jeden z mála velmi rád a často čte české knihy.

V závěru kapitoly tedy můžeme celou situaci shrnout tak, že zatímco všichni respondenti ovládají srbštinu, úroveň znalosti češtiny směrem k nejmladší generaci klesá, desetiletého Marka můžeme (podle Štэфánikovy definice bilingvismu) označit za monolingvního mluvčího srbštiny. Všechny děti vůči svým vrstevníkům používají výhradně srbštinu. Mnohé z nich na prarodiče občasné mluví česky, obvykle ale preferují srbštinu. S matkou mluví výhradně srbsky, v komunikaci s otcem některé z nich užívají oba jazyky, přitom opět platí, že srbština je preferovanější. Z celkového počtu dvaceti osmi respondentů, kteří byli zahrnuti do výzkumu, se dá pouze o čtrnácti z nich říct, že aktivně používají češtinu. Dokáží jí tedy nejen rozumět, ale zároveň jsou schopni v tomto jazyce bez závažnějších problémů komunikovat s ostatními (v dané tabulce tomuto vymezení ve sloupci E odpovídají hodnoty 1–3). Pasivně češtinu ovládá jedenáct mluvčích, což znamená, že češtině sice více či méně rozumí, nedokáží se ale souvisleji vyjadřovat. Čtyři respondenti ovládají pouze srbštinu (nutno však poznamenat, že se ve třech případech jedná o manželky ze srbské majority). Pouze příslušníci nejstarší generace mají za partnera příslušníka stejné etnolingvistické skupiny, jedinci z řad střední generace vstoupili do smíšených manželství, tento trend potvrzuje i generace nejmladší. Ve smíšených svazcích má zcela dominující postavení srbština, což se odráží i na míře osvojení češtiny u nejmladší generace. Srbština převažuje ve všech oblastech užití, nejvíce při každodenní komunikaci s většinovým obyvatelstvem. Přitom platí, že v homogenní vesnici Češko Selo je čeština mnohem vitálnější než v ostatních částech Srbska, kde má česká minorita své zastoupení.

Tabulka č. 1: Stupnice jazykové preference respondentů

A	B	C	D	E	Účastníci dialogu					
					1	2	3	4	5	6
Antonín	1R	53	A	1	Č	Č	S	-	S/Č	S/Č
Jakub	2PR	75	A	1	Č	-	S/Č	Č	Č	Č
Viktorie	1PR	74	A	1	-	Č	S	Č	Č/S	Č/S
Libuše	2PR	72	N	1	-	Č	S	Č	Č/S	Č/S
Anna	3PR	70	N	2	-	Č	S	Č	Č/S	Č/S
Tomáš	3PR	75	N	2	Č	-	S	Č	Č/S	Č/S
Ludvík	3R	48	A	2	Č	Č	S	-	S/Č	S/Č
Andrej	2R	55	N	2	Č	Č	S	-	S/Č	S/Č
Martin	2R	51	N	2	Č	Č	S	-	S/Č	S/Č
Josef	3R	50	N	3	Č	Č	S	-	S/Č	S/Č
Bedřich	1R	55	N	3	Č	Č	S	-	S/Č	S/Č
Jelena	3D	19	A	3	Č/S	Č/S	S	S/Č	-	S
Vuk	1D	26	A	3	S/Č	S/Č	S	S/Č	S	-
Milenko	1D	24	A	3	S/Č	S/Č	S	S/Č	S	-
Tamara	3D	17	N	4	S/Č	S/Č	S	S	-	S
Davor	2D	27	A	4	S/Č	S/Č	S	S	S	-
Zlatan	2D	25	N	4	S/Č	S/Č	S	S	S	-
Ratko	2D	24	N	5	S/Č	S/Č	S	S	S	-
Ankica	2D	14	N	5	S/Č	S/Č	S	S	-	S
Alicia	1D	32	N	5	S/Č	S/Č	S	S	-	S
Tomislava	1D	31	N	5	S/Č	S/Č	S	S	-	S
Ivona	1D	24	N	5	S/Č	S/Č	S	S	-	S
Sandra	2R	48	N	5	S	S/Č	-	S	S	S
Adrijana	3R	46	A	5	S	S	-	S/Č	S	S
Marko	3D	10	N	6	S	S	S	S	S	-
Jasna	2R	49	N	6	S	S	-	S	S	S
Valmira	1R	51	N	6	S	S	-	S	S	S
Milica	1R	52	N	6	S	S	-	S	S	S

A = **respondent**

B = **generace** (PR = prarodiče; R = rodiče; D = děti; čísla 1-3 značí rodinu)

C = **věk**

D = **vazby na Českou republiku** (A = ano; N = ne)

E = **jazyková kompetence** (1 = česky hovoří velmi plynule, bez větších chyb, projevuje se jen minimální vliv srbštiny, rozumí všemu; 2 = česky hovoří plynule, s chybami, projevuje se vliv srbštiny, rozumí všemu; 3 = hovoří česky, s větším množstvím chyb, silný vliv srbštiny, až na výjimky rozumí všemu; 4 = česky hovoří přerývaně a s obtížemi, většinou rozumí; 5 = česky hovoří výjimečně, s velkými obtížemi, obvykle však rozumí; 6 = česky nehovoří vůbec, dokáže rozumět jen velmi omezeně)

Účastníci dialogu:

1 = generace prarodičů, žena

2 = generace prarodičů, muž

3 = generace rodičů, žena

4 = generace rodičů, muž

5 = generace dětí, žena

6 = generace dětí, muž

6.6 Nejmladší generace

Data z výzkumu ukazují, že z celkového počtu dvanácti zkoumaných respondentů z generace dětí můžeme jen o třech z nich tvrdit, že česky nejen rozumí, ale jsou rovněž schopni aktivně se zapojit do české konverzace. Jejich projev je sice silně kontaminován srbštinou, objevuje se množství chyb, ale mohou diskutovat o libovolných tématech, neomezují se na základní fráze. Nejčastěji jsou chyby způsobeny omezenou slovní zásobou, respondenti si nemohou vzpomenout na patřičné české slovo a často si v těchto situacích vypomáhají výpůjčkami ze srbštiny, které někdy přejímají jako celek, jindy se je snaží morfologicky uzpůsobit české větě. Informátorka Jelena v jednom z rozhovorů konstatuje: „*Tady není moc otravných hadů.*“, čímž v daném kontextu myslí jedovaté druhy. Patrně je tato chyba, která mění význam české věty, způsobena vlivem srbského slova s významem jedovatý *otrovan* (zmije = *otrovnica*). Časté je užití chybných koncovek při skloňování: „*Máme pět tšidu, dva sou pšírodní.*“, v některých případech byly zaznamenány i chybné koncovky při časování (zejména u třetí osoby plurálu, kde se velmi často objevovala srbská koncovka -u) a nesprávné použití času: „*Pšídu ze Kolumbije, nevím, nevím, jestli pšídu ze Německa, Rumunija, ze Srbije. Bude to pěkný, každý rok bude pěkný.*“

U další trojice respondentů můžeme konstatovat, že jsou sice schopni se do české konverzace zapojit, jejich projev je ale velmi přerývaný, plný pauz, zámlk a hezitačních zvuků. To je i případ Tamary z Vršce. Zatímco její starší sestra s námi byla schopná diskutovat o nejrůznějších tématech, Tamara se do konverzace zapojovala jen zřídka, často se vyjadřovala v jednoduchých větách, vypomáhala si srbštinou, nebo se obracela na svou starší sestru, aby ji doplnila. I když obě sestry v komunikaci s prarodiči preferují srbštinu, Tamara ji užívá podstatně více než Jelena. Proto i stupeň její kompetence v češtině je nižší.

U většiny informátorů byla zaznamenána alespoň minimální jazyková kompetence, která se projevovala schopností českým konverzacím více méně rozumět, avšak silně omezenými možnostmi v menšinovém jazyce komunikovat. Pokud se mladí respondenti dokázali vyjadřovat česky, tak jen v základních frázích. Často odpovídali jednoslovně, nejlépe reagovali na zjišťovací otázky, které jim umožňovaly odpověď ano/ne. Pokud jim význam některých českých slov ve větě nebyl znám, obraceli se v přítomnosti starších mluvčích na ně, v jejich nepřítomnosti přepínali do srbštiny, které jsem často nerozuměla, a tak byl do konverzace zapojen oběma stranám srozumitelný jazyk: angličtina. V některých případech tak docházelo v průběhu jediné konverzace k přepínání mezi třemi jazyky: češtinou, srbštinou a angličtinou. Z pozorování je patrné, že češtině rozumí, ale odpovídají v srbštině.

Nejmladší mluvčí zapojený do výzkumu, desetiletý Marko, neprojevoval žádnou snahu

komunikovat v češtině, na české otázky ale často nedokázal odpovídat ani v srbsštině, protože jim nerozuměl. Jeho jazyková kompetence v menšinovém jazyce je téměř nulová, se všemi členy rodiny, včetně prarodičů, komunikuje výhradně v srbsštině.

Jak je patrné z tabulky, u mluvčích nejmladší generace byl zaznamenán největší rozptyl v míře jazykové kompetence: od stupně tři, tedy relativně vysoké úrovně znalosti češtiny, až po stupeň šest, který označuje monolingvní mluvčí srbsštiny. Je třeba si klást otázku, čím je velká distance mezi jednotlivými mluvčími patřícími do stejné generace způsobena. Nabízí se možnost, že zaznamenané rozdíly jsou vyvolány odlišným rodinným prostředím, ve kterém děti vyrůstají. Pokud vyjdeme z analýzy sociálních sítí nejstarší generace, můžeme předpokládat, že zatímco jazyková kompetence dětí narozených ve Vršci bude velmi nízká, mluvčí žijící ve městě Bela Crkva na tom budou o poznání lépe. Nejlepší znalost menšinového jazyka by mohla být hypoteticky předpokládána u dětí, jejichž prarodiče žijí v homogenní vesnici Češko Selo. Pokud se ale zaměříme na jednotlivé respondenty, zjistíme, že zachycená realita tomuto předpokladu vůbec neodpovídá. A co víc, velké rozdíly vykazují nejen generační vrstevníci, ale dokonce i sourozenci. Tato difference, zaznamenaná u rodiny z Vršce, je překvapivá, když uvážíme, že všechny tři děti vyrůstají ve stejném prostředí, v rodině, uvnitř které je na ně konkrétními mluvčími hovořeno vždy stejnými jazykovými kódy, tedy srbsky nebo česky. Zde je na místě připomenout studii He et al. (2012) zabývající se jazykovým posunem u čínské komunity v Americe, ve které došla k důležitému závěru, že postoje k jazyku a jimi ovlivněná volba komunikačního kódu se v průběhu času mohou měnit, což závisí na motivaci, aktuální sociální síti a dalších proměnných. A právě postoj k menšinovému jazyku se ukázal být u nejmladší generace klíčovým faktorem ovlivňujícím míru znalosti češtiny. Mluvčí často odlišně hodnotí vlastní kulturu i jazyk, zejména u nejmladších respondentů byla zaznamenána jistá vědomá distance od menšinového společenství.

Nejmarkantněji se to projevilo u čtrnáctileté Ankici, která sice bydlí s rodiči ve městě Bela Crkva, ale často navštěvuje prarodiče v nedaleké vesnici Češko Selo, kde je dědečkem Jakubem, užívajícím ve většině případů pouze češtinu, vybízena, aby s ním mluvila menšinovým jazykem. Při svých návštěvách v této rodině jsem tuto situaci opakovaně zažila. Ačkoliv je tedy Ankica ze všech mluvčích nejmladší generace nejvíce zapojována do rozhovorů v češtině (dokonce i její srbská maminka Sandra se výjimečně pokouší komunikovat česky, což je jev u informátorů patřících k srbské majoritě velmi nezvyklý), sama česky téměř nemluví a menšinovému jazyku rozumí jen omezeně. Je ve věku, kdy se pro ni primární vazby s rodinou stávají méně podstatnými, za důležitější považuje interakce s kamarády, kteří jsou ze srbské majority. Rodiče Ankicu v minulosti posílali do kurzu češtiny, v současné době navštěvuje folklorní soubor, kde má možnost setkat se s vrstevníky patřícími k české menšině (byť mezi sebou komunikují již výhradně srbsky, jak jsem

měla možnost vypořádat). Ankicu ale tento kroužek příliš nebaví, dle jejích slov zde nemá mnoho kamarádů. Podobně reagovala na dotaz, jestli ráda navštěvuje prarodiče ve vesnici Česko Selo a zůstává u nich na prázdninách. Ve vesnici nebydlí nikdo z jejích vrstevníků, a tak si nemá s kým hrát. Je to obdobná situace, jakou popisuje He et al. (2012) u chlapce z čínské minority, Jasona, který na střední škole přestal s rodinou komunikovat v čínštině a začal mluvit anglicky. Studium čínštiny začal brát vážně až po nástupu na vysokou školu, protože zjistil, že mu znalost tohoto jazyka zvyšuje uplatnitelnost na trhu práce. Jazykový postoj respondentky Ankici se tedy může v budoucnu proměňovat. V současné době ale menšinový jazyk vnímá velmi negativně. To se projevilo i v situaci, kdy jsem ji náhodně potkala na ulici se srbskými přáteli. Ačkoliv jindy mým českým otázkám rozuměla, i když na ně obvykle odpovídala pouze jednoslovně, nebo v srbštině, před kamarády předstírala, že nerozumí vůbec ničemu. Až když jsem na ni začala mluvit anglicky, byla schopná reagovat. Tento její současný postoj k češtině může být způsoben i skutečností, že je na ni v domácím prostředí vyvíjen tlak, aby češtinu užívala. He et al. ve svých deseti bodech, jež podle ní ovlivňují zachování či ztrátu menšinového jazyka u mladé generace, uvádí i hypotézu volby. Bylo zjištěno, že pokud je použití minoritního jazyka jedinou možností, která se mluvčímu nabízí, bude ho chápat jako něco omezujícího, nikoli obohacujícího. Pokud má ale na výběr, a přesto si zvolí méně prestižní jazyk, je zde předpoklad, že si ho zachová (He, 2012, s. 596). Další vývoj češtiny u Ankici bude ovlivněn způsobem, jakým se bude adaptovat do různých sociálních sítí a jak tyto vazby ovlivní její identitu a postoj k menšinovému jazyku. Pro větší názornost výše rozebíraného jazykového chování této mluvčí uvádím rozsáhlejší ukázkou rozhovoru z našeho prvního setkání, které se uskutečnilo před dvěma lety právě u dědečka ve vesnici Česko Selo:

Ankica: dobar dan

Jakub: a to je vňučka (.) Ankica

Výzkumník 1: [dobrý den]

Výzkumník 2: [dobrý den]

Jakub: nanynka já jí říkám (.) na svatou Anu se narodila a tvrdohlavá nevěsta né Ankica ! (.) já sem chtěl Anna tak se psala Anna Ankica (.) to u nás není řekneme (..) to bylo někdy že se dávaly dva ména (.) to vim že někde přečtu dyž čtu tak šeljaký to... tak dali ji meno jedno i druhý (.) ale za stara eště někdy tak dali i ještě jedno přímení nebo meno (.) to už ste vy učili ve škole (.) já ne já nevím (.) tři mena

Výzkumník 1: a teda (.) umí česky (.) Ankica? (..) Nebo... ?

Jakub: Nano! sem pod'!

Výzkumník 1: schválně jestli nám bude rozumět (.) my totiž srbsky[moc]

Výzkumník 2: [vůbec]

Jakub: [mluv] (.) mluv na ně česky ! *(pobízí vnučku Ankicu)*

Ankica: molim

Jakub: tož jak se řekne prosim

Ankica: prosim

Jakub: tady paní učitelka chce s tebou mluvit česky

Výzkumník 2: *(smích)*

Výzkumník 1: já sem Tereza (.) těší mě

Ankica: já sem Ankica

Výzkumník 2: Martin

Ankica: Ana Ankica (.)

Výzkumník 1: a rozumíš česky ?

Ankica: rozumim

Výzkumník 1: a kde ses naučila česky ?

Ankica: eee (..) tad

Výzkumník 1: hmm (..) a doma rodiče vůbec nemluví už ?

Ankica: pa trochu s tátom (..) eee (..) nemnog

Výzkumník 1: maminka je Srbka ?

Ankica: jo

Výzkumník 1: ale to je perfektní že takhle rozumíš (.) a jenom jako s dědečkem co se naučíš ? Nechodila *s třeba k učiteloj nebo...

Ankica: já sem hodila (..) tróch

Výzkumník 1: hmm (..) a nelákalo by tě někdy se podívat do Čech ?

Ankica: pa (..) libilo bys

Výzkumník 1: ale dobře rozumíš (.) můžu se zeptat kolik ti je ?

Ankica: jo (.) dvanact

Výzkumník 1: a chodíš teda teďka (.) do Bjele Ckrve do školy [nebo] ?

Ankica: [jo]

Výzkumník 1: a i tam bydlíte s rodičema ?

Ankica: jo

Výzkumník 1: hmm (.) a máš nějaký sourozence ?

Ankica: co to značí ?

Jakub: přátelé

Ankica: a (.) mám

Výzkumník 1: a bráchu nebo sestru ?

Ankica: Mám eee (..) brata

Jakub: tu toho tady

Výzkumník 1: jo toho tady malinkýho (.) a kolik mu je teďka ? to je asi starší fotka ne ?

Jakub: jo kolik má Ratko let ?

Ankica: eee (..) dvacet dvě

Jakub: a dvacet dva

Výzkumník 1: tak to jo (.) takže ste takhle dva ?

Ankica: jo

Jak bylo naznačeno, nejzajímavěji se jeví rozdílná jazyková kompetence tří sourozenců z Vršce. Zatímco Marko byl označen za monolingvního mluvčího srbštiny, protože se v průběhu pozorování ukázalo, že češtině téměř nerozumí, jazyková kompetence sedmnáctileté Tamary byla mnohem vyšší. Dokázala rozumět téměř všemu, a i když její projev byl často přerývaný a plný chyb, byla schopná se do českých konverzací zapojit. V případech, kdy si mohla jazykový kód zvolit, dala přednost srbštině. V rozhovorech se mnou občasně použila i angličtinu, a to zejména v situacích, kdy jí téma hovoru bylo vzdálené a neměla dostatek slovní zásoby. Ještě o stupeň lépe na tom s češtinou byla devatenáctiletá Jelena. Mluvila plynuleji, s menším množstvím zaváhání i chyb, do angličtiny přepínala jen v případech, kdy nevěděla, jak se konkrétní slovní výraz řekne v češtině. Ačkoliv žije ve Vršci, kde nemá mnoho možností komunikovat v menšinovém jazyce, její kompetence byla v porovnání s ostatními generačními vrstevníky téměř nejvyšší. Jelenina sociální síť je tvořena převážně vazbami s většinovým obyvatelstvem, s kamarády, se kterými tráví množství času, komunikuje výhradně srbsky. Za svůj český původ se ale nestydí. Má pocit, že ji dobrá znalost češtiny může přinést řadu benefitů, a to jak v oblasti sociální, tak ekonomické (srov. hypotéza benefitů He et al. 2012, s. 595). Její rodiče v minulosti odešli do České republiky za vidinou snazšího získání zaměstnání a lepším výdělkem. Dostat v Srbsku kvalitní práci není jednoduché, protože je zde vysoká míra nezaměstnanosti, v oblasti Vojvodina je tato situace navíc nejhorší (dostupné na: www.data.worldbank.org/country/serbia, [cit. 2017-08-01]). Jelena si je této skutečnosti vědoma, a proto by ráda svoji uplatnitelnost na trhu práce zvýšila studiem v České republice. Podobně jako její matka, která dva roky pracovala v českém zdravotnictví, aby zde získala v Srbsku ceněnou praxi, chce se i ona stát doktorkou. Proto se hlásila na českou lékařskou fakultu, ale nebyla jí uznána žádost o stipendium, a tak bude od září studovat medicínu v Bělehradu. Možnost, že by v budoucnu v Praze studovala nebo pracovala, ale nevylučuje. I proto se snaží znalosti v menšinovém jazyce zvýšit. Ze své vlastní iniciativy se přihlásila na intenzivní třítydenní kurz češtiny, který se každoročně v letních měsících koná v Dobrušce a je určen českým krajanům z celého světa. Když jsem ji na kurz doprovázela, měla jsem možnost zaznamenat, že úroveň ostatních účastníků v jejím věku byla mnohem nižší, mezi sebou komunikovali anglicky. Dá se tedy

předpokládat, že se Jelena bude v češtině zlepšovat. Nepříznivé sociální a ekonomické podmínky mohou vést mnoho mladých a aktivních členů jazykových menšin k rozhodnutí opustit komunitu a hledat lepší podmínky k životu jinde. To se odrazí na snížení počtu mluvčích menšinového jazyka, což je faktor, který může urychlit jazykový posun směřující ke ztrátě jazyka. K zaznamenání proměn jazykového postoje této mluvčí by ale bylo zapotřebí soustavnější a dlouhodobé pozorování.

Druzí dva mluvčí, u kterých byla v generaci dětí zjištěna nejvyšší míra jazykové kompetence, bydlí ve městě Bela Crkva. Vuk i Milenko jsou sourozenci, jejich otec do letošního léta (2017) dlouhodobě pracoval v Čechách jako truhlář. V rámci primárních vazeb v rodině užívají češtinu i srbštinu, druhý jazyk je preferovanější. Vysoká znalost češtiny je ovlivněna skutečností, že oba v minulosti studovali v Brně, i když jen velmi krátký čas. Starší z bratrů, Vuk, zde vydržel jeden semestr, mladší Milenko jen dva měsíce. Vuk navíc často jezdil navštěvovat otce, kterému pomáhal s většími zakázkami. Na rozdíl od Jeleny jsou ale oba bratři pevně svázáni se svým rodným městem, jejich identita je spíše srbská, příslušnost k české menšině vnímají symbolicky. Ani jeden z nich neuvažuje o tom, že by v budoucnu dlouhodobě pobýval v Čechách, i když možnost příležitostných kratších pracovních pobytů nevylučují. V současné době mají oba srbskou partnerku, a i když plánují zůstat ve městě Bela Crkva, v momentě, kdy zakládají své vlastní rodiny, pro ně už původní primární české vazby přestávají hrát důležitější roli. Je zde tedy předpoklad, že pokud si neudrží vazby na Českou republiku (ať již pracovního, či jiného rázu), bude se úroveň jejich češtiny snižovat. V následujícím kratičkém úryvku rozhovoru s Milenkem pořázeném v létě 2016 lze postřehnout vliv srbštiny (užívá srbské číslovky, i srbskou částici *pa*), špatné užití pádových koncovek, nahrazení konsonantu ř znělou postalveolární frikativou ʒ i nepřesné užívání kvantit u vokálů. Přesto byl jeho český projev v porovnání s ostatními zkoumanými vrstevníky dobře srozumitelný. Oproti Jeleně měl ale mnohem silnější srbský akcent a mluvil velmi překotně, následkem čehož občasné docházelo k nepochopení z mé strany.

Milenko: pa to trefíte tam určitě (.) to ty dyž pojedete rovně ulici (.) hned první roh než tam ten druhej roh než uvidíte za druhym baraku je pramen a pak (.) já nevim (.) druhý tžetí stavení (.) cely zelený stavení má trži lipy pržet stavení (.) tam su Lexů (.) to je (.) zelený vrata maji

Výzkumník: tak děkujem to najdem [snad]

Milenko: [to] najdete (.) to je tu blísco tu pēdeset šezdeset metrů

Jak je patrné z tabulky jazykové volby, vazby na Českou republiku byly u generace dětí zaznamenány nejen u Jeleny, Vuka a Milenka, ale také u Davora. Davor pochází z města Bela Crkva, jeho prarodiče, pan Jakub a paní Libuše, žijí v homogenní vesnici Česko Selo, dědeček na něho mluví pouze česky. Ačkoliv rovněž studoval v Brně, jeho úroveň češtiny je o poznání horší než u ostatních vrstevníků s vazbami na Českou republiku. Jeho postoj k menšinovému jazyku je spíše negativní. Když se po svém půlročním pobytu v Čechách vrátil zpátky do Srbska, komunikační vzorce nezměnil, nadále užíval v konverzacích s rodinou převážně srbštinu, jen s prarodiči občasné češtinu, ale spíše z donucení než vlastního zájmu.

Jak je vidět, dočasné vazby se zemí původu ještě nemusí nutně vést ke zlepšení úrovně menšinového jazyka u nejmladší generace, nemusí znamenat jeho záchranu. Mnohem důležitější je postoj k menšinovému jazyku a motivace jedince se jej učit. Člověk se v různém věku stává součástí nejrozličnějších sociálních sítí (ve škole, v zaměstnání, v původní rodině, v nové rodině ap.), v rámci kterých přizpůsobuje své jazykové chování. A zatímco u nejstarší generace nejsou tyto komunikační „světy“ příliš proměnné, u mluvčích z řad generace dětí je proces socializace neustále v pohybu, staré vazby zanikají, nové jsou vytvářeny. Neustále se učí akceptovat či odmítat jazyk a kulturní chování každé komunity, se kterou se setkávají. Úspěch v procesu zachování menšinového jazyka je závislý na zájmu mluvčího patřit do dané menšiny. To závisí i na vnějších faktorech, jakými jsou např. hodnocení dané minority jinými etnolingvistickými skupinami, podpora ze strany státu, ekonomický status členů menšiny ap. Pokud ale mluvčím ze znalosti menšinového jazyka plynou jisté benefity, je motivace k udržení češtiny mnohem vyšší. To je ostatně i případ respondentky Jeleny, u níž byla motivace učit se česky nejvyšší.

6.7 Mezigenerační komunikace

V předchozích kapitolách jsem se zabývala analýzou jazykového chování členů zkoumané rodiny a jejich jazykovou volbou. Snažila jsem se ukázat, že tato volba je do jisté míry ovlivněna generační příslušností. Jako přesnější ukazatel se ale projevila proměnná sociálních sítí, pomocí kterých mohou být vysvětleny příklady jedinců, kteří z generačně strukturované škály, znázorňující jazykovou preferenci respondentů, vybočují. V závěrečné kapitole se podrobněji zaměřím na průběh (nejen) mezigeneračních konverzací, v rámci kterých dochází ke střídání jazykových kódů. Mísení dvou jazyků a volné přecházení mezi nimi je totiž jedním ze specifických ukazatelů právě probíhajícího jazykového posunu.

Výše uvedená tabulka nám kromě jiného ukazuje i konverzační kontexty, v rámci kterých může (ne nutně) docházet ke střídání jazykových kódů (S/Č; Č/S). Je patrné, že mísení jazyků je nejtypičtější pro komunikaci prarodičů a dětí, vyskytlo se ale i v interakcích otce s dětmi, jen zřídka k němu došlo mezi mluvčími stejné generace. Tento případ se týká jen dvou manželských párů střední generace, ve kterých si srbské partnerky osvojily alespoň základy českého jazyka. V dialogích manželů nejstarší generace, až na spontánní výpůjčky srbských lexémů, nebylo užití většinového jazyka vůbec zaznamenáno. Podobně na tom byla i generace nejmladší, která ke vzájemné komunikaci mezi vrstevníky používala výhradně srbštinu.

Po vymezení interakčních kontextů, kde v rámci jedné konverzace může k přepnutí dojít, je třeba si klást otázku, proč se tak děje? Přepínání mezi jazyky totiž není náhodné, v rámci jedné konverzace může sloužit různým účelům. Nyní se pokusím nastínit možné důvody jazykové změny, které doprovodím autentickými nahrávkami získanými v průběhu výzkumu. Některé rozhovory byly pro účely analýzy kráceny, protože jsem se zaměřovala na moment přepnutí, k jiným úpravám ale nedocházelo. Jako teoretický rámec mně opět poslouží studie Liho Weie et al. (1992).

Pokud se nejprve zaměříme na strukturní charakteristiku přechodů mezi češtinou a srbštinou, můžeme rozlišit dva typy přepnutí: změnu jazyka v rámci jednoho výroku a změnu jazyka mezi jednotlivými výroky. První typ byl zaznamenán již v předchozích ukázkách rozhovorů, byť nebyl podrobněji diskutován. Jde o zmíněné jednoslovné lexikální výpůjčky ze srbštiny, o kterých může být hovořeno jako o projevech mísení jazyků, protože se v konverzacích bilingvních mluvčích objevují spontánně, nejedná se tedy o vědomý import cizího slova do slovníku menšinového jazyka za účelem jeho obohacení. Tyto jednoslovné výpůjčky byly hojně zaznamenány u střední generace, ale objevovaly se i u generace nejstarší. Zde jsou některé příklady: „*Tuto knihu **štampal** Tony Stehlík.*“; „*Jenom na Kneza Miloša, na ty **raskrsnica**. Tu první zastávka ze **desny** strany.*“; „*Povídala, že tam sou řáky **brucoši**.*“; „*Dobže. Je moc to **ispravno**.*“; „*Ona chce byt **glumica**.*“; „*Date si **kafu ili sok**?*“ ad. Poslední věta ukazuje, že se v rámci jedné sekvence vždy nemusí jednat pouze o jednoslovné vložení, mluvčí může v jisté části výroku přepnout a dopovědět ho v druhém jazyce. O tom, kde ve větě může dojít k přechodu, rozhodují gramatické možnosti obou jazyků. Při plynulém přepnutí by ale nemělo docházet k narušení linearitě věty. Níže prezentuji úryvek konverzace (1) mezi manželi ze střední generace, kde Ludvík použil v rámci jednoho výroku jak češtinu, tak srbštinu. Pár seděl u stolu nad mapou a konverzoval v srbštině. Na manželčinu výzvu, zda vidí konkrétní čísla tramvají, reagoval českou větou: „*Já nevim, ty vogo*“, po níž bez pauzy a klesnutí hlasu větu dokončil v srbštině. Celá situace na mě působila tak, že česká věta s expresivním výrazem *ty vogo* (který nebyl u žádného jiného respondenta zaznamenán, mluvčí se ho patrně naučil při pracovním pobytu v České republice) byla jakousi hlasitou samomluvou,

povzdechem. Partnerce byla adresována až druhá část věty, proto plynule přechází do srbštiny a vysvětluje důvod svého rozčilení:

(1)

Sandra: znam da ide 23

Andrej: ide (.) samo ima znači tih sto metara (.) dve sto ili kolko peške

Sandra: vidi da li ima 23 41 95

Andrej: já nevim ty vogo ! ja ne vidim dobro (.) treba mi lupa

Sandra: to su svi koje idu na Novi Beograd

Druhá prezentovaná ukázka zachycuje rozhovor mluvčí z generace prarodičů s respondentkou z generace dětí. Zatímco paní Viktorie pokládá otázky v češtině, Ankica odpovídá srbsky. Je to konverzační model, který je u interakcí prarodičů s dětmi velice běžný. Jak můžeme vidět, v závěru úryvku rozhovoru je položena otázka, zda bude cesta do vedlejší vesnice podniknuta po návratu z trhu. Po ní následuje dlouhá pauza, ve které paní Viktorie očekává odpověď. Ta ale nepřichází, a proto přepne do srbštiny, aby opravila svůj předchozí dotaz, kterému Ankica očividně nerozuměla.

(2)

Viktorie: umíš jít tam (.) přes pole jak tata dělá ?

Ankica: da

Viktorie: tam nahoru na Ablián ?

Ankica: da (.) mogu je tamo pratiti

Viktorie: a víš cestu ?

Ankica: da

Viktorie: chceš jít s nima zejtra ?

Ankica: da (.) u koliko sati ?

Viktorie: kdy ? já nevim půjdete na trh (.) až z trhu přijdete ?

(dlouhá pauza)

Viktorie: iz pijace ?

Plynule jsme se tak přesunuli od přepnutí v rámci jednoho výroku ke změně jazyka mezi jednotlivými výroky. Daný úryvek ilustruje kontrastující schémata mezigeneračního konverzačního chování, které má částečně původ ve vzorcích jazykové volby, jež je ovlivněna lišící se schopností komunikovat v menšinovém jazyce. Jak se ukázalo, důvodem přepnutí mezi jazyky je v tomto případě nižší úroveň češtiny jednoho z komunikačních partnerů. Tato situace byla zachycena opakovaně. Prarodiče obecně nestřídalí kódy během konverzací s vrstevníky (kromě doplňování

výroků srbskými výpůjčkami z důvodu nedostatečné slovní zásoby), ale při komunikaci s dětmi velmi často přecházeli z češtiny do srbštiny, aby jim děti lépe porozuměly. Li Wei et al. tento konverzační vzorec obecně pojmenoval jako „oprava“ (repair) (1992, s. 79–80). Patří sem i případy, kdy je oprava iniciována ze strany dítěte. S ohledem na moji nízkou znalost srbštiny se respondenti při vzájemných interakcích, do kterých jsem byla rovněž zapojena, snažili používat češtinu. To platilo i u nejmladší generace, která ale často neměla dostatek lexikálních prostředků k vyjádření. Proto opakovaně přepínali do srbštiny a obraceli se na starší účastníky konverzace, aby jí myšlenku pomohli formulovat v češtině. Obvykle bylo toto přepnutí do srbštiny uvozeno větou: „*Kako se kaže...*“ (tedy: *jak se řekne*). Poté následoval dvojí možný vývoj. Buď se respondent z generace rodičů či prarodičů obrátil přímo na mě a česky mně vysvětlil, co mi příslušník z generace dětí chtěl sdělit, nebo se obrátil na iniciátora přepnutí a srbsky mu vysvětlil, jak může danou problematiku interpretovat v češtině. Srbština tedy v tomto případě fungovala jako metajazyk.

Ve třetí ukázce je zachycena komunikace babičky s vnučkou při servírování oběda, která se odehrávala u kuchyňské linky, zatímco ostatní členové rodiny seděli kolem stolu. Nahrávací zařízení bylo položeno na stole, stopa je velmi nekvalitní, proto ji uvádím v neúplné podobě. Důležité ale je, že Jelena oproti Ankice používala v dialogu češtinu. Po tom, co babička odmítla její pomoc, ale přepnula do srbštiny:

(3)

Anna: ou ! (..) co to dělám ! já sem ho chtěla jenom převerátit a on spad dolů (.) bože můj !

Jelena: já ti pomůžu

Anna: nene (.)

Jelena: što si uzela taj krompir ?

Anna: já sem vzala protože sou (..) letošní brambory já sem je dala tak vařit

Jelena: gde su ---

Anna: abyste si je (..) sjedli

V této ukázce nemusí být důvodem přepnutí nedostatek českých výrazů pro vyjádření požadované myšlenky. Po tom, co babička dala Jeleně najevo, že o její pomoc nestojí, následovala krátká pauza, po níž Jelena pokračovala v srbském jazyce. Z této konverzační situace lze usuzovat, že se Jeleny babiččina reakce dotkla, a proto polemicky vůči ní užila odlišný jazyk. Pokud v monolingvních dialozích polemicky reagujeme na našeho konverzačního partnera, rovněž často

použijeme strukturní odlišení, ať už uděláme před odpovědí delší pauzu, nebo použijeme např. interakční citoslovce (no, hele, tyjo...). Jedná se tedy o jiný druh konverzačního vzorce než v ukázce 2, který lze volně popsat jako vytváření preferencí (preference marking) (Li Wei et al., 1992, s. 77). Ještě viditelněji to je patrné v ukázce čtyři, kde otec s dcerou vedou polemickou debatu o jejích budoucích záměrech studovat v České republice, která vyvrcholí Jeleniným popíchnutím otce, že ji může vyvézt do Prahy, až bude mít narozeniny, na což otec reaguje lehce zvýšeným hlasem. Jelena následně uraženě odpovídá „*Můžu!*“ a již v srbském jazyce vzdorovitě dodává „*Može!*“ (= Klidně!). Zajímavé ale je, že tutéž strategii na konci ukázky používá otec. Nejprve ve slovním spojení *přijímací zkouška* užije srbské adjektivum, poté celé spojení zopakuje, tentokrát již srbsky. Otázkou je, zda k opravě dojde kvůli předpokladu, že jeho dcera spojení neporozumí, nebo zda se jedná o zmatení, kdy otec v rozčilení místo opravy srbského adjektiva *prijemni* na české *přijímací* změní české substantivum *zkouška* na srbské *ispit*. Jako podstatnější se však jeví úplný závěr, kterým otec ukončuje debatu. Použije srbské slovíčko souhlasu *jèste*, které je však proneseno s patřičnou ironií (přirovnala bych to k českému: No jistě! To určitě!). Jeho odpověď by se s použitím terminologie Liho Weie (1992, s. 78) dala označit jako nepreferovaná, proto je jeho jazyková volba v rozporu s dceřinou.

(4)

Jelena: můžeš mě za osumnáctý (...) narodeniny ? vodvést do Prahy

Ludvík: do Prahy se ty můžeš vodvést sama když budeš mít osmnáct

Jelena: můžu! (.) može!

Ludvík: já ti pěkně ržíkám já sem ti pěkně ržek a jesi myslíš (.) že studovat ve Praze (.) tam taky mušíš eee prijemni zkoušky dělat

Jelena: myslíš že já to nevím ?

Ludvík: prijemni ispit (.) že nemůžeš ty myslíš že oni ja sem českej krajan ze Čechách a oni jocho to je super (.) pržít k nám

Jelena: proč ne

Ludvík: jèste !

Třetí druh konverzačního vzorce se týká přepnutí mezi jazyky, k němuž dochází hned na začátku konverzace. Li Wei et al. tento typ nazývají presekvencí (1992, s. 80), což lze chápat jako jakési uvození konverzace, které připravuje půdu pro pozdější interakční část. Jednou z možností je položení zjišťovací otázky, po jejímž kladném zodpovězení mluvčí v konverzaci pokračuje, ale již v druhém jazyce. První výrok tedy kontroluje předpoklad pro následující dotazy týkající se určitého tématu. Hranice mezi presekvencí a cílovou sekvencí je označena změnou jazyka. Opět platí, že

presekvence se mohou objevovat i v monolingvistických debatách, které bývají označeny prozodicky různými způsoby. Tento druh konverzačního vzorce může připomínat pátá ukázka rozhovoru manželského páru ze střední generace. Ludvík se na začátku dialogu na svou manželku obrací s českou otázkou. I když je Adrijana ze srbské majority, česky rozumí, protože si základy menšinového jazyka osvojila při svém pobytu v České republice. Následující srbsky položená otázka se tedy jeví jako nadbytečná, protože Adrijana smysl české otázky pochopila. Lze tedy předpokládat, že Ludvík svou tázací větou „Kao?“ chtěl uvést následující konverzaci, která je vedena již výhradně v srbštině. Tuto domněnku by potvrzovala i skutečnost, že přepnutí bylo zcela plynulé, bez sebemenší pauzy či vyčkání na odpověď partnerky.

(5)

Ludvík: jak se menuje najbliži železnička stanici ? Kao ?

Adrijana: Karadjordjev park (.) ali oni trebaju da idu sa Slavijske (.)

Zajímavý průběh měly rovněž vzájemné interakce několika členů. V takových případech byla jazyková volba mluvčího podmíněna jazykovou kompetencí ostatních účastníků konverzace. Pokud tedy pan Ludvík komunikoval s monolingvním Markem, užíval srbštinu, na obě dcery ale mluvil česky. Vzniklo tak zajímavé interakční prostředí, ve kterém přepnutí do druhého jazyka značilo změnu adresáta, kterému je projev určen. Srbsky pronesené věty patřily Markovi, českými se obracel k Jeleně, jak můžeme vidět v nahrávce číslo 6. Podle Jakobsonova komunikačního modelu (1995, s. 78–79) má takovýto druh přepnutí z jednoho jazyka do druhého konativní funkci. Změna jazyka může být rovněž motivována snahou vyloučit z konverzace nenáležitou osobu. Tento druh vyloučení, který demonstruje ukázka číslo sedm, užívaly sestry Jelena a Tamara, když použily češtinu, aby žertovaly na účet svého mladšího bratra, jenž jim nerozuměl.

(6)

Ludvík: imaš punjač ?

Marko: da

Ludvík: ty naplniš si baterie (.) já dyž sem měl osum roků (.) já sem takový něco neměl (.) víš co sem já měl ? vosum roků ? neměl jsem nic (..)

Jelena: proč jsi mu ho teda koupil ?

Marko: šta ti ?

Ludvík: protorže to je dneska už normalna věc

Jelena: to není normalne

Ludvík: není normálně (.) a ty už máš (.) tolik roků kolik máš (..) rozmyšlaj jinač

Jelena: nene

Ludvík: jojo

Marko: ti ćeš uskoro imati osamnesti rođendan pa ćeš dobiti(.)novog poklona

Ludvík: dobiće batine (*smích*)

Marko: hmm (..) to je najbolji poklon

(7)

Jelena: Marko !

Marko: da

Jelena: hajde (.) tebe traže (.) hajde (.) kaži chvala na češkom

Marko: (..) děkuju ?

Výzkumník: tak jo (.) tak se měj krásně my zejtra jedeme (.) to budeš ještě spát (.) my jede*

Jelena: idu u Beograd (.) niću više da se vraćaju emm [ještě ruku]

Výzkumník 1: [tak ahoj]

Výzkumník 2: tak Marko čau (.) ať ať ti jde karate (..) čau

Výzkumník 1: tak ahoj měj se dobře (*smích*)

Ludvík: von měl vod půl osmý asi ten (.) trénink a (..) celej je v tom (.) honí medaile

Jelena: a holky

Tamara: ma holku (.) Sáru (*smích*)

V této části byly citovány některé autentické příklady mezigeneračních interakcí, které mohou být přiřazeny k obecnějším konverzačním vzorcům. Jak se v průběhu celého výzkumu potvrzovalo, střídání jazykových kódů se velmi často děje v důsledku praktických omezení vyvstávajících z jazykových preferencí a dovedností různých generačních skupin. Nicméně se vyskytly i případy, kdy ke střídání jazyků nedocházelo z důvodu omezené kompetence v českém jazyce, ale za účelem uskutečnění specifických konverzačních funkcí: k vyřazení konkrétního mluvčího z rozhovoru, k oslovení jedince, kterému je projev určen, k vyjádření nesouhlasu a vzdoru, k uvození konverzace ad. Střídání jazykových kódů může být využito k naplnění specifických strategií společensky symbolického rázu.

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo podat informace o průběhu jazykového posunu u české minority žijící v srbské části Banátu, a částečně tak zdokumentovat současný jazykový stav na tomto území. Tento proces, směřující ke ztrátě menšinového jazyka, byl zkoumán na základě analýzy několika hodin nahrávek převážně spontánních rozhovorů se členy jedné rodiny i přímého pozorování respondentů a jejich přirozeného jazykového chování uvnitř komunity.

V první fázi výzkumu bylo zjišťováno, jaký jazyk mezi sebou jednotliví členové užívají. Výsledky byly zaneseny do tabulky jazykové preference, kde byly u každého respondenta zaznamenány proměnné generační příslušnost, věk, vazby na Českou republiku a míra jazykové kompetence v češtině. Byla stanovena hypotéza, že čeština bude užívána především prarodiči a v interakcích s nimi, zatímco srbština bude preferována nejmladší generací. To znamená, že míra jazykové kompetence by měla být přímo úměrná generační příslušnosti a věkovému rozvrstvení: od nejstarších mluvčích směrem k nejmladším se bude úroveň českého jazyka snižovat. Jak ale bylo prokázáno, ne všichni mluvčí patřící do stejné generace sdílí shodné schéma jazykové volby, což je i důvod, proč pořadí respondentů v tabulce neodpovídá jejich generační příslušnosti. Zaznamenané difference jsou dobře vysvětlitelné pomocí proměnné sociální sítě.

Tento koncept předpokládá, že si jedinci uvnitř komunity i mimo ni vytváří různě pevné vazby, které se odrážejí na jejich jazykovém chování, tím pádem mohou hrát významnější roli i v procesu jazykového posunu. Jazykové přizpůsobení se ostatním příslušníkům sociální sítě může být považováno za zásadní prvek ovlivňující skutečnost, zda bude mateřský jazyk zachován či ztracen. Obecně platí, že starší generace (zejména v homogenní vesnici Češko Selo) má tendenci udržovat spíše uzavřené sítě, primární roli pro ně hrají vazby uvnitř rodiny. Pro střední generaci jsou typické otevřenější sítě, nejmladší generace se od ostatních liší navazováním rozsáhlých kontaktů mimo českou komunitu, což se také odráží na míře jejich jazykové kompetence.

Pokud se blíže zaměříme na míru znalosti češtiny u nejmladší generace, zaznamenané markantní rozdíly. Jak bylo prokázáno, tyto rozdíly nejsou vyvolány odlišným rodinným zázemím, ani různorodými sociálními sítěmi (dá se totiž konstatovat, že u generace děti jsou tyto sítě převážně srbské), nýbrž je způsobují odlišné postoje, které mluvčí k menšinovému jazyku zaujímají. Tyto postoje jsou ovlivněny nejrůznějšími sociolingvistickými i extralingvistickými faktory. Dá se však říci, že pokud mladým mluvčím znalost minoritního jazyka přinese jisté benefity (vyšší ekonomický status ap.), bude motivace k osvojení a udržení jazyka silnější.

Mezigenerační rozdíly v preferenci jazyka byly dobře viditelné ve vzájemných interakcích. Zejména v komunikaci prarodičů s dětmi se často objevoval jev, který označujeme jako střídání jazykových kódů. Mísení dvou jazyků a volné přecházení mezi nimi je totiž jedním ze specifických

ukazatelů právě probíhajícího jazykového posunu. Jak se ale ukázalo, nesouvisí pouze s nízkou mírou jazykové kompetence v menšinovém jazyce. V některých konkrétních případech má přepnutí mezi jazyky specifickou funkci (např. vyjádření nesouhlasu s komunikačním partnerem).

Na základě stručného shrnutí výsledků analýzy můžeme konstatovat, že jazykový posun češtiny je registrován od stabilního bilingvismu češtiny a srbštiny u generace prarodičů, přes dominantní bilingvismus u generace rodičů (srbština je ve většině interakcí upřednostňována), až po srbský monolingvismus zaznamenaný u nejmladšího respondenta. Výsledky dokazují, že u české menšiny žijící v Srbsku dochází k přerušení mezigeneračního předávání jazyka. Jazykový posun nejvíce urychlují tyto sociolingvistické faktory: přerušení endogamie a vznik smíšených manželství, rozptýlenost mluvčích a absence uzavřených izolovaných komunit (vyjma vesnici Češko Selo), pozitivní vztahy s většinovou společností, které urychlují asimilační proces, neexistující vzdělávací systém v menšinovém jazyce, nedostatečná motivace nejmladších mluvčích zvyšovat vitalitu české menšiny, nevyhovující ekonomická situace, která nutí členy menšiny k odchodu za prací do větších měst či do zahraničí.

Jazykový posun není nezvratný. V současné době ale nic nenasvědčuje tomu, že by se situace v Srbsku měla pro českou menšinu vyvíjet opačným směrem. Srbština menšinový jazyk vytlačila téměř ze všech komunikačních oblastí (vyjma rodiny), nejmladší generace respondentů svým potomkům již menšinový jazyk nepředává.

Uvědomuji si, že rozsah výzkumu i množství sesbíraných dat jsou omezené. Pro formulaci obecně platných závěrů by bylo třeba mnohem hlubší a soustavnější analýzy. Tato práce však nemá ambice podat komplexní obraz o stavu české menšiny v Srbsku. Chce být jakýmsi střípkem této složité mozaiky, krokem k celistvějšímu a systematictějšímu zmapování jazykové situace. Případným čtenářům má spíše přiblížit jazykovou situaci českých krajanů. Chce poukázat na některé sociolingvistické faktory, které mohou jazykový posun zpomalit, nebo naopak zrychlit. Chce se pokusit hrubě analyzovat nasbíraná data a dát je do souvislostí s obecněji platnými závěry vědců, kteří se problematice kontaktu dvou jazyků věnují celý život. Možnosti dalšího výzkumu jsou široce otevřené...

Bibliografie

Publikace a články:

APPEL, R. – MUYSKEN, P.: *Language contact and bilingualism*, London, 1987.

BLOOMFIELD, L.: *Language*, New York, 1933.

GARRET, P.: Language socialization and language shift, in: A. Duranti, E. Ochs, B. Schieffelin (eds.): *The Handbook of Language Socialization*, Oxford, 2012, s. 515–535.

GILES, H. et al.: Towards a theory of language in ethnic group relations, in: H. Giles (ed.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, London, 1977, s. 307–348.

GROSJEAN, F.: The Bilingual as a Competent but Specific Speaker-Hearer, in: *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 6, 1985, s. 467–477.

HAMERS, J. F. - BLANC, M. H. A.: *Bilinguality and Bilingualism*, Cambridge, 1989.

HLADKÝ, L. et al.: *Od Moravy k Moravě. Z historie česko-srbských vztahů v 19. a 20. století*, Brno, 2005.

HULSEN, M. et al.: Between two worlds. Social networks, language shift, and language processing in three generations of Dutch migrants in New Zealand, in: *International Journal of Sociology of Language*, 153, 2002, s. 27–52.

JAKOBSON, R.: *Poetická funkce*, Praha, 1995.

KOKAIS, P. et al.: *Krajané: po stopách Čechů ve východní Evropě*, Brno, 2009

LANSTYÁK, I.: K niektorým pojmom a dištinkciám z oblasti kontaktológie, in: *Bilingvismus. Zborník príspevkov z medzinárodného kolokvia o bilingvisme*, Bratislava, 2002.

LEMKE, J.: Language development and identity. Multiple timescales in the social ecology of

learning, in: C. Kramsch (ed.): *Language Acquisition and Language Socialization*, New York, 2002, s. 68 – 87.

MATRAS, Y.: *Language Contact*, Cambridge, 2009.

MERCER, N. et al.: Linguistic and cultural affiliation amongst young Asian people in Leicester, in: H. Giles, B. Saint-Jacques (eds.): *Language and ethnic relations*, Oxford, 1979, s. 15–26.

POKORNÝ, J.: *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*, Praha, 2010.

STEHLIK, A.: *Monografija Češkog Sela. Tragom Čecha na prostoru srpskog Banata*, Bela Crkva, 2015.

STOESSEL, S.: Investigating the role of social networks in language maintenance and shift, in: *International Journal of Sociology of Language*, 153, 2002, s. 93–131.

ŠATAVA, L.: *Jazyk a identita etnických menšin*, Praha, 2009.

ŠTEFÁNIK, J.: *Jeden člověk, dva jazyky. Dvojjazyčnost u dětí - Predsudky a skutočnosti*, Bratislava, 2000.

ŠTEFÁNIK, J.: Jazyková kompetencia bilingvistov, in: *Bilingvismus. Zborník príspevkov z medzinárodného kolokvia o bilingvisme*, Bratislava, 2002.

ŠTĚPÁNEK V.: Mizející menšina. Historie a současnost českého osídlení v srbském Banátu, in: *Národopisná revue*, 1, 2003, s. 3–11.

WEI, L. et al.: A two-step sociolinguistic analysis of code-switching and language choice: the example of a bilingual Chinese community in Britain, in: *International Journal of Applied Linguistics*, 2, 1992, s. 63–86.

WEINREICH, U. – MARTIN, A. : *Languages in contact*, New York, 1953.

WEIYUN HE, A.: Heritage language socialization, in: A. Duranti, E. Ochs, B. Schieffelin (eds.): *The Handbook of Language Socialization*, Oxford, 2012, s. 587–609.

Kroniky

Pamětní kniha založené české obce abliánské a její dějiny dle ústního podání pro potomky naše sepsána, Česko Selo, 1870.

Elektronické zdroje

NEKULA, M.: Jazykový kontakt [online]. Nový encyklopedický slovník češtiny [cit. 2017-04-17], dostupné z: www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÝ20KONTAKT

www.data.worldbank.org/country/serbia, [cit. 2017-08-01]

www.banatul.com, [cit. 2017-07-20]

Přílohy

Příloha č. 1: Oblast Banátu

(převzato z: www.wikipedia.org/wiki/Banát, [2017-07-30])



Příloha č. 2: Rodokmen zkoumané rodiny

